

KÍNA A KERTEK ANYJA

Írások és tanulmányok Kósa Géza emlékére

Szerkesztette:

Kristály Ágnes–Fráter Erzsébet

KÍNA A KERTEK ANYJA

Írások és tanulmányok Kósa Géza emlékére

Szerkesztette: Kristály Ágnes–Fráter Erzsébet

ELTE Konfuciusz Intézet

罗兰大学孔子学院
匈牙利布达佩斯

Budapest, 2024

Konfuciusz Könyvtár 7.

孔子学院文库

A kötet megjelenését a Magyar Kína-kutatásért Alapítvány támogatta

ISSN 2061-5272

ISBN 978-963-489-757-6

Konfuciusz Könyvtár 7.

Sorozatszerkesztő: Hamar Imre

Borítóillusztráció: Varga Emma bazsarózsacserjéről (*Paeonia suffruticosa*) készült akvarellje, amelyet e kötet számára ajánlott fel.

Kiadja az ELTE Konfuciusz Intézet

Felelős kiadó: Hamar Imre

Műszaki szerkesztő: Terjék Edina

Nyelvi lektor: Laczkó Krisztina

Nyomda: CC Printing Kft.

Felelős vezető: Könczey Áron

Cím: ELTE Konfuciusz Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F

Tel.: (+36) (1) 411-6597

www.konfuciuszintezet.hu

KÓSA GÉZA (1950–2021)

TARTALOMJEGYZÉK

Szerkesztői előszó	1
Kósa László: Előszó.....	3

MÉLTATÁS

GUAN KAIYUN: Kósa Géza, ahogy én ismertem	5
---	---

TANULMÁNYOK KÓSA GÉZA EMLÉKÉRE

FRÁTER ERZSÉBET: Emlékezés Kósa Géza (1950–2021) dendrológusra	11
RÁCZ ISTVÁN: Kert, kultúra, dendrológia – Emlékek, gondolatok Kósa Géza váratlan halála nyomán.....	41

VÁLOGATÁS KÓSA GÉZA KÍNAI VEGETÁCIÓT ÉS KERTMŰVÉSZETET BEMUTATÓ MUNKÁIBÓL

KÓSA GÉZA – VARGA EMMA: Kína kerti virágai	61
KÓSA GÉZA: Peking kertjei I. Császári kertek.....	129
KÓSA GÉZA: Peking kertjei II. Újabb kori kertek.....	139
KÓSA GÉZA: Bevezetés a <i>Bambuszok és díszfüvek</i> <i>képeskönyvéhez</i>	149
KÓSA GÉZA – FRÁTER ERZSÉBET – SZÉKELYNÉ BOGNÁR ESZTER – SZAKÁCS ÉVA: Kínai tanséta	167
Bibliográfia Kósa Géza kínai tematikájú műveiből	191

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A kötetben megjelenő visszaemlékezések, tanulmányok, ismeretterjesztő írások, cikkek közlésével Kósa Géza munkásságáról kívánunk átfogó képet adni, olyan módon, hogy elsősorban a Délkelet-Ázsiával és Kínával kapcsolatos műveit állítottuk kiadványunk középpontjába, ahogy erről a könyv címe is árulkodik.* Nem véletlenül, hiszen Kósa Géza tekintélyes életművében előkelő helyet foglal el a délkelet-ázsiai, azon belül is a kínai flóra vizsgálata. Közel fél évszázados dendrológusi pályafutása során folyamatosan arra törekedett, hogy a térségből származó, de nálunk kevésbé ismert növényfajokat bemutassa, meghonosítsa és mindennapi alkalmazásukat előmozdítsa a hazai kertészeti és faiskolai gyakorlatban egyaránt.

Dendrológusként nemcsak a térség növényvilágának szentelt figyelmet, hanem nagy érdeklődéssel fordult Kína kertművészete, tárgyi kultúrája és műveltsége felé is, és annak bemutatására számos cikk és ismeretterjesztő munka született tollából. Ezeknek az írásoknak az értékét csak növelte az, hogy a 80-as, 90-es évek és az ezredforduló tájékán ebben a témában nem igazán lehetett más magyar nyelvű szak- és ismeretterjesztő irodalomhoz hozzájutni. Kötetünkben ebből a sokrétű, botanikai, dendrológiai, kertművészeti és kultúrtörténeti témákat felölelő, bőséges anyagból válogattunk a teljesség igénye nélkül.

A kiadványban a kínai nevek és kifejezések a Kínai Népköztársaságban hivatalos pinyin átírással szerepelnek, kivéve néhány, másként meghonosodott szót (pl. Jünnan, Peking, Jangce), illetve Kósa Géza *Kína kerti virágai* című művét, amelynek eredeti, magyar átírását megtartottuk. A kínai írásjegyeket egyszerűsített formájukban közöljük.

Budapest, 2024. május 10.

A szerkesztők

* A „Kína a kertek anyja” kifejezés Ernest H. Wilson (1876–1930) brit növénygyűjtő-botanikustól származik, aki úttörő szerepet játszott az kínai flóra feltérképezésében.

ELŐSZÓ

1986 tavaszán egy tetszetős kiadvány jelent meg a könyvpiaccon, amely témájában eltért a Móra Kiadó által gondozott, akkor nagyon népszerű Búvár Zsebkönyv sorozattól. A *Kína kerti virágai* című zsebkönyv szerzője, Kósa Géza kertészmérnök, dendrológus, a magyar olvasók előtt újszerű témával jelentkezett, hiszen az 1980-as években Kína még nehezen megközelíthető, elzárt, titokzatos ország volt. Feltehetjük a kérdést: mi indította el, és mi teremtette meg a lehetőségeket egy alföldi fiatalember számára, hogy ennek a különleges vidéknek a növényeivel, kultúrájával foglalkozzon?

Kósa Géza négygyermekes család legkisebb gyermekeként Gyulán nőtt fel. A keleti kultúrák iránti vonzalmát alapvetően gyermek- és ifjúkora befolyásolta, a családi háttér és a hely szelleme, ahol felnőtt. Korai éveinek színhelyét a gyulai református parókia adta, édesapja lelkész, édesanyja pedig tanítónő volt. Érdeklődésének, életszemléletének kialakulását több forrás is táplálta. A család szegénységben élt, és ez olyan, a későbbi utazásai során hasznossá váló képességekre tanította meg, mint az önkorlátozás, a mértékletesség és a takarékoskodás. Széleslátókörűségét, műveltségét nagymértékben alakította édesanyja történelmi érdeklődése és a családi könyvtár, nagyon sokféle szerzővel, klasszikus és akkor még nem klasszikus két világháború közötti magyar és világirodalmi művekkel. Növényismeretének alapjait a gyulai parókia nyújtotta, ahol édesanyja városszerte híres virágoskertjében a 60-as évek elején több mint 400 évelő nyílt.

Szülővárosa, Gyula több szempontból egyedi adottságú helynek számított. A néhány utcás belvárosi polgári mag körül egymástól elkülönülve helyezkedtek el az eltérő nemzetiségű és vallású, bizonyos fokig önálló életet élő, kertes negyedek. Talán ide vezethető vissza nyitottsága más kultúrák iránt, mert akik többnemzetiségű, többvallású vidéken nevelkednek, jobban megértik a többféleséget.

A Kertészeti Egyetem elvégzése után, munkahelye, a vácrátóti botanikus kert adott újabb lökést kelet-ázsiai orientációjának. A növényekkel foglalkozva mindent elkövetett, hogy a 70-es évek végén

még nehezen elérhető botanikai szakirodalomhoz hozzájusson. Alaposan tanulmányozta a dendrológiai szakkönyveket, ehhez jó néhány kínai írásjelet is meg kellett tanulnia, és ezt nagy szorgalommal tette.

Mint anyagilag nem túl jó helyzetben lévő dendrológus minden hivatalos, szakmai utazási alkalmat megragadott. Első útja 1986 őszére esett a kulturális forradalom után alig eszmélő, még a gazdasági ugrás előtti, hagyományokat tartó Kínában. A Mongóliába repülővel, majd Ulánbátorból vonattal továbbutazó botanikus csapat, Fráter Erzsébettel és Rácz Istvánnal kiegészülve, azt a lehetőséget használta ki, hogy a baráti szocialista országból szívesen látták a szakembereket. További utazásait a Magyar Tudományos Akadémia csereprogramja révén sikerült megvalósítania. Szakmai kapcsolatai révén egyre több kelet-ázsiai országba eljutott, így többször Kínába is. Útjaira általában felesége, Fráter Erzsébet biológus-botanikus is elkíserte. Ettől kezdve családi találkozókön beszámolóik mellett sorra előkerültek a Kínából hozott teák és más különlegességek, lakásukat kínai selyemfestményekkel, díszkövekkel díszítették, tárgygyűjteményüket mindennapi használati tárgyak, kosarak, evőpálcák, legyezők, pecsétnyomók és dörzskövek, íróecsetek szép példányai gyarapították.

A Vácrátóton töltött évtizedek alatt Kósa Géza, a Nemzeti Botanikus Kert dendrológiai gyűjteményének kurátoraként, európai szinten is rendkívül értékes élőnövény-gyűjteményt hozott létre a hazánkban is jól fejlődő, kelet-ázsiai fákból és cserjékből. 2011-ben, hogy az akkor már szép számmal gyarapodó növényeit bemutassa, egy „Kínai tansétát” alakított ki a botanikus kertben, amelyhez vezetőfüzetet készített telve kultúrtörténeti adalékokkal. A kiemelkedő jelentőségű gyűjtemény létrehozását és magas színvonalú munkáját 2017-ben Magyar Érdemrend Lovagkereszt kitüntetéssel díjazták.

Kósa Géza kínai érdeklődése jól példázza, hogy a szenvedélyesen, kitartóan és megfelelő szakmaisággal végzett hivatás milyen értékes eredményekkel gazdagíthatja a hazai orientalisztika nagy múltra visszatekintő hagyományát. Ezzel a meggyőződéssel és testvéröcsémre való emlékezéssel üdvözlöm e reményteli gyűjteményes kötetet.

Kósa László

Széchenyi-díjas etnográfus, történész, egyetemi tanár,
a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

GUAN KAIYUN

KÓSA GÉZA, AHOGY ÉN ISMERTEM

Amikor értesültem Kósa Géza váratlan haláláról, mélyen lesújtott a hír. Nagyon nehéz volt számomra a tudat, hogy az én jó barátom Magyarországról így elhagyott minket, és hogy ez az elválás örökre szól. Most felidézem közös emlékeinket és azt, hogy milyen embernek, szakembernek ismertem őt.

Először 1998-ban találkoztam Kósa Gézával második kínai látogatása alkalmával, amelyre felesége és kutatótársa, Fráter Erzsébet is vele tartott. Akkoriban a Kínai Tudományos Akadémia Kunmingi Botanikai Intézetének keretein belül működő Kunmingi Botanikus Kert igazgatója voltam, és én kaptam a megtisztelő feladatot, hogy fogadjam őket, illetve megszervezzem szakmai programjukat. Abban az időben Kínában sokkal rosszabbak voltak a körülmények, mint napjainkban. Bár a hotel, ahol megszállhattak, Kunming egyik jobb szállodája volt, mai mércével mérve még mindig elég szerénynek tűnhetett. Ők azonban nem törődtek az étkezés vagy a szállás minőségével, az egyetlen gondjuk az volt, hogy a növényeket a természetes közegükben láthassák. Sokszor kérték tőlem, hogy minél többször mehessenek ki terepre, hogy a helyi fajokat a saját környezetükben tanulmányozhassák. Ez a fajta mentalitás megmutatta számomra erős hivatástudatukat és a munkájuk iránti szeretetüket. Együtt mentünk Dali, Lijiang és Zhongdian városába terepgyakorlatra. Kósa Géza a terepbejárás során tanúsított lelkesedése és a munkájához való komoly hozzáállása mély benyomást tett rám. Ez a közös

utazás lehetőséget teremtett arra, hogy jobban megismerhessem őt, így jó barátként váltunk el egymástól.

Ezt követően 2000-ben és 2007-ben is eljött Jünnanba. Meglátogatta a Zixi-hegyet Chuxiongbán, az Oroszlán-hegyet Kunmingban, Luquan megyében, a Ziben-hegyet Dali prefektúra Yongping megyéjében és Pianmát Luku megyében. Folyamatos levélváltásaink és közös terepbejárásaink során egyre többet tudtam meg róla, és megtapasztalhattam, hogy milyen nagy tudású dendrológus, aki különösen a fásszáruak növényalkalmazásának terén rendelkezett mélyreható ismeretekkel. A terepbejárások alatt láthattam, hogy mennyire jól tájékozott a kínai flóra tekintetében is, hiszen a legtöbb növényt felismerte, amelyekkel utunk során találkoztunk. Ez a teljesítmény igazán elismerésre méltó, hiszen Jünnan a „növények királysága” néven ismert, ugyanis több mint 17 000 magasabb rendű növényfajjal rendelkezik, ami Kína növényfajainak több mint 60 százalékát teszi ki. Ezért aztán még maguknak a kínai botanikusoknak is nehézséget okoz az itt található növényfajok felismerése, meghatározása.

Amikor Kósa Géza 2015-ben Hszincsiangban járt, Fráter Erzsébet ismét vele tartott. Ekkor már több mint öt éve dolgoztam ott, és a Kínai Tudományos Akadémia Hszincsiangi Ökológiai és Földrajzi Intézetének igazgatóhelyettese, illetve a Turpan Sivatagi Botanikus Kert igazgatója voltam. Hszincsiang a legnagyobb tartományi szintű közigazgatási terület Kínában, amely nemcsak hatalmas kiterjedésű, hanem az ökológiai adottságai is nagyon változatosak magas hegyekkel és sivatagokkal. Itt található a Takla-Makán sivatag, a világ második legnagyobb sivataga és a Csogori-csúcs (K2), a világ második legmagasabb hegycsúcsa is. Bár Hszincsiang nem olyan gazdag növényfajokban, mint Jünnan, mégis nagyon különleges, hiszen a nagyszámú sivatagi növényfaj mellett sok alpesi növény is megtalálható itt. Mindketten nagyon örültek a lehetőségnek, hogy Hszincsiangba látogathatnak, és erre igazán alaposan felkészültek. Az ott végzett terepmunka során lényegében csak naant ettek ebédre, és minden idejüket a megfigyelésekre fordították, ami teljes mértékben megmutatta szakmai elkötelezettségüket.

Abban a szerencsében volt részem, hogy kétszer is eljutottam Magyarországra, először 2014-ben, majd 2016-ban. Mindkét alkalommal Kósa Géza fogadott, és személyesen kísért végig a látoga-

tások alatt. Élénken emlékszem arra, hogy mindannyiszor, amikor meglátogattam az irodájában, a Magyar Tudományos Akadémia Ökológiai és Botanikai Intézetének Botanikus Kertjében, Vácrátóton, süteménnyel és pálinkával kínált meg. Magyarországi tartózkodásom alatt elkísért a Nemzetközi Dendrológiai Kutatóintézetbe (IDRI), valamint több más szakmai intézményt, egyetemet, arborétumot, botanikus kertet és nemzeti parkot is meglátogattunk (többek között a Budai, a Tiszakürti, a Szarvasi Arborétumot és a Hortobágyi Nemzeti Parkot). A programokon Kósa Géza nemcsak végigkísért, hanem megismertetett számos magyar szakemberrel és személyes jó baráttal is. Ezen utak alkalmával lelkesen és átfogóan mutatta be az adott intézményt, emellett megosztotta a botanikus kertek és arborétumok működésével és a biológiai sokféleség megőrzésével kapcsolatos szakmai tapasztalatait is. A két magyarországi utazásom során rengeteget tanultam, és nagyon sok mindent tudtam meg Magyarországról. Az egyetemeken és a kutatóintézetekben tett tanulmányi látogatások mellett számos festői szépségű helyre és több neves borászatba is eljutottam. Amellett, hogy élvezhettem Magyarország gyönyörű tájait, mélyebben megismerhettem Magyarország történelmét, kultúráját és szokásait. Mindezeket pedig Kósa Géza aprólékos és átgondolt szervezésének és szívélyes vendéglátásának köszönhetem.

Kósa Gézát őszinte, egyenes és nagyon megbízható embernek ismertem meg, aki hatalmas tudásvágygal és szorgalommal végezte munkáját. Amit megígért, azt egészen biztosan meg is tartotta. Hat alkalommal járt Kínában, és a kínai kultúra iránti vonzalma meglátsozott a környezetén is. Irodájában és otthonában mindenütt különféle kínai tárgyakkal találkoztam a kalligráfiától kezdve a festményeken át a kínai vidéken általánosan használt eszközökig, amelyeket ő gyűjtött össze. Beszélgetéseink, levelezéseink során kiderült számomra, hogy milyen sokat tud a kínai történelemről és kultúráról. Keveset beszélt kínaiul, de valójában rengeteg írásjegyet ismert, és sok kínai könyvet elolvasott, leginkább a növényekről szóló szakirodalmakat. E-mail-váltásaink során is gyakran fejezte ki magát kínaiul.

Kósa Géza személye és munkája összekötő kapocsként szolgált Kína és Magyarország között a botanika területén. Számos látogatást és élénk eszmecserét mozdított elő a két ország között, és jelentős mértékben hozzájárult a botanikus kertek fejlesztéséhez, a növénytudományi kutatásokhoz, valamint a biodiverzitás védelméhez Kíná-

ban és Magyarországon egyaránt, ezzel szorosabbra fűzve a két nép közötti baráti köteléket. Bár távozott közülünk, úgy gondolom, hogy öröksége velünk marad, és lesznek még olyan magyar szakemberek, akik tovább viszik a munkáját, folytatják a Kína és Magyarország közötti együttműködést a tudomány, a kultúra, a gazdaság, valamint a két nép közötti barátság terén.

Guan Kaiyun
a Yili-i Botanikus Kert igazgatója,
Hszincsiangi Ökológiai és Földrajzi Intézet,
Kínai Tudományos Akadémia

TANULMÁNYOK
KÓSA GÉZA EMLÉKÉRE

FRÁTER ERZSÉBET

EMLÉKEZÉS KÓSA GÉZA (1950–2021) DENDROLÓGUSRA*

Bevezetés

Rendkívül nehéz egy szerteágazó érdeklődésű, de eredményeit nem nemzetközi tudományos publikációkban, hanem inkább élő növényekben és nemzedékek látásmódjának megváltoztatásában mérő egyéniség életművéről összefoglalót írni, különösen, ha érzelmileg is közel áll az emberhez. Erre a nehéz feladatra vállalkozom jelen írásban. Az első, ami eszembe jut férjem, Kósa Géza szakmai életéről, hogy milyen nagy ajándék Istentől, ha valaki egész életét abban a környezetben és azzal töltheti el, amit a legjobban szeret. Mint hálnak a víz, olyan volt Gézának a kert és a kertet alkotó növények éltető közege.

Gyulai kezdetek

Gyulán született 1950-ben, és a református parókián nevelkedett egy négygyermekes lelkészcsaládban, és ez több szempontból is meghatározta értékrendjét, életszemléletét.

* A közölt szöveg a Debreceni Egyetem *Kitaibelia* című botanikai-természetvédelmi folyóiratában 2022-ben megjelent publikáció átdolgozása (*Kitaibelia* 27(1): 3–15; 2022).

Édesapja, Kósa Ferenc, a város köztisztviselője volt, szeretett lelkipásztorja volt. Már kora gyermekkorától kivételes érdeklődést mutatott az élővilág iránt, és ehhez a református templom és parókia belvárosi, de a Holt-Körös egyik ágához kifutó hatalmas kertje dús növény- és állatvilágával kiváló helyszínt nyújtott. A haszonkert mellett a parókia épülete előtt édesanyja botanikai tudatossággal művelt évelőkertet tartott fent. A virágágyásokat 1956-ban, egy klasszikus polgári városi belsőkert előregedett bukszus- és tujabokrai helyén kezdte el kialakítani. A növények többek között a világháború előtt Svájc-ból érkezett magokból nevelt évelők szaporításából és helyi kertészetek választékából származtak, majd rendszeres cseberével gyarapodtak. A változatos évelőfajok és fajták (gyöngyvirág, kankalin, májvirág, szegfűfélék, gólyaorr, harangláb, nőszirm, sásliliom, bazsarózsa, flox, harangvirág, gyűszűvirág, kakukkfű, kötőróz, varjúháj, tűzgyöngyvirág, margaréta, ligetszépe, menyecskerózsa, kokárdavirág, kúpvirág, dália, árnyékliliom stb.) látványát hortenzia- és rózsabokrok és a verandán futó színes iszalagok gazdagították. A kert fenntartását a család végezte, és a gyomlálás munkája alól a kiskamasz Géza sem bújhatott ki. Fénykorában közel 400 évelő és kiegészítő egyházi növény és mintegy 80 rózsás és iszalag nyílt a kertben. A városszerte ismert kert virágaiban nem csak az istentiszteletekre és lelkészi hivatali ügyintézésre betérő református hívek gyönyörködtek: gyulai nevezetesség volt a templomkert, és sokan csak ennek látványáért nyitottak be a mindig nyitva álló parókia kapuján. Ahogy az a mintaadó kastélykerteknél is megfigyelhető, a pompás kert hatással volt környezetére is: sokan kaptak kedvet a kertészkedéshez a virágszerető lelkészné példájából. (1. kép)

A család természettudatos gondolkodását nemcsak a virágszeretet bizonyította, hanem a rendszeres kirándulások a határba, a Körös-partra, az Almásy-kastély és a gyulai vár akkor még elhanyagolt, elburjánzott parkjába. A pedagógus édesanyja a madarak és fák napját már akkor is nagyon fontosnak tartotta, amikor ez még nem volt a média által felkapott divat.

A templomkert éppen Géza iskoláskorában, 1956-tól az 1970-es évek közepéig élte fénykorát, ez jól magyarázza pályaválasztását is. Bár történelmi érdeklődése is erős volt, de a politikai rendszer elleni sarkos véleménye miatt nem akart elindulni ilyen irányban. Ezért, miután kiváló eredménnyel érettségizett a gyulai Erkel Ferenc Gim-

1. kép Konfirmációja után barátai társaságában (bal oldalon Ambrus Lajos, középen Ambrus Ágnes) a gyulai református parókia kertjében 1960-ban

náziumban, 1968–1973 között a Kertészeti Egyetemen folytatta tanulmányait, ahol kertészmérnök hallgatóként dendrológiára szakosodott. Dísznövény és dendrológia szakon megszerzett diplomája után két évig a Gyulai Kertészeti és Városgazdálkodási Vállalatnál dolgozott kertészmérnökként, az egyetemi tanulmányait támogató ösztöndíj kötötte ide. Gyula város sok, ma már koros, szép fáját, fasorát még ő ültette, és elköltözése után is visszajárt szülővárosába, figyelemmel kísérte parkjainak fejlődését.

Életének legmeghatározóbb változására 1975 decemberében került sor. Ekkor érkezett Vácrátótra, ahol a Nemzeti Botanikus Kert dendrológiai gyűjteményének tudományos kezelője, majd emellett 2002–2020 között a vezetője volt. Haláláig itt élt szolgálati lakásban, itt dolgozott, és 1988-ban itt alapított családot, feleségeként és munkatársaként feladataink sok szálon kapcsolódtak össze. Ettől kezdve olyan gazdag pályát futott be, amely páratlan a modern hazai botanikus kertek történetében.

2. kép Fiatal dendrológusként (bal szélén) Vácrátóton, főnöke, Ujvárosi Miklós és kollégája, Klincsek Pál (jobb szélén) mellett 1976-ban

A dendrológiai gyűjtemény kurátoraként

Vácrátótra kerülésének első évei intenzív tanulással teltek. A Botanikai Kutatóintézethez tartozó botanikus kertet egyik első vezetője, az intézet igazgatóhelyettese, Ujvárosi Miklós (1913–1981) professzor rengeteg munkával romokból építette újjá, és 1961-re sikerült olyan állapotba hozni, hogy hivatalosan is megnyithatta kapuit a nagyközönség előtt. Ő fogadta a fiatal dendrológust, és egyre többet bízott ambíciózus és lelkes fiatal kollégájára. Rátótra kerülésétől kezdve Géza irányította a Kert és kísérleti terének technikai és szakmai fenntartási munkálatait. Napközben a kerti munkákat felügyelte, esténként az irodájában vagy ablak nélküli kis szolgálati lakásában az akkoriban szűken hozzáférhető szakirodalmat bújta, tanulta a növényeket, és új fajok után nyomozott. A Kínai Népköztársaság hazánkban is elérhető, szerény nyomdai minőségű, de korrekt dendrológiai szakkönyvei kedvéért jó néhány kínai írásjegyet is megtanult. Így, amikor 1986-ban először eljutott Kínába, már jól tudta olvasni az égtájak, színek, számok, mértékegységek, földrajzi köznevek, botanikai alapfogalmak, növénynevek (bambusz, fenyő, krizantém, bazsarózsa, lótusz stb.) és a leggyakoribb kínai szimbolikák (tea, jáde, selyem, arany, ég, boldogság stb.) írásjegyeit. (2. kép)

Ezekben az években kristályosodott ki előtte a dendrológiai gyűjtemény gyarapításának helyes és hatékony iránya. Érdeklődése a Kárpát-medencei, közép-ázsiai és a kelet-ázsiai dendroflóra összehasonlító elemzése és vizsgálata felé fordult, különös tekintettel a klimatikus hasonlóságok miatti felhasználhatóságra (fagyállóság, szárazságtűrés). A tudományos növénygyűjtemények folyamatos fejlesztésével az 1980-as évekre a Kert Magyarország messze leggazdagabb (13 000 faj és változat) és legjobban fenntartott intézménye lett, és ehhez nagyban hozzájárult Géza tevékenysége, aki kurátorként legfőbb feladatának a gyűjteményfejlesztést tekintette.

Több mint negyvenöt évig tartó botanikus kerti munka során a partnerintézetekkel folytatott magcsere mellett Gézának óriási lehetőségei voltak a gyűjtemény fejlesztésére a tudományos gyűjtőutakon. A kezdeti időkben az MTA hivatalos cserekapcsolatai révén volt alkalma utazni, hiszen ő olyan országokba vágyott, ahova a magas beosztású akademikusok, kutatók kevésbé mentek (Észak-Korea, Mongólia, szovjet Közép-Ázsia stb.). Ezen lehető-

3. kép Az iráni Hezar Masjed hegység (Kopet-Dag) száraz *Juniperus polycarpus* és *Rosa*, *Rhamnus*, *Colutea*, *Perowskia* stb. fajokban gazdag cserjés társulásában Fráter Erzsébettel 2010-ben

4. kép Abháziában, a Kaukázus déli lejtőin, a Rica-tó környéki, védett *Abies nordmanniana*–*Picea orientalis* erdőben, Sztálin valamikori dácája mellett, Barabits Elemérrel, Vitalij Leiba erdészeti igazgatóval és Szergej Bebija professzorral 2013-ban

5. kép Tátorján- (*Crambe kotschyana*) mag gyűjtése utolsó közép-ázsiai expedícióján, az üzbegisztáni Chatkal-hegység erősen legeltetett, napsütött, száraz lejtőjén 2019-ben

ségek megszűntével szakmai barátok szponzorálták az akkor már nagycsaládos (1988–1994-ig négy gyermeke született) Géza közalkalmazotti fizetésből elérhetetlen utazásait. Több mint 40 alkalommal járt hivatalos növénytani gyűjtő- és tereputakon, elsősorban Kelet- és Közép-Ázsiában (Kína, Észak- és Dél-Korea, Japán, Vietnám, Nepál, Szikkim, Mongólia, Irán, Tádzsikisztán, Kirgizisztán, Kazahsztán, Üzbegisztán, Abházia, Örményország), valamint a Mediterráneumban és Észak-Amerikában. (3–5. kép)

Kínában ötször volt tudományos gyűjtőúton (1986-ban, 1998-ban, 2000-ben, 2007-ben és 2015-ben), ezekből négyhez jómagam is csatlakoztam az Ökológiai Kutatóközpont botanikusaként. Kínai utazásai során Pekingből kiindulva bejárta a keleti partvidéket, a középső területeket (főként Szecsuan környékét), többször eljutott a trópusi, szubtrópusi növényzetű, déli tartományokba (Jünnan,

Kanton). Első útja Belső-Mongólián keresztül vezetett, míg az utolsó Ürümcsi környékére, ahol a sztyeppai, fűsivatagi növényzet tanulmányozására nyílt lehetősége. (6. kép)

Az expedíciók eredményeként számtalan növény szaporítóanyagát hozta Vácrátótra. Ám a növényeken kívül az utazások legalább ilyen fontos hozadéka volt a tapasztalatszerzés, amely felbecsülhetetlen mértékben segítette gyűjteményes munkáját. Így ír erről:

Közös hivatalos tudományos projektek keretein belül olyan rendkívüli lehetőségekhez jutottam, hogy helyi botanikus kollégákkal nagyon sok időt tölthettem terepen, a helyi vegetációt tanulmányozva. Az eredeti termőhelyeken, eredeti társulásokban és környezetben sokkal többet lehetett megtudni egy-egy növényfajról, mintha azokat csak kertekből ismertem volna. Sokukkal így találkozva, ismertem és értettem meg igazán őket (Kósa 2021).

Figyelme azokra a területekre irányult elsősorban, amelyekről a hazánkban számításba vehető új fás növények kerülnek ki, vagyis Kína és Észak-Amerika mérsékelt övi területe, a Koreai-félsziget, Japán két nagyobb szigete, Közép-Ázsia hegyvidékei, Észak-Írán, a Kaukázus. Az innen származó fajok alkalmazkodnak legjobban a hazai viszonyokhoz, és állják ki a próbát, megfelelően a 21. századi kihívásoknak.

Ezekben a botanikai tereputakon az addig csak a szakirodalomból megismert fajok százairól nyílt lehetősége személyesen is tapasztalatot szerezni. Szélesebb összefüggérendszerben látta a növények elterjedésének vegetációtörténeti és éghajlati okait, és nemcsak a fajok természetes elterjedésének földrajzi lokalitásait memorizálta, hanem azok élőhelyi viszonyait is megismerte. Jó kertészként tudta, hogy csak ezek ismeretében tud növényeinek megfelelő helyet és gondozást biztosítani. Számontartotta, hogy nagy természetes előfordulási területének köszönhetően széles tűrésű és változékonnyá fajról vagy éppen különleges igényű növényről van szó. Volt közöttük néhány, amelyet igen nehezen sikerült nevelni. Tapasztalatból tudta, hogy az óriási természetes elterjedési területű fajoknál gyakran előfordul, hogy a termőhelynek és a földrajzi elhelyezkedésnek megfelelően igen sok, egymástól különböző környezeti igényű típusa alakul ki. Ezért kitartóan próbálkozott, amíg megtalálta a megfelelő

6. kép A belső-ázsiai Turfani-medencében (Kína), Guan Kaiyun professzorral, a Yili-i Botanikus Kert igazgatójával 2015-ben, akivel hosszú éveken át tartó szakmai kapcsolatban állt, és aki többször is járt Magyarországon

ökotípust, amely hazánk környezeti viszonyaihoz alkalmazkodni tud. Így ma szépen növekednek a Kertben a libanoni cédrusok (*Cedrus libani*) fagyűrő kisázsiai ökotípusai vagy az Örményországban eredeti élőhelyén is megfigyelt, így a patak mellé ültetett keleti platánok (*Platanus orientalis*).

Tudatos gyűjteményfejlesztési elképzeléseihez hozzátartozott olyan növénynemzetségek szisztematikus gyűjtése, amelyek jól viselik a sanyarúbb rátóti környezeti viszonyokat is. Ennek köszönhető, hogy jelentős a hárs- (*Tilia*), bangita- (*Viburnum*), juhar- (*Acer*), kőris- (*Fraxinus*) nemzetségek, a bodzafélék (Caprifoliaceae) és a rózsafélék (Rosaceae) családját képviselők száma. A madárbirsgyűjtemény (*Cotoneaster*) mintegy 200 fajjal és fajtavál nemzetközi viszonylatban is kiemelkedőnek számít; a nemzetséggel foglalkozó legjelentősebb kutatókkal Géza levelezésben állt, közülük többen ellátogattak Vácraótóra tanulmányozni a madárbirseket.

Az egyes növények ökológiai igényeiről szerzett tapasztalatait a gyakorlatban kamatoztatta, és egyre többféle növényt nevelt fel sikeresen, nagyon sok új, a botanikai gyűjtemények és zöldterületek számára perspektivikus fajt honosított meg a Nemzeti Botanikus Kertben. A dendrológiai gyűjteményben, amely főleg kelet-ázsiai ritkaságokban bővelkedik, az 1956-ban számolt 373 taxon mára 3200 fölé emelkedett.

Introdukációs kertészeti tevékenysége során mindig kiemelten hangsúlyozta a helyi környezeti tényezők meghatározó voltát. A mai Magyarország túlnyomó részére jellemző kontinentális éghajlati hatás, a szélsőséges hőmérsékleti értékek, gyakran hóhiányos, hideg telek, aszályos nyarak és a kertészkedés szempontjából meghatározó, magas pH-értékű meszes talajok korlátai miatt sok pompás dísznövény, amely a kontinens más részén fontos szerepet tölt be, nálunk a legtöbb helyen egyáltalán nem vagy csak nagy erőfeszítéssel tartható. Ezt hangsúlyozta mindig, amikor a 90-es évektől egyre terjedő, csakis az esztétikumra és a vásárlók hiányos ismereteire építő kertészeti csomagküldő szolgáltatóktól való rendelés kockázataira hívta fel a figyelmet.

Széles látókörébe beletartozott a trópusi, szubtrópusi növényekre való rátekintés, többször megfordult ilyen területeken is (Vietnám, India, Indonézia, Tenerife, Tanzánia, Dél-Afrika, Dél-Kína – tanzániai útjáról lásd: Pócs 2022). Különösen örömet okozott neki, hogy sikerrel nevelte jó néhány trópusi növénycsalád „renitens” fagyótűrő tagjait, például a babérfélék (Lauraceae) közül a lindérakat (*Lindera*), a kivifélék (Actinidiaceae) közül az aktinídiákat (*Actinidia*), a mahagónifélék (Meliaceae) közül az árbócfát (*Toona*). Bár gyűjteményi szinten nem foglalkozott a meleg égövi és egzotikus növényekkel, de számtalan szakfordítási és lektorálási munka nagyban növelte tudását, ami igencsak hozzátartozik az olyan szakember ismeretanyagához, aki botanikus kerti vezetőként az egész Földet tekinti vizsgálódási terepének.

Egyik észak-vietnámi útjának „eredménye”, hogy a Fan-si-pan hegységben felfedezett bagolylepkefélékhez tartozó új fajt entomológus útítársai, Peregovits László és Ronkay László róla nevezték el: *Agrochola kosagezai* (Hreblay et al. 1999).

A botanikus kerti munka egyik legfontosabb alappillérenek a termőhelyi expedíciók és a kertészeti gyakorlat mellett a precíz

növényhatározást, a pontos nómenklatúra használatát és az ehhez szükséges szakirodalom minél teljesebb ismeretét tekintette. Ha pályázati vagy intézeti forrásból lehetősége volt, elsőik között a kerti szakkönyvtárat bővítette. Ennek köszönhetően ma a világ flóraműsorozataiban, -monográfiáiban és taxonómiai munkáiban egyik leggazdagabb hazai szakkönyvtárává váltunk. A szakirodalom helyes használatára asszisztenseit is mindig megtanította. Fajismeretére jó példa az a történet, amikor a Hiroshimai Botanikus Kert látogatásakor a kitett fajmegnevezéseket megkérdőjelezte, és tekintélyének bizonyítékeként az igazgató zavarában sorra kikapta a hibás táblákat a földből (Török Katalin szóbeli közlése).

Géza azonban a kerti tapasztalatait nem rendelte alá a szakirodalmi adatoknak, bátran próbálkozott olyan növények nevelésével is, amelyek a külföldi tapasztalatok szerint nem maradnak meg a rátóti kert sovány, meszes homoktalaján, és kudarcok mellett gyakran érték kellemes meglepetések is, például a pompás virágsommal (*Cornus florida*). Ezeket az élő tapasztalatait örömmel osztotta meg faiskolás barátaival. Tudta, hogy nagyon sok dísznövényfaj kezdte pályafutását botanikus kerti gyűjteményekben, és az ő felelőssége ezekről az eredményekről beszámolni.

A gyűjtemények fejlesztésére és az anyagok cseréjére a Nemzetközi Magcsere Hálózat nyújt lehetőséget, a Kert mintegy 700 tudományos intézménnyel, magán- és közgyűjteménnyel áll rendszeres kapcsolatban a világ mintegy 70 országából. Az évente elküldött magtétélek száma 6000–10 000 között mozog. A magcserehálózat részére Géza vezetésével évente készített magkatalógus (Index Seminum) januári összeállításának hetei mindnyájunknak, kurátoroknak és laboránsoknak örömet okozott. (7. kép) Nagy sürgés-forgás volt ilyenkor a maglaborban. A magoszacskók mellett hegyekben állt az asztalokon a szakirodalom, ki a magokat csomagolta, ki a cédulákat ábécézte, ki a flóraművekben nézett utána a szinonimáknak vagy a fajnév mellé kereste az auktorokat, ki a gyűjtőhelyek leírását végezte. Ezek a napok az igazi műhelymunka vidám hangulatában teltek. Élveztük Géza növényekhez, földrajzi és történelmi helyekhez vagy növénynevekhez fűzött érdekes megjegyzéseit, és a begyűjtött magok felett érzett öröm mellett életünket a szaloncukor-kínálat és a maglaboros asszisztens kollégák finomabb-nál finomabb karácsonyi süteményei édesítették.

7. kép Az Index Seminarum készítésének utolsó fázisa a maglaborban, a megtisztított magok és a nomenklatura ellenőrzése, valamint a fajlista összeállítása Géza irányításával, Greznerné Rózsika, Wallner Kati, Lehoczky Anita és Sölchné Dóra közreműködésével, 2015. év elején

Sok mindent gyűjtött, a botanikához aligha kapcsolódó kőzetek, ásványok, homok, néprajzi tárgyak, bélyegek, pénzérme, hányózacskó, narancspapír, gyümölcsmatrica, légiposta- (Air Mail) címkék és sok más gyűjteményen túl a botanikus kertet a világ legkülönbözőbb tájairól származó faminták és *Pinus* tobozok sorozata gazdagítja.

A sikeresen felnevelt növényekről pontos fotódokumentációt készítettünk diára, majd digitális formában, ezt a kezdetektől fogva én végeztem. Ha valami kuriózum virágzott, sőt termést érlett, máris szólt, hogy másnap merre menjek fényképezni. Annyi sok különlegessége volt, hogy az utóbbi években kértem, térképre rajzolja be nekem a fotóznivalókat, nehogy valamit elfelejtsek. A cikkírásnál számonkérte a fotókat, és ha elmulasztottam a fényképezést, akár rossz idő, akár a feledékenységem vagy más, sürgős dologom miatt, mindig mérges volt az elszalasztott lehetőség miatt. Ki tudja, hogy jövőre ismét nyílik-e? Tudtam, hogy milyen ritkaságokat nevel, és figyeltem is erre. (8. kép)

8. kép Géza a kert térképén jelölte be az aktuálisan fényképezésre váró növényeket, és ahogy egyre több különleges növénye virágzott, a lista évről évre dagadt; egyik utolsó kéziratos térképe 2020 októberéből

Botanikus kerti vezetőként

1980-ban Ujvárosi Miklós nyugállományba vonult, a botanikus kert vezetését Pócs Tamás, majd Borhidi Attila, végül Kereszty Zoltán vették át. Mikor 2002-ben Kósa Gézátnak nevezték ki a Kert vezetőjének, már minden téren gazdag tapasztalatokkal rendelkezett egy ilyen speciális intézmény működtetésével kapcsolatban.

Vezetőként sem tévesztette szeme elől a botanikus kertben folyó munkák elsőrendű célját, vagyis az élőnövény-gyűjtemények magas szintű fenntartását és fejlesztését. A klasszikus botanikus kerti funkció minél teljesebb megvalósítása, vagyis hogy megbízható, jól meghatározott, adatolt, tökéletesen dokumentált tudományos anyagot biztosítson a társudományok (taxonómia, növényökológia, gyógyszerkutatás, növényvédelem, kertészettudományok, természet- és környezetvédelem stb.) számára is, nagy precizitást igényelt, ezt mindig megkövetelte munkatársaitól, kurátoraitól is. Következetes volt a beosztott kerti dolgozókkal szembeni elvárásokban, és a jogosan elvárt munkát szigorúan számon is kérte.

Eredményei közé tartozik, hogy a Kert nagy taxonszámmal (több mint 1700 taxon), főleg fásszárú anyaggal bekapcsolódott a nemzeti génmegőrzési programba, és ez évi 4–5 milliós összeget hozott az intézeti költségvetésnek. A botanikus kerti dokumentáció digitalizálását a MABOSZ segítségével megszerzett BGBasic speciális adatbázisprogram segítette.

Nevéhez fűződik 1993-tól a Nemzeti Gyűjtemények létrehozásának kidolgozása élőnövény-gyűjteményekben. Ezek a gyűjteményrészek olyan nemzetségeket foglalnak magukban, amelyekben a taxonszám nemzetközi mércével is jelentős. Ilyenek a *Cotoneaster*, *Viburnum*, *Acer*, *Tilia*, *Fraxinus*, *Iris*, *Aster* stb.

Botanikus kerti feladatok részeként Galántai Miklós évelőgyűjteményi kurátor mellett bekapcsolódott a veszélyeztetett növénytaxonok szaporításába és a természetbe való visszatelepítésükbe. Növényismerete miatt szívesen hívták a kollégák nagyobb természetvédelmi területek feltárása és létrehozása céljából kiírt projektekbe tanácsadónak. Részt vett környezetvédelmi tanulmánytervek készítésében épülő új közutaknál, a hazai nyílt gyeptársulások stabilizálásának a vizsgálatában és a létesítendő Duna–Ipoly Nemzeti Park területének szakmai feltárásában, határai kijelölésében.

Szakmai tekintélyének eredményeképpen a 2010–2014-ben létrehozott Pannon Magbank duplumanyaga Vácrátótra került, Géza volt a gyűjtési projektmenedzser.

Géza a Kertet mindig mint a természet egészét átfogó élőhelyet szemlélte. Rendszeresen végzett meteorológiai megfigyeléseket, 2000-től a legmodernebb digitális műszer szolgáltatta az adatokat.

Mindig örömmel támogatta zoológusok tevékenységét a Kertben. Az 1980-as években felmérték a kert puhatestű- (több mint 70 taxon) és halfaunáját (több mint 22 taxon), és rovarászok, valamint kisemlősökkel foglalkozó kutatók is rendszeres vizsgálatokat végeztek a Kertben. Ezek többsége Géza személyes kapcsolatainak köszönhető.

Gyerekkorától kedvenc elfoglaltságai közé tartozott az ornitológia. Régóta a Magyar Madártani Egyesület tagja volt, és az évek során a Föld madárvilágának teljes határozó kézikönyvsorozatát összegyűjtötte. A gyulai környezet, majd a rátóti kert ragyogó lehetőségeket kínált a madármegfigyelésekre. A rendkívül diverz botanikus kerti élőhely, a fészkelőhelyek változatossága, a vízparti növényzet, az álló holtfák kímélete, a mesterséges fészekodúk telepítése és a rendszeres téli madáretetés azt eredményezte, hogy a Kertben 62 madárfaj fészkelése bizonyított. Méltán lettünk „Madárbarát Kert”. Egy madáretető a szolgálati házunk ablaka előtt áll, telente Géza órákig elnézte az ide járó tollas vendégeket.

Vezetése alatt komoly fejlesztések történtek a Kertben. MTA-finanszírozással 2008–2010-ben, 2000 m²-es modern, teljesen új, automata üvegház, pozsgás- és kaktuszház, illetve trópusi üvegház épült a régi rozzantak helyett. Ez az összes üvegházi felület 4/5 része. Norvég társfinanszírozással az üvegházak új típusú fűtésrendszert kaptak, a fenntarthatóságot szem előtt tartva, saját termálkút révén geotermikus energia szolgáltatja a fűtésüket.

Az évek során új raktár- és műhelyépületek létesültek, 180 méternyi új kerítés épült a kísérleti téren és a szaporítótelepek körül, és valamennyi híd újjáépült. A Sződ–Rákospatak táplálta kerti öntözőrendszer nagy részét korszerűsítették, és a tájképi kerti építményeket renoválták.

Egy speciális botanikus kerti pályázat (250 millió Ft) segítségével 2010–2011 folyamán, 1300 méter hosszú kerti út burkolata készült el, valamennyi vízrendszeri műtárgy megújult, a tórend-

szert iszapaltalanították, és két nagy méretű hidegágyi telep létesült. Az egész kert gépparkját modernre cserélték, és több mint 130 koros fát alpinechnikával hoztak rendbe.

A látogatói komfort emelése érdekében valamennyi kerti padot és szemetest esztétikusabbra cseréltek. A látogatók tájékoztatására több száz új, gravírozott tábla kihelyezésén túl két nagy méretű térképet, számos irányító- és információs táblát alakítottak ki. Rendszeressé váltak a pénzdíjas szakvezetések és a gyermekfoglalkozások. A magas színvonalú környezeti nevelést két modern üzenetű bemutatótér, a Berkenyeház és a Karbonház, valamint a tanterem szolgálja. Időről időre megújult a *Kertvezető füzet* és a képeslapok, újabban hűtőmágnese és más emblémás ajándéktárgyak, valamint számos kiadvány árusítása valósult meg. Négy tematikus tanséta kialakítására került sor, ezekhez vezetőfüzetek készültek. Közülük másodikként öltött formát a 2011. október 27-én felavatott „Kínai növények” tanséta, amelynek kísérőfüzetében mintegy húsz kínai őshonos, fásszerű taxon részletes leírása szerepel. (9. kép)

Nem könnyű ebben a nagyon gyorsan változó környezetben az állandósághoz, a megszokotthoz ragaszkodni, Gézának pedig ez jelentette a belső stabilitását. Ezért is említésre méltó, hogy az ő vezetése alatt zajlottak le a nagy változások a kerti kommunikáció terén. Új botanikus kerti kommunikációs munkatársi pozíció létesült, amelynek segítségével az online felületeken (honlap, Facebook, Instagram) is naprakészen jelen van a Kert.

Történeti szemléletére jellemző, hogy az elődök emlékének ápolása fontos volt számára. 1999-ben a Kert nagylelkű alapítóinak, Vigyázó Sándor grófnak (1825–1921) és fiának, Ferencnek (1874–1928) állítottatott emlékkövet, majd 2014-ban felavatták Vigyázó Sándor mellszobrát, Juha Richárd alkotását. 2016-ban állították fel a Magyar Botanikusok emlékoszlopát, amelyet Mónus Béla fafaragó művész alkotott.

Vezetőként komoly fejfájást és sok küzdelmet okozott, hogy a változások és fejlesztések mellett ugyanakkor az elmúlt évtizedekben drámaian, mintegy felére csökkent a kerti dolgozók létszáma, nem kis nehézséget okozva ezzel a Kert megfelelő szinten tartásában. Ez a tendencia ugyan – részben Géza hathatós harcainak köszönhetően – leállt, de a dolgozók létszáma azóta sem nőtt számottevően.

9. kép A „Kínai növények” tanséta ünnepélyes megnyitóján Kína magyarországi nagykövetségét képviselő Guo Xiaoguang, kulturális tanácsos és Xie Gaofeng, tudományos osztályvezető társaságában 2011-ben

A Kert szakmai oktatási feladatait nagyrészt Géza szervezte és végezte. A közép- és felsőoktatás keretein belül évente hosszabb-rövidebb gyakorlatoknak adott helyet a Kert. 1977-től rendszeresek voltak a kertészeti középiskolák hivatalos nyári szakmai gyakorlatai. Ezek közül is kiemelkedik a Magyar Gyula Kertészeti Iskolával való szoros kapcsolat.

A felsőoktatásban 1995-től kezdve évekig meghívott előadó volt a Kertészeti Egyetem (és jogutódai) Kertészettudományi és Tájépítészeti Karán „Speciális dendrológia”, „A Föld vegetációja”, „Történeti kertek növényei” témakörökben. Egyetemi hallgatók rendszeresen a Kertben, Géza közreműködésével végezték szakmai gyakorlatukat, és évente változó számmal, de folyamatos rendszerességgel, 12 diplomadolgozat vezetése fűződik a nevéhez.

A gyűjteményes kerti szakma meghatározó tanári alakja volt. A komoly ismeretanyag mellett a növényvilág iránti tiszteletre és annak létfontosságára hívta fel kollégák és érdeklődő laikusok figyelmét, elkötelezettsége tette mondanivalóját mindenkor hitelessé.

A Nemzeti Botanikus Kert, amelyben négy és fél évtizedet dolgozott, az ő munkája által lett az ország leggazdagabb élőnö-

vény-gyűjteménye, így hazánk legjelentősebb botanikus kertje. Vezetése alatt – nemzetközi mintára – kezdeményezte a legjelentősebb gyűjteményeket illető Nemzeti Botanikus Kert megnevezés bevezetését, amelynek eredményeként 2013 óta a Kert ezt a nevet viseli. Az intézmény 2016-ban elnyerte a rangos Magyar Örökség díjat.

A különböző szakterületeken végzett sikeres munkásságát több szervezet díjakkal ismerte el, amelyeknek nagyon örült, de valójában a társadalmi előremenetelt soha nem tekintette életcéljának. Géza 2007-ben „Az Év Dísznövénykertésze” lett, 2009-ben „Magyar Kertészet Fejlesztéséért” oklevelet (Corvinus Egyetem), 2010-ben Akadémiai Főtitkári Elismerést kapott. 2012-ben címzetes egyetemi docens (Corvinus Egyetem) lett, 2016-ban „A szakoktatásban kifejtett áldozatos munkája elismerése”-ként díszoklevelet (Szent István Egyetem, Magyar Díszkertészek Szövetsége), 2016-ban MTA ÖK díjat kapott. A hazai és nemzetközi szinten is kiemelkedő jelentőségű kelet-ázsiai fásszárú gyűjtemény létrehozásáért, magas színvonalú munkájáért 2017-ben a Magyar Érdemrend Lovagkereszt polgári tagozat állami kitüntetésben részesült. 2023 szeptemberében kimagasló szakmai munkásságának elismeréseként szobrot állítottak emlékére alma materében, a volt Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetemen (jelenleg az Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Budai Campusa). (10. kép)

Szakmai kapcsolatok – a magyar kertek érdekképviselete

Az évtizedek során Gézának egyre nagyobb rálátása lett a hazai botanikus kertek és arborétumok sorsára és a magyar kertkultúra helyzetére. Történelmi tájékozottsága révén jól tudta, hogy Magyarország az Oszmán Birodalom elleni hosszú, hősies küzdelemben súlyosan kivérzett, és szinte behozhatatlan lépéshátrányba került Európa nyugati felével szemben. Azt is jól látta, hogy nem vagyunk olyan szerencsések, mint a példaként csodált angolkertek, ahol érintetlenül megmaradtak az akár 18–19. századi telepítési és beszerzési naplók, és kontinuuusan fejlődött a kertkultúra. A világháború, a szovjet megszállás és a kommunista, szocialista idők kert- és kultúraromboló évtizedeiről való sarkos véleményét sohasem titkolta,

10. kép 2023-ban felavatott mellszobra a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Budai Campusán

kemény szavakkal ostromozta. A Kárpát-medence sorsát mindig a szíven viselte, de ez a sajnálatos helyzet nem bénította le annyira, hogy ne igyekezzen a magyar kertkultúra hagyományainak a felélesztésére. Osztályvezetői szobája ajtaján a következő, Richter Aladártól (1905) származó idézet állt, amely jól jellemzi gondolkodását: „Egy nemzet közművelődési fokmérője lehet a botanikus kert, amely gyakorlati célokat nem szolgál és éppen ezért egy nép ily irányban hozott áldozatkészségéről sokat mond, közművelődési fejlettségének színvonalára nézve pedig alighanem mindent elárul.”

A Kertben gyűjtött tapasztalatai és az utazásokkal táguló látóköre egyre inkább a „modern” botanikus kertek problémáinak és hivatásának a vizsgálatára szorította. Ennek felelőssége egyre nagyobb súllyal nehezedett rá, így jöllehet minden üres „egyesületesdit”, gyűlést nehezen viselt, de beállt a Magyar Arborétumok és Botanikus Kertek Szövetségének (MABOSZ) alapító tagjai közé. Később, 1992-től a szövetség főtitkára, majd 2002-től elnöke volt. Nemzetközi tapasztalatával, széles körű műveltségével és integráló személyiségével a hazai gyűjteményes kerti szakma, a botanikusok, kertészek e speciális szakmai körének vezető alakjává vált.

Munkájában az utazások mellett a másik fontos pillért a szakmai kapcsolatai jelentették. Számtalan magán- és közgyűjteményes kertből, faiskolából jöttek hozzá kollégák tanácsért, támogató segítségért, szakirodalomért vagy növényekért. Látogatói köszöneteképpen gyakran érkezett haza egy-egy arborétum új kiadványával, egy különleges facsemetével vagy egy palack finom borral. Az utóbbi években ismerősei a Facebook felületét is felhasználták tanácsok kérésére, kérdéseikre mindig gyorsan, aznap válaszolt, ami manapság nem kis dolog. Nemzetközi kapcsolatai eredményeképpen évi rendszerességgel érkeztek külföldi botanikai intézetekből, kertekből hosszabb-rövidebb időre szakemberek, akiknek programját mindig Géza állította össze és szervezte meg.

Különösen közeli kapcsolatokat ápolt Angliában tevékenykedő kertészekkel, barátta vált kollégákkal, akik között számtalan, kedves, korábbi tanítványa is volt. Rendszeresen jártunk Angliába tapasztalatszerzésre és feltöltődni a világ első számú kertkultúrájába. (11. kép)

Kiváló angol szakmai kapcsolataim révén majdnem az összes jelentős botanikus kertbe, dendrológiai gyűjteménybe és történeti kertbe eljuthattam az elmúlt négy évtizedben az Egyesült Királyságban. Ezek a kertek minden fás fajt és fajtát tartalmaznak a világ minden tájáról, amire érdemes odafigyelni. „Kína a kertek anyja” adta könyvének címül Wilson, híres angol botanikus. Ez így igaz, és Anglia ebben a tekintetben legjobb gyermeke (Kósa 2021).

Az angol kertkultúra iránti kiemelt figyelmét egyéb tagságai is bizonyítják (Royal Horticultural Society, UK; Alpine Garden Society, UK; Cyclamen Society, UK; International Dendrological Research Institute, USA). Széles körű szakmai elismertségét mutatja, hogy 1998-ben a Nemzeti Bonsai Gyűjtemény kurátora lett, 1999 óta pedig a Magyar Génmegőrzési Tanács tagja volt.

Botanikus kerti tapasztalatait és növényismeretét együtt kamatoztathatta, amikor felkérésre 1990-ben megtervezte és elindította Morogoróban, a Sokoine Egyetem campusán a több mint 60 hektáros Tanzániai Agrobotanikus Kertet.

11. kép Az angliai Sussexben, az ikonikus Great Dixter kertben annak tulajdonosával, a hírneves kertésszel és szakíróval Christopher Lloyddal (1921–2006), valamint a főkertész Fergus Garrettel és Fráter Erzsébettel, az egyik látogatáson 2003-ban

Az ismeretterjesztő és népművelő

Publikációi elsősorban ismeretterjesztő, népművelő munkák a szó legnemesebb értelmében. Géza nagy erénye, hogy elméleti szaktudása a gyakorlatban kristályosodott ki. Mivel együtt élt növényeivel, jól ismerte minden növekedési erényüket, problémájukat, gyenge pontjukat. Ez a tudás a gyakorlati szakembereknek, faiskolásoknak, kerttervezőknek, kertészkedőknek, kertbarátoknak is nagy hasznára vált, és Géza előadásain (MABOSZ, Magyar Díszfaiskolások Egyesülete, Magyar Rózsatársaság, ELTE Konfuciusz Intézet, különböző kertbarát-egyesületek, könyvtárak stb.), ismeretterjesztő cikkein keresztül az ország kertbarátai is pótolhatatlan tudásra tehetek szert. (12. kép)

Aki egyszer is hallotta Géza előadását vagy kertvezetését, az egész biztosan szembesült vele, hogy világszemléletét mennyire mélyen átgázta történelmi látásmódja, műveltsége és lexikális tudása. Ez az alapos történelmi tényismeret a Kárpát-medence egész terü-

12. kép Az ELTE Konfuciusz Intézetben „Kínai kertek régen és most” címmel tartott előadásán 2019-ben

letére és a magyar nép több mint ezer évet átívelő korszakára kiterjedt. Ez alapozta meg Géza hazaszeretetét, és alakította ki azt, hogy az egyetemes kertetörténetben oly reálisan, sallangmentesen tudta a magyar kertkultúrát is elhelyezni. Fiatal korában a közép-ázsiai török népekkel, majd a kínai kultúrtörténettel foglalkozott komolyabban, érdeklődése a növények keleti népek életében betöltött szerepére is kiterjedt. Számontartotta a 19–20. századi nagy „növényvadászok” utazásait, eredményeit is, hiszen magát is egyféle „növényvadásznak” tartotta. Nem került el figyelmét a növények vallási, kulturális, gyógyászati, sőt gasztronómiai szerepe sem.

Széles körű tudása segítette, hogy a növényekről, kertekről, expedíciókról tartott előadásait, kertvezetéseit és írásait mindig kultúrtörténeti keretbe ágyazza, így vált a növényekről szóló száraz, szakmai mondanivaló izgalmas művelődéstörténeti szellemi élménnyé. (13. kép)

13. kép Rendszeresen tartott nagyon népszerű sétákat Fehérvárcsurgón, a Károlyi kastély kertjében az évente június elején megrendezett Európai Dísznövény és Kertművészeti Napokon 2012-ben

Ismeretterjesztő munkáiban mindig gondosan ügyelt a magyar nyelv pontos használatára, értékeire. Ez a növények magyar nevének használatában is megnyilvánult. Sok új vagy még kevésbé ismert cserje kultivációja kapcsán ő maga adta a megfelelő magyar nevet, amelyhez a nyelv szabályainak tiszteletben tartása mellett elengedhetetlen a növénycsoportok és a földrajz széles körű ismerete. Többször előfordult, hogy elterjedt, de félrevezető magyar növénynév helyett egy másik elnevezést vezetett be. Így lett például a manapság használt, értelmezhetetlen csengőbojt helyett az *Enkianthus* csengettyűcserje. Másik példa, mivel jól ismerte a *Buddleja* nemzetség sokféle, orgonára cseppet sem hasonló tagját, a közismert nyáriorgona helyett inkább a lepkecserje használatát javasolta. Ha egy külföldi növény magyar neveit nyögvenyelősnek és félrevezetőnek találta, bátran használta a magyarosított latin nevet, így

például küllőfolyondár vagy kínaiegres helyett egyszerűen aktinídiának hívta a nemzetséget.

Amikor a növényekről írt, gyakran tudományos nevük eredetével vagy helyi elnevezésük érdekességeivel is foglalkozott. Latinból érettségizett, és a nevek magyarázatával a könnyebb memorizálást segítette: az *Acanthopanax* nemzetségnév az „acanthos” görög szúrós, tüskés szóból származik, míg a „panax” a növényi eredetű gyógyszerek görög mitológiai istennőjének, Panakeianak a nevére utal.

Több országos jelentőségű folyóirat állandó szerzője volt, elsősorban a Kertbarát Magazin és a Kertészet és Szőlészet, ritkábban az Élet és Tudomány, a Természetbúvár és a Természet Világa számára írt cikkeket.

1998-ban egy újonnan induló folyóirat, a Kert-Kultúra főszerkesztője lett, amely változatos cikkeivel beteljesítette a címében vállalt elvárásokat. Sajnos a közkedvelt, negyedévenként megjelent lap kiadása finanszírozási okok miatt 2002-ban megszűnt.

Első könyvei a Búvár zsebkönyvek sorozatban jelentek meg (Kósa–F. Gyurkó 1984; Kósa–Varga 1986; Kósa–Bíró 1991), és nagyon nagy példányszámmal érték meg. Ezt követte a Képes gyógynövénykalauz (Babulka–Kósa 1991), a Vácrátót, Botanikus kert (Kósa–Mesterházy 1993), a Hagymás, gumós virágok képeskönyve (Kósa–Fráter 1997), a Bambuszok és díszfüvek (Tihanyi–Kósa 1998) és a Szép magyar kertek (Fráter–Kósa 2005). Több könyvnek volt szakmai ellenőre, lektora (Brickell 2001; LoeerLawson 2003; Parker–Malone 2006; Ott 2007; Anonymus 2009; Reinhard 2011; Dauncey–Larsson 2019) vagy fordítója és szerkesztője (Vermeulen 2004), ezeknél különösen nagy jelentősége volt kompromisszumot nem tűrő igényességének. A kínai flóra mélyreható ismeretének köszönhetően kapott felkérést az ELTE Konfuciusz Intézet és az Akadémiai Kiadó gondozásában 2019-ben megjelenő Kínai–magyar szótár botanikai szócikkeinek szaklektorálására.

2021 elejére Géza végre, hosszas biztatásra, egy kötetbe rendezte kedves növényeiről szerzett tapasztalatait, és posztumusz megjelenhetett szerteágazó kultúrtörténeti tudását és világszemléletét is magába foglaló, papírra vetett életműve (Kósa 2021).

Széles körű érdeklődését mutatja, hogy a növények kertészeti, esztétikai szerepe mellett könyvében minden alkalommal kitér egyéb felhasználásukra, a néprajzi tárgykultúra és a gyógyászat

14. kép Kumiszkóstolás egy kazah jurtában, az északkelet-mongóliai Batszumberben 1997-ben, botanikus kísérőkkel és a vendéglátó kazah pásztossal; Géza különösen érdeklődött a keleti nomád népek kultúrája iránt

terén is. Érdekelték a növényi festékek is, hiszen azokról sokat olvasott kedvenc időtöltése, a keleti nomád szőnyegek világának, motívumkincsének a tanulmányozása közben is, és nem mulasztotta el, hogy kedvelt témájáról, a több ezer éves kelet-ázsiai kultúrtörténeti érdekességekről, elsősorban a kínai vonatkozásokról megemlékezen. (14. kép) És éppen ez emeli könyvét a faiskolai-kertészeti szakkönyvek fölé, hiszen Géza saját úti élményeit, olvasmányait is bele-
szövi írásaiba, vagyis akinek nincs kertje, az is bőségesen meríthet e hiánypótló kötetből.

Személyes hangvétellő könyvében megnyilvánul Géza fanyar humora is. Leírja, hogy a keleti csillagsomot az egyik legjelentősebb kínai ünnepen, a Magaslatokra Mászás Ünnepén az emberek a mellükre tűzik a gonosz szellemek ártó hatása ellen. „Szükség is van a védelemre, ha épségben haza akarnak jutni, mert ilyenkor az emberek igen sok krizantémbort isznak...”. A borsfákat tüskességük ellenére is jó szívvel ajánlja, „hiszen nem úgy szeretjük e növényeket, hogy ölelgetjük” (Kósa 2021).

Kedvelte a gasztronómiai különlegességeket is. Utazásaink során mindketten élveztük az egzotikus piacok világát, és kóstolgat-

tuk a szokatlan ételeket, keleti fűszereket és a különleges italokat, például a mongol kumiszt vagy a koreai kígyópálinkát. Írásaiban is megemlíti kulináris élményeit: „A szamgyetang talán az egyik legismertebb és legnépszerűbb fogás Koreában. Ez egy meleg, sűrű, illatos, tartalmas csirkeleves, amit leginkább az év legforróbb napjaiban fogyasztanak, a hiedelmük szerint jól tesz az egészségüknek, és a legfontosabb összetevője a ginzenggyökér.” Az akebik terméséről pedig leírja, hogy „többször, több helyen kóstoltam mindkét faj termését, túl édes ízük nem nyerte el a tetszésemet: De gustibus non est disputandum” (Kósa 2021).

Az általam fotózott könyv jól tükrözi szakmai téren is összefonódó életünket, amelynek helyszíne ez a csodálatos kert volt, közös élményeink pedig nagyszerű utazásaink, botanikai expedícióink és szakmai munkánk. Beszédes kis jelek: a fotóstáskámban egyre gyűlő kerttérképek Géza kézírásával, hogy éppen mi nyílik, hova menjek fotózni, és egy emlék, a családi utazásainkon lánykáinktól kapott kedves szemrehányások: „Apa, már megint a növényekről beszéltek!”

Varietas delectat

Hogy mi volt a sikerének a titka? A jó memóriáján, külföldi terepi és angol kertészeti tapasztalatain, valamint szakmai kapcsolatain kívül leginkább az, hogy a növényei között élt. Nem volt olyan délután, hacsak nem felhőszakadás vagy nagy hóvihár volt, hogy Géza ne ment volna ki a Kertbe 2-3 órára. Eljött a 6, télen a 4 óra, amikor véget ért a látogatási idő, Géza fogta a „fegyverét”, a börtökben tartott japán metszőollóját, úgy járta végig a növényeit. Mindent tudott róluk, figyelte őket minden vegetációs állapotban, látta rügyezéstől a termésérlelésig, idejében észrevette a kórokozókat, kártevőket, azt, hogy melyik növény a kert melyik szegletében érzi jól magát. Felügyelte és tisztogatta a zsilipeket, rögtön észlelte, ha alacsony vagy szennyezett volt a víz a patakban. Az is feltűnt neki, ha a kerti dolgozók felületességét tapasztalta, vagy nem végezték el a megbeszélt munkát. Különösen mérges volt a gondatlanság láttán, ha a kasza megsértette valamelyik fácska kergét, vagy felszínes volt

az öntözés. Ekkor hangosan fejezte ki nemtetszését, ami – bevallom – a közös sétáinkat nem egyszer beárnyékolta.

Ugyanakkor rendkívüli kedvét lelte a növényeiben. Nemcsak a virágokat csodálta, lenyűgözték a különlegesen szép levelek, kérgek is. Időt szánt a növényekre, közel hajolt hozzájuk, fontosnak tartotta a finom részletekben való elmélyülést is! El-elácsorgott mellettük, és sohasem unt meg gyönyörködni bennük. Az év minden napján talált örömet a kertben:

Sokszor nehezen tudjuk megmagyarázni, miért vonzódunk jobban egyik növényhez, mint a másikhoz. Van mikor a szokatlanság, a szép szín, a vonzó forma, esetleg a sokféleség és hasonlóság rejtélyes kettőssége ejt bennünket fogva. Így vagyok a fehéraranycserjével is. Ha ránézek hirtelen, mintha egy szokatlan színű aranycserjét látnék és ez benne az izgalmas, de aztán a részletek, szín, illat, szerkezet rögtön elárulják, hogy másról van szó. Minden kopasz, barna és szürke a kertben, de kecses természetével, finom színeivel mégsem hat harsányan. Oda kell hozzá közel hajolni és úgy csodálni porcelánszerű virágait, nagyszerű, különleges, kellemes illatát is csak így élvezhetjük ki igazán a hűvös, barátságtalan időben (Kósa 2021).

Így ír őszi kedvencéről: „Madárénektől már csendes a botanikus kert Vácrátóton, október elején, a Nap is bágyadtan süt, de ha elsétálok a patak mentén a Nagy-nyiladék alatt és feltekintek, mellbe vág a csodálatos látvány és megtelek melegséggel. A dombtetőről integtetnek a virágba borult kései csörgőfák, amiket Nankingból kapott magokból neveltem” (Kósa 2021).

A fentiek ismeretében senki sem csodálkozhat, ha Gézának nem csupán tudományos téma, szakmai kihívás volt a növényekkel való foglalkozás, hanem igazi élményforrás. Saját szavaival zárom a Róla való megemlékezésem:

Mostanában sokat hallhatunk a biodiverzitásról, az élővilág sokféleségéről és megőrzésének fontosságáról. Ez valóban komoly és nagyon súlyos kérdés, még akkor is, ha az emberiség nagy többsége még mindig sehogy sem akarja megérteni. A sokféleségnek vannak egészen mindennapos vonatkozásai is közvetlenül környezetünkben. Nekem, aki egész életemet növényekkel és

növények közt töltöttem, az egyik legvonzóbb a növényvilágban az elképesztő sokféleség az azonosságban. Ez az, ami igen nagy örömet és élvezetet nyújt, és annál lenyűgözőbb, minél több fajt ismerünk meg. Varietas delectat – „a változatosság gyönyörködtet”, a Teremtő gyönyörűségünkre alkotta a Világot (Kósa 2021).

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Pócs Tamásnak, Török Katalinnak, Kósa Lászlónak, Kósa Ferencnek és Ambrus Lajosnak, akik a kézirathoz fűzött megjegyzéseikkel, kiegészítésekkel segítettek munkámat.

Összefoglaló

Kósa Géza a vácrátóti Nemzeti Botanikus Kert dendrológiai gyűjteményének kurátora volt 45 éven át. Gyűjteményvezetőként, majd a Kert vezetőjeként kamatoztatott kertészeti, növényismereti és kerttörténeti átfogó tudása, hatalmas műveltsége, széles körű gyűjteményes kerti tapasztalata által a Kert hazánk taxonokban leggazdagabb, nemzetközi szinten is jegyzett botanikus kertje lett. Tevékenysége révén a gyűjteményes kerti szakma jelentőségének szerzett megfelelő tekintélyt.

Kulcsszavak: biodiverzitás, kelet-ázsiai dendroflóra, MABOSZ, Nemzeti Botanikus Kert

Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet, Nemzeti Botanikus Kert, H-2163 Vácrátót, Alkotmány u. 2–4.; frater.erzsebet@ecolres.hu

ABSTRACT

FRÁTER, ERZSÉBET (2022)

In memoriam Géza Kósa (1950–2021), Hungarian dendrologist.

Kitaibelia 27(1): 3–15.

Géza Kósa was the curator of the dendrological collection of the National Botanical Garden in Vácrátót for 45 years. Thanks to his comprehensive knowledge of horticulture, plant science and garden-history, and his extensive collection garden experience, the Garden became the richest botanical garden in Hungary. Through his activities, he gained prestige for the importance of the collecting garden profession.

Keywords: biodiversity, East Asian dendroflora, MABOSZ, National Botanical Garden

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anonymus 2009. *Ehető! A világ élelmisznövényeinek története, felhasználása.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Babulka P. – Kósa G. 1991. *Képes gyógynövénykalauz.* Herbária Vállalat, Budapest.
- Brickell, C. 2001. *Dísznövény enciklopédia. Az Angol Királyi Kertészeti Társaság kézikönyve.* Urbis Könyvkiadó, Budapest.
- Dauncey, E. A. – Larsson, S. 2019. *Mérgező növények.* Scolar Kiadó, Budapest.
- Fráter E. – Kósa G. 2005. *Szép magyar kertek. Botanikus kertek, arborétumok, kastélykertek.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Hreblay, M. – Peregovits, L. – Ronkay, L. 1999. New genera and species of Noctuidae from Vietnam, Thailand and Nepal (Lepidoptera). *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 45(1): 1–96.
- Kósa G. – Bíró K. 1991. *Magvak, termések.* Búvár Zsebkönyvek. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Kósa G. – F. Gyurkó G. 1984. *Havasi virágok.* Búvár Zsebkönyvek. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Kósa G. – Fráter E. 1997. *Hagymás, gumós virágok képeskönyve.* Kertek 2000 Könyvkiadó, Budapest.
- Kósa G. – Mesterházy T. 1993. *Vácrátót-Botanikus kert.* Press + Print, Vácrátót.
- Kósa G. – Varga E. 1986. *Kína kerti virágai.* Búvár Zsebkönyvek. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.

- Kósa G. 1995. Élőnövény gyűjtemények. Fák-cserjék. In: Járai-Komlódi M. (szerk.): *Pannon Enciklopédia. Magyarország növényvilága*. Dunakanyar 2000 Kiadó, Budapest, 340–351; 366–373.
- Kósa G. 2000. A magyarországi tájkeretek dendrológiai értékei. In: Galavics G. (szerk.): *Történeti kertek, kertművészet és műemlékvédelem*. Magnus Kiadó, Budapest, 35–46.
- Kósa G. 2002. Kert a buckák között. In: Brody A. (szerk.): *Alibi hat hónapra*. Kert. Alibi Kiadó, Budapest, 118–125.
- Kósa G. 2021. *Ígéretes cserjék és fák a hazai kertekben*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Loer, T. – Lawson, A. 2003. *Harmonikus kertek enciklopédiája*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Ott E. (szerk.) 2007. *A kert kézikönyve*. M-érték Kiadó, Budapest.
- Parker, J. – Malone, M. 2006. *Flóra I–II. A világ legnagyobb kertészeti enciklopédiája*. Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest.
- Pócs T. 2022. Négy kirándulás Kósa Gézával. *Botanikai Közlemények* 109(1): 7–19.
- Rác I. 2022. Garden, culture, dendrology – Remarks and thoughts following the unexpected passing away of Géza Kósa. *Studia Botanica Hungarica* 52(2): 89–114.
- Reinhardt T. 2011. *Étrend – A Föld legegészségesebb enivalói*. Ventus Libro Kiadó, Budapest.
- Richter A. 1905. *A kolozsvári magyar királyi Ferenc József tudományegyetem növénytani intézete és botanikus kertje, 1872–1904*. Kolozsvár.
- Tihanyi Gy. – Kósa G. 1998. *Bambuszok és díszfüvek képeskönyve*. Kertek 2000 Könyvkiadó, Budapest.
- Vermeulen, N. 2004. *Rózsák enciklopédiája*. Ventus Libro Kiadó, Budapest.

RÁCZ ISTVÁN

KERT, KULTÚRA, DENDROLÓGIA
– EMLÉKEK, GONDOLATOK
KÓSA GÉZA VÁRATLAN HALÁLA NYOMÁN*

Dendrológiai munkánk és Vácrátót, ahol Géza évtizedek során élt és alkotott – tehát a hely és a személy – elválaszthatatlanul összefonódik.

Közel rokon szakterületen, de eltérő körülmények között éltünk és dolgoztunk. Törekvéseink, ideáljaink, világlátásunk, hitünk közös alapon állt, és a gyakorlati botanika, a dendrológia, a magyar-honi kertek múltja, jelene, jövője is messzemenően közös téma volt, ezek tovább erősítették a közös alapokat. Jelen írásban csupán néhány, maradandó emléket idéző témát, eseményt idézek fel szakmai együttműködésünk állomásaiból azzal a szomorú érzéssel, hogy közösen formált terveink egy része már nem valósulhat meg az eredeti elgondolás szerint.

Ugyanazon *alma mater*, az egykori Kertészeti Egyetem diákjai voltunk – ő egy korábbi évfolyamban –, de már az egyetemi évek egy részében ismertem Gézát. Igazán mégis a vácrátóti Kert lett az első, számomra közös területünk. A Természettudományi Múzeum Növénytárában kaptam munkalehetőséget, így 1976-ban a Debreczy

* A közölt szöveg a Magyar Természettudományi Múzeum *Studia Botanica Hungarica* című időszaki kiadványának 2021-es számában megjelent publikáció átdolgozása (Studia bot. hung. 52(2): 89–114).

Zsolt és Csapody Vera által korábban indított dendrológiai dokumentációs, illetve *Dendrológiai Atlasz* programba kapcsolódhattam be. A szakmai célok egyik területe a herbárium fejlesztése volt; előbb a nyitvatermőkre összpontosítottunk, de a lombos fák, cserjék ismerete és gyűjteményi gyarapítása is célkitűzéseink közé tartozott. A hiányzó gyűjteményi csoportokat részben a hazai kertek, arborétumok növénymintáival, majd a későbbiekben expedíciós munkával, eredeti termőhelyi gyűjtésekkel pótoltuk. Kerttörténeti, honosítástörténeti szempontból, de a fejlesztési lehetőségeket, célokat látva is fontos volt, hogy megismerjük és bővítsük az országban jelen lévő dendroflórát – a herbárium szintjén éppúgy, mint az élő gyűjteményekben. Nem egyszerűen az anyaggyarapítás volt a cél, de a „holt” és élő gyűjtemény szisztematikus összekapcsolása, a megfigyelések rendszerezése, a tudatos hiánypótlás – benne a fényképes dokumentáció és a herbáriumi letét kapcsolatának biztosítása, a hitelesség. A fajismeret, sokszor a meghatározás fontos része is volt az alaki változatosság, a fenológiai szakaszok megismerése. Az akkor különösen gazdag gyűjteménnyel rendelkező Kámoni Arborétum mellett egyik fő kapcsolódási pont Vácrátót volt, amely már a 70-es, 80-as években kiemelkedett a rendszeres gyűjteményeivel.

Vácrátót azért is értékes volt számunkra, mert Géza nagy gondot fordított a növények származásának dokumentálására (Fráter 2022), ami emelte nemcsak az élő gyűjtemény, de a mi herbáriumi gyűjtéseink értékét is. Immár évtizedekre visszagondolva, több mint 100 alkalommal lehettem ott a kertben egyedül vagy munkatársaimmal az éppen nyíló, termő fák, bokrok adatainak, mintáinak, fényképeinek rögzítése, a minták szedése végett, egyúttal kihasználva a továbbtanulás e sajátos lehetőségét. Géza nélkül szinte sohasem jártam vagy jártunk a kertben. Fontos volt a közös barangolás, hiszen a legrégebbi, idős fák kivételével szinte minden bokornak, fának múltja, története volt számára, és ezzel élővé, adatszerűvé vált a közös munka. Gyakran mondta: „ezt itt vagy ott gyűjtöttem, ezzel cseréltem, ettől vagy attól a személytől kaptam...”. Ez igazi adalék, lényeges információ, nemegyszer Gézához kötődő személyes emlék volt az adott növény, illetve faj megismeréséhez. A későbbiekben a kölcsönösség is kibontakozott – a Debreczy Zsolt vezette expedíciós gyűjtőútjainkról is juttattunk magokat, növényeket a Kertbe, amelyek közül több, ma már árnyékadó fa. A Kertben Gézával töl-

tött, fotós-gyűjtéses órák, a közös botanikai séták során már korán felmerült, milyen jó lenne eljutni a mérsékelt öv távoli tájaira és személyesen kapcsolódni be a kertfejlesztés alapvetését jelentő eredeti termőhelyi maggyűjtésbe. Mindketten részesei voltunk már emlékezetes gyűjtőexpedícióknak, de a közös útnak ideje is eljött.

Mongólia, Kína, 1986

Gézával – és Fráter Erzsébettel (Zsókával) – közös első úti emlékem egy 1986 őszére szervezett, feledhetetlen mongol–kínai expedíció volt. Négytagú csapat készült erre az ígéretes útra, hárman Debreczy Zsolttal és az akkor még múzeumi alkalmazott Zsókával a Növény-tárból, Géza pedig a vácrátóti Kertből. Meghívó partnerünk a Pekingi Természettudományi Múzeum botanikai részlegének vezetője, Chen Shaoxing professzor volt. Zsolt végül más kötelezettségek miatt nem tudott csatlakozni, így hármasban vágunk neki a sok ezer kilométeres útnak, egy ma már szokatlanul hangzó logisztikai megoldással. Akkoriban a szocialista országok (benne a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság) vasúti megállapodásainak köszönhetően itthon vehettünk meg egy-egy kombinált jegyet, amely tartalmazta a Budapest–Moszkva–Novoszibirszk–Ulánbátor-repülőjegyet, és egy hosszú, többször is megszakítható útra jogosító vonatjegyet Mongóliából Kínába, majd végül haza. Sok órát töltöttünk repülőn, vonaton, különféle szálláshelyeken, és beszélgetéseinkben a botanikai élményeken túl számtalan alkalom hozta elő a történelem, kultúra, földrajz megannyi kérdését, és egymást is jobban megismerhettük. Ezek mutatták meg Géza műveltségét, felkészültségét, legyen szó nyelvről, néprajzról, a titokzatos Kína múltbeli történeleiről és a jelen realitásairól.

Rövidebb, Ulánbátor körüli terepmunka után (1. kép) sokórás vonatozással érkeztünk Pekingbe, ahol a természettudományi múzeumi kollégák lelkes barátsággal kalauzoltak bennünket. Miután a legfőbb fővárosi parkokat, történelmi kerteket bejártuk, két kísérvél indultunk dél felé, Nankingon, Sanghajon, Hangcsoun át egészen Kantonig. A kollégák mindent megtettek, hogy a legtöbbet láthassuk az adott körülmények között, de időnként akadtak nehéz helyzetek.

1. kép Fráter Erzsébet és Kósa Géza a Bogd Khan Uul Nemzeti Parkban
(Mongólia, 1986)

Szükség volt némi rutinra, humorérzetre, leleményességre, hogy minden rendben menjen, és minél több szakmai látnivalónk lehessen. Ebben Géza sziporkázó volt, és jól feltalálta magát a kínai munkásszállás vagy kollégiumok leírhatatlan fürdői, az utcai kifőzdék, a tömött városi buszok és trolik, a néha unalmas lassúsággal haladó helyi és távolsági vonatok világában. Végül sok különleges emlék-helyet, császári és botanikus kertet, több herbáriummi intézményt, védett erdőt, kolostort láthattunk, és az állandóan felmerülő gyűjtési korlátok ellenére közel 200 herbáriummi mintát, több tucat magtételt is hozhattunk e 42 napos dendrológiai kalandútról. (2–4. kép)

Üzbegisztán, 1992

1992 őszén ismét együtt mehettünk, ezúttal Üzbegisztánba, a közép-ázsiai borókák ott fellelhető fajai és más dendrológiai érdekességek feltárására. Géza előzőleg már járt Közép-Ázsiában, elég jól beszélte az orosz nyelvet, és ez elegendőnek bizonyult egy rövid expedíció sikeréhez. Természetesen itt is volt alkalom a helyi piacra, városi parkra, a városszéli bozótosra és annak újbóli „felfedezésére”, mennyire sokszínűen és elválaszthatatlanul összeszővődik az ember és a növényvilág élete. A helyi botanikus kertben az is nyilvánvalóvá lett, mi történik egy parkkal, ha a kezdeti lelkesedés ellenére egy idő után magára hagyják, és egy évtized alatt életerős öznövények veszik át az uralmat. Tudvalévő, a nagy politikai változások (a szovjet birodalom és rendszer felbomlása) nyomán megcsapantak a források, talán a szakszemélyzet egy része is más pályára került. Az egykor híres taskenti botanikus kertben (és később más közép-ázsiai kertekben is) tapasztalhattuk, hogy a gondozatlanság miatt a 10 méteres fák tetejére is felkúszó amerikai vadszőlő (*Parthenocissus quinquefolia*) és az átjárhatatlan bozótot képező európai veresgyűrű som (*Cornus sanguinea*) szinte jóvátehetetlenül ellepte az ültetvények bizonyos részeit. Csak remélhető, hogy azóta sikerült megállítani a romlást... E téma későbbi beszélgetéseinkben a helyi, hazai viszonyok láttán is előjött, amikor sorra vettük a régi kastélyok, kúriák szomorú sorsát. Ha a kert, park nem válik a tulajdonos (akár az állam vagy kisebb közösség, akár az adott személy) féltett és szeretett tulajdonává, ha nem válik az élet szükséges és szerves részévé, akkor óhatatlanul a gazdátlanság áldozatává lesz.

2. kép Kósa Géza és Fráter Erzsébet a Tiltott Városban (Peking, Kína) egy idős *Juniperus chinensis* (kínai boróka) fasor előtt 1986. október 24-én

3. kép Kósa Géza és Fráter Erzsébet Hangcsou-ban (Kína) Yu professzor,
a Hangcsou-i Botanikus Kert igazgatója (balról a második) társaságában
1986. november 6-án

Szikkim, 2003

Újabb feledhetetlen közös utazásnak lehettünk részesei a Himalája egyik legcsodásabb területére. Szikkim és Nepál határán magasodik a Föld harmadik legmagasabb csúcsa, a Kancsendzönga (8586 m). Egy háromnapos hegymenet során nyilván csak apró részt tárhattunk fel a lejtőit borító flórából, de várható volt, hogy az alacsonyabb, bolygatott övek fölött szinte érintetlen növényzetével, helyenként óriás fáival – szubtrópusról fel a fahatárig – maga a paradicsom lesz egy dendrológus számára. Nem is csalódtunk! Utunkat amerikai alapítványunk (IDRI, Debreczy Zsolt) és az Alsótekeresi Faiskola támogatásával egy korábbi nepáli kapcsolatunk, a katmandui egyetemen botanikát tanító Mohan Siwakoti professzor szervezte. Nepáli érkezéssel, az indiai határig (Nyugat-Bengál) egy kisrepülős úttal értünk, és ott bérelt terepjárókkal indultunk Szikkimbe. Csapatunkat – Barabits Elemér, Juhász Gergely és Anita, Kósa Géza és jómagam – egy helyi túravezető fogadta. A szinte tengerszint közeli, meleg, őszi tájban máris rögtönzött „trópusi dendrológiai” leckéket vehettünk, hiszen túránk elejét cukornádültetvények közötti maradvány erdőfoltok, fasorok kísérték tikfával, kókusz- és bételpálmával, fikuszfélékkel, eukaliptuszokkal; Géza ezeket már ismerte korábbi, távol-keleti, afrikai és más útjairól (Pócs 2022). Magasabb övbe jutva fokozatosan jelentek meg a tea- és maniokaültetvények, egyes meleg-mérsékelt övi fajok, egy-egy ciprus, majd Szikkim határát átlépve, az 1600 m körül fekvő Gangtokban már a hegyi flóra elemei is feltűntek.

Némi akklimatizálódás után az 1700–1800 m között fekvő Yuksum településből indulhattunk a magasabban fekvő, várva várt erdőzóna felé. 1900 m-en léphettünk be a Kancsendzönga Nemzeti Park területére, ebben a magasságban még különös módon elegyedtek a szubtrópusi fák és fás liánok a szubtrópusi-mérsékelt övi jelzést adó örökzöld tölgyekkel, mahóniabokrokkal. 2200 m-en Géza és mindannyiunk nagy örömeire hatalmas, aranyló lombú, több évszázados juhar (*Acer campbellii*) várt bennünket, borbolya- (*Berberis wallichiana*), bogyóspuszpáng- (*Sarcococca hookeriana*) telepek és ismerősnek tűnő mérsékelt övi fás nemzetségek – éger (*Alnus nepalensis*), gyertyán (*Carpinus viminea*), liliomfa (*Magnolia campbellii*) társaságában. Már besötétedett, mire kimerült csapatunk a 3000 m

4. kép Rácz István, Fráter Erzsébet és Kósa Géza a Hétcsillag sziklánál (Qixing Yan) Guandongban (Kína) 1986. november 11-én

fölötti szálláshelyre ért. Kora reggeli ébresztőként valaki felkiáltott: „Gyertek!” – a fák koronája fölött a narancsvörös fényben izzó Pandim-hegy (6691 m) csúcsa köszöntötte a felkelő Napot. Körülnézve, itt láttuk meg a kelet-himalájai jegenyefenyők (*Abies densa*) első facsoportjait, mint kiderült, öt rododendron (*Rhododendron*) fajjal a társulásaiban. Még egy kemény hegymenet következett 4060 m-ig, ott alvásféle a mínusz 6 Celsius-fokos betonpadlójú, ágyak, priccszek nélküli menedékhelyen, végül a visszaút a szubtrópusba: több mint 2000 m szintkülönbségű lejtmenet... Ki gondol ma már a fáradtságra! A nehéz menetekért bőséges volt a jutalom: élőben láthattuk a kelet-himalájai jegenyefenyőt (*Abies densa*) és társulásait, a fahatáron különös alakú borókák (*Juniperus squamata*) szórványos állományait. Lentebb, a himalájai hemlokfenyő (*Tsuga dumosa*) óriás példányai között ereszkedhattunk a völgy irányába, ahol – Yeksom határában – a tibetiek különösen tisztelt ciprusát, a Bhutánban óriássá növő *Cupressus cashmeriana* kisebb, de így is több száz éves fáit csodálhattuk meg. Szikkimi túránk végén igazi ajándékot

kaptunk Baila Tashi túravezetőnkől, aki szinte barátunk lett az út végére: mintegy meglepetésként, megszervezte, hogy elzarándokolhassunk Dardzsilingbe, Kőrösi Csoma Sándor sírjához! (5. kép)

A Kert és a látogatók...

Vácrátóti élményeim közé tartozik, amint Géza a féltő növényszertet messze ható, érces hangján igazítja helyre az esetleg éppen fegyelmeztetlenkedő látogatókat. Sokszor csak gyerekes pajkosság, a tudatlanság, máskor a virággyűjtő szenvedély indít egyeseket arra, hogy a figyelmeztetés ellenére mindenfelé kószálva, kárt okozzanak a Kertben, vagy hangoskodással, károkozással zavarják mások nyugalma. Meglehet, idealizmus azt várni az emberektől, hogy ha nem is áhítattal, de legalább csendben járjanak egy gyűjteményes kertben, parkban – hogy a gyönyörködés mellett a megismerés, tanulás is mozgassa őket... Gézát mérhetetlenül bosszantotta egyes látogatók szertelensége vagy adott esetben a kerti dolgozók hanyagsága. Itt már messze vinne a gondolatsor – erről többször beszélgettünk Gézával, mintha felmentést keresnénk a látottakra, tapasztaltakra.

A magyar történelem viszontagságai azt mutatják, hogy sajátos földrajzi helyzetünkől is adódóan, gyakran sodródunk végzetes történelmi csapdába. A pusztító csapások után egy-két nemzedék csak a helyreállásra gondolhat, és ennek során rendszerint mindent előlről kell kezdeni. Inváziók, háborúk, országcsonkítás, kényszerű rendszerváltás – mindez érthető módon nem kedvez annak a műveltségnek, amelyhez történelmi, társadalmi nyugalom, a nemzedékek békés váltása, a tisztas úton szerzett vagyonok zavartalan átöröklése szükséges. Ilyen zaklatott körülmények között egy-egy szép park vagy kert generációkon átívelő megtartása és fejlesztése, a dendrobotanikai szempontból igen fontos származási, telepítési adatok megőrzése és átadása szinte hőstettnek számít. Ez az a fajta műveltség, idegen szóval kultúra, amelynek igénye ott volt, hiánya pedig örök rossz érzést keltett Gézában. Mint egy ideális jövőkép, lelki szemei előtt folyamatosan ott lebegett, amit zavartalanabb történelmű országokban látott – a szépen fenntartott környezet, a növényritkaságok sokasága illő viselkedésre ösztönzi látogatókat.

5. kép Kósa Géza Kőrösi Csoma Sándor sírjánál Dardzsilingben (India)
2003. december 9-én

Kert-Kultúra

A fentiekhez kapcsolódnak Kósa Géza gondolatai, amelyeket több formában is papírra vetett, mint a *Kert-Kultúra* főszerkesztője. Szándéka volt, hogy a növényvilág bűvöletes sokféleségével, lenyűgöző szépségével, érdekességeivel, élőhelyeik, környezetük változatosságával hívja fel a figyelmet a növényvilág kultúrtörténetben, irodalomban, művészetben betöltött alig leírhatóan fontos szerepére. A Géza kezei alatt szerveződött, széles témakörű cikkeivel nagyszerű folyóirat sajnos rövid életűnek bizonyult. Mindannyiunk szégyenére, a meglehetősen jómódú kertészeti közösségnek mintha nem lenne anyagi ereje és szellemi igénye egy ilyen fontos, a szakmát és műveltséget kiválóan ötvöző, sok ismeretet nyújtó szaklap fenntartására és szerzői, szerkesztői megfelelő honorálására. Az első évfolyam egyik lapszámában Géza kicsit idillikus, de tanulságos képet fest a jellemzőnek tekinthető nyugat-európai kertlátogatókról, akik számára a kert szent hely, ahol a természet csodái meghitt szemlélődésre, közvetlen, „first-hand” tanulásra hívnak, ahol a viselkedés, az ismeretszerzés, a fényképezőgép vagy rajztoll értő használata, a növényekkel való komplex, szenvedélyes, szinte ünnepélyes együttélés a társadalmi intelligencia egyik fokmérője. E példák ismeretében – van mihez felnőnünk! (A kiegyensúlyozottság kedvéért meg kell jegyezni, hogy Magyarországon igen népszerű az erdőjárás, az erdei kirándulás – talán a kerti műveltség bizonyos mértékű pótlására is. Itthon ezt könnyű megtenni, hiszen még a Budapest környéki erdőket is rövid úton elérheti a kiránduló. Ezzel szemben a sűrűn lakott és iparterületekkel, utakkal erősen felszabdalt Nyugat-Európában az ott élők többsége számára sokkal messzebb kell utazni ahhoz, hogy erdőt jár hassanak.)

A könyvektor

Sokévi, jellemzően az IDRI által támogatott, Debreczy Zsolt szervezésében megvalósult expedíciós munka nyomán 1997-ben kaptunk biztatást egy lexikonjellegű fenyős munka megírására, illusztrálására. Végül nem ilyen, hanem a fontosabb mérsékelt övi fenyőfélék, magyar nyelven addig hiányzó, viszonylag bő tárgyalása született,

Fenyők a Föld körül címmel (Debreczy–Rác 2000). Géza kezdettől fogva szívesen működött közre a kiadás előkészítésében, különösen a földrajzi nómenklatúra, a távol-keleti, közép-ázsiai tájakhoz, illetve fajokhoz kötődő kulturális, történeti, kerti művelésbeli ismeretei révén. Így lett ő az „első magyar fenyőskönyv” egyik szaklektora, és már előre jelezte, hogy egyéb dendrológiai munkáinkat is szívesen gondozza, segíti. Másfél évtized is eltelt, mire formálódni kezdett egy Debreczy Zsolttal közös *Lombos fák a Föld körül* könyv gondolata, de csak az utóbbi 2-3 évben születhettek meg a konkrét tervek az Agrárminisztérium és alapítványunk támogatásával, és jelenleg folyik a kiadás előkészítése. Géza, aki az évek során nagy tudású, rutinos cikk- és könyvszerző lett, nagyon várta, hogy mint a lombos fákat jól ismerő szakember, együtt dolgozhasson velünk a végső simításokon, és lektori munkájával hozzájárulhasson a szakkönyv sikeréhez. Valósággal megrázó arra gondolni, hogy miután e munka szerkesztési stádiumban van, erre a nagyszerű lehetőségre már nincsen mód.

A dendrológia jövője

Gézát mindig mélyen foglalkoztatta az a sorscsapás, ami a magyar dendrológiát érte az utóbbi évszázad során. Történeti kertjeink, élő gyűjteményeink egész sora került más országba, majd jöttek a háború pusztításai, és csak csodával határos, ahol a növényi dokumentáció megmaradhatott. A szűkebb hazában a kertek növényállományát megtizedelte a háború, majd a „felszabadulás” nyomán, a kommunista hatalom itthon is elűzte a történeti kertek tulajdonosait. Nehéz megítélni, hogy a hatalomra jutottak alkalmatlansága, igénytelensége vagy a tudatos pusztítás okozott-e nagyobb kárt kertjeinkben. A helyreállást, a fejlődést sokáig akadályozta az országhatárok zártsága, az utazási korlátok bénító hatása, a viszonylagos szegénység. Szakmánkban sok mindent szinte előlről kellett kezdeni, és a több évtizedes folyamatban még ma is az egyik legnagyobb kihívás egy olyan nagy léptékű, lehetőleg teljességre törekvő dokumentáció összegyűjtése és fenntartása, amely a mérsékelt égövben és határos területein élő mintegy 5000 fa és cserje ismereteit teszi hozzáférhetővé a szakma legszélesebb körei számára. Ezt minden-

képpen a meglévő, génmegőrző és az oktatást, kutatást segítő élő gyűjteményekkel szoros együttműködésben érdemes és lehet létrehozni. Részben éppen ezt szolgálta a Magyar Arborétumok és Botanikus Kertek Szövetsége (MABOSZ) létrehozása 1992-ben (első főtitkára, később elnöke: Kósa Géza), és ezt a célt tűzték ki az egyes kertek, magán- és közösségi gyűjtemények is. Ennek jegyében született meg az 1995-ben bejegyzett, Debreczy Zsolt és mások által megalapozott Nemzetközi Dendrológiai Alapítvány dokumentációs központja is. A Pilisi Parkerdő Zrt. Budakeszi Erdészetiével együttműködésben hoztuk létre a Budakeszi Herbáriumot és a körülötte geográfiai rendszerben telepített dendrológiai tanösvényt (www.dendrologia.eu).

Hazánkban különösen hiányzik egy olyan dendrológiai központ (intézet), amelyben az élő gyűjtemény és a szorosan hozzá kötődő háttéranyag – könyvtár, herbárium, mag- és termés gyűjtemény, fotóarchívum és a megfelelő szakszemélyzet – mind egyetlen szerves egységet képez. Egy ilyen háttérintézmény a fennálló oktató-kutató intézetekkel közös elméleti munkán túl a gyakorlatban is széles körű segítséget nyújthatna a kíváncsi vagy éppen sürgető növényzeti rekonstrukciós, tájépítészeti, természetvédelmi, honosítási, génmegőrző, szelekciós feladatok megoldásában. E felismerés jegyében született 2016-ban Kósa Géza, mint a MABOSZ elnöke, támogató levele annak kifejezésével, mennyire fontos, hogy alapítványi intézményünk mint közhasznú szervezet, megfelelő figyelmet és támogatást kapjon, és a fent leírt célok egyik letéteményese lehessen. – Köszönjük, Géza! (6. kép)

6. kép Kósa Géza Vácrátóton a Hangzhou-tó partján 1986. november első napjaiban gyűjtött, magról nevelt *Pterocarya stenoptera* (kínai szárnyasdió) fa mellett állva 2016. május 26-án

Köszönetnyilvánítás

Ezúton fejezem ki köszönetem Debreczy Zsolt, Fráter Erzsébet, Molnár V. Attila felé a kézirat átolvasásáért, tanácsaikért, Fekete Rékának az angol fordításért és Jill Hannumnak az angol szöveg nyelvi lektorálásáért.

ÖSSZEFOGLALÓ

Kósa Géza (1950–2021) 45 éven át volt az MTA vácrátóti Botanikus Kertje, a későbbi Nemzeti Botanikus Kert dendrológusa. A Kert és a Magyar Természettudományi Múzeum dendrológiai munkacsoportja (Debreczy Zsolt, Biró Gyöngyvér, Rác István és munkatársaik), az amerikai központú International Dendrological Research Institute, Inc. (IDRI) és magyarországi testvérszervezete, a Nemzetközi Dendrológiai Alapítvány évtizedeken át ápolt szoros kapcsolatot. A szerző felidézi több közös külföldi (mongóliai, kínai, üzbegisztáni, szikkimi) kutatóútjuk élményeit, a hazai dendrológiai, botanikus kerti, intézeti együttműködést, több szakkönyv előkészítésének emlékeit a közös munkában. Az írás hangsúlyozza egy regionális dendrológiai szakintézmény létrehozásának az időszerűségét, szakmai és közművelési szükségességét.

Kulcsszavak: Kína, dendrológia, Kósa Géza, Magyarország, visszaemlékezés, Mongólia, Szikkim, Üzbegisztán, Vácrátót

Department of Botany, Hungarian National History Museum, Budapest, Hungary;
International Dendrological Foundation, Budapest, Hungary;
raczistvan60@gmail.com

ABSTRACT

RÁCZ, ISTVÁN (2021)

Garden, culture, dendrology – remarks and thoughts following the unexpected passing away of Géza Kósa.

Studia bot. hung. 52(1): 89–114.

This writing commemorates Géza Kósa (1950–2021), dendrologist and Curator of the Botanical Garden of the Hungarian Academy of Sciences (recently renamed the National Botanic Garden) and discusses his 45-year cooperation with both his institute and the Hungarian Natural History Museum's team of dendrologists (Zsolt Debreczy, Gyöngyvér Biró, István Rác and co-workers) and their International Dendrological Research Institute, Inc. (IDRI) in the US and its sister organisation in Hungary, the International Dendrological Foundation. The author recalls many aspects of cooperation with Géza Kósa, including some of their joint research trips to Mongolia, China, Uzbekistan, and Sikkim, as well as the multi-year documentation of the living dendrological collection at Vácrátót. Also discussed is the great need to establish a regional dendrological institute in Hungary.

Keywords: China, dendrology, Géza Kósa, Hungary, memories, Mongolia, Sikkim, Uzbekistan, Vácrátót

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Debreczy Zs. – Rác I. 2000. *Fenyők a Föld körül*. Dendrológiai Alapítvány, Budapest.
- Fráter E. 2022. Emlékezés Kósa Géza (1950–2021) dendrológusra. (In memoriam Géza Kósa [1950–2021], Hungarian dendrologist). *Kitaibelia* 27(1): 3–15.
- Kósa G. 2001. Vendégségben a növényeknél. *Kert-Kultúra* 3: 1.
- Pócs T. 2022. Négy kirándulás Kósa Gézával. (Four excursions with Géza Kósa). *Botanikai Közlemények* 109(1): 7–19.

VÁLOGATÁS
KÓSA GÉZA KÍNAI VEGETÁCIÓT
ÉS KERTMŰVÉSZETET BEMUTATÓ
MUNKÁIBÓL

KÓSA GÉZA – VARGA EMMA

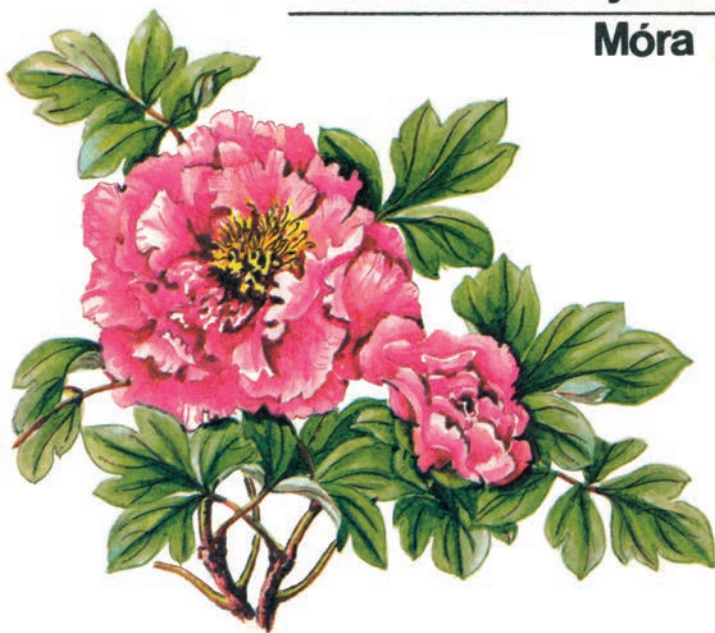
KÍNA KERTI VIRÁGAI*

* A közölt szöveg a Búvár Zsebkönyvek sorozatban, a Móra Ferenc Könyvkiadó gondozásában 1986-ban megjelenő *Kína kerti virágai* című könyv javított változata (Kósa Géza – Varga Emma: *Kína kerti virágai*. Búvár Zsebkönyvek, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1986).

Kína kerti virágai

búvár zsebkönyvek

Móra

Egykor a hosszú Selyemúton érkeztek földrészünkre az ősi Kína fejlett kézműiparának termékei. A gyönyörű selymeken és ritka porcelánokon látható pompás virágokat csak a képzelet szüleményének vélte az európai szem. Néhány korán meghonosított növény kivételével Kína virágai csak jóval később, a 18. századtól kezdve váltak ismertté Európában. Azóta bizony kiderült, semmi túlzás nem volt a korábbi hírekben. Kína, a „Kertek anyja” számtalan szebbnél szebb, pompás növényvel ajándékozta meg a világ kertjeit, nélkülük azok ma már elképzelhetetlenek.

A kínai nép mindig szoros kapcsolatban élt a természettel. A városlakók sem szakadtak el soha a növényektől, a kínai embert mély vonzalom fűzte a földműveléshez és a kertészkedéshez. A virágok természetes szeretete sok-sok vadnövényt honosított meg, a nemesítés is ősi kínai foglalatosság. Kínában a mérsékelt égöv fantasztikus gazdagságú növényvilágát megkímélte a jégkorszak, volt honnan válogatni. A hatalmas kínai uralkodók már igen korán építettek nagyszerű kerteteket, sok szépséges virágot gyűjtve össze bennük.

Az elmélyült virágszeretet a kínai ember lényeges tulajdonsága. Legkedvesebb virágaik szoros kapcsolatban állnak képzőművészetükkel és irodalmukkal. A Szung-dinasztia békés korszakában, a 11. században káprázatos csúcspontra érkezett a kertészet is. De még a mongol hódítás utáni hosszú hanyatlás idején is fennmaradtak olyan központok, ahol tovább élt a kertkultúra.

A virágoknak, fáknak, bokroknak szimbolikus jelentése van a kínai és a japán ember számára. Ezek a jelképek hozzátartoznak mindennapi életéhez, fontosak a lakások díszítésénél és a kertek berendezésénél, jóllehet az idegen szemlélő észre sem veszi és nem is érti őket. Legkedvesebb virágaik: a bazsarózsa, a kínai kajszi, a krizantém, a lótusz és az orchidea.

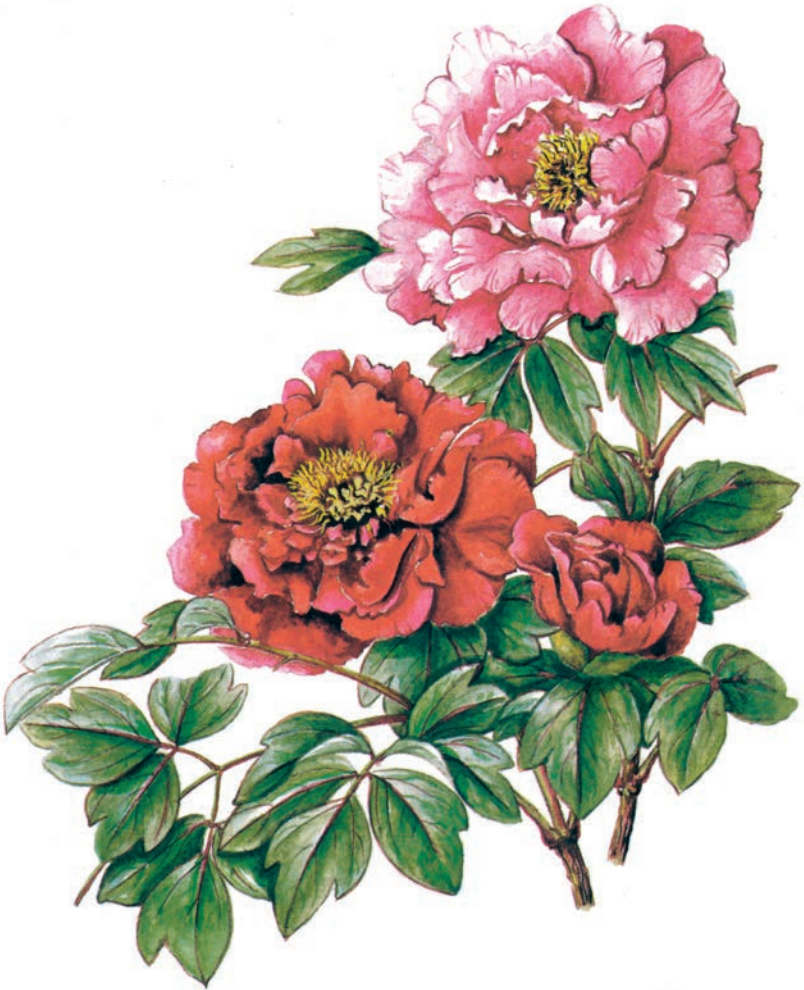
A **bazsarózsacserje**, a mu-tan (*Paeonia suffruticosa*) későn, csak a Tang-korban került a kertekbe, még sincs olyan virág, amelynek káprázatosabb pályafutása lenne. Évszázadokon át a legnépszerűbb növény volt. Császárok rajongtak érte, főurak dicsőítették, költők, tudósok versekben magasztalták, a köznép is nagy becsben tartotta. A Szung-dinasztia idején, tisztelete tetőpontján hua-vangnak (*virágok királya*), paj-liang-csinnek (*száz uncia arany*) nevezték, sőt egyszerűen csak *a virág* néven emlegették. A művészetek gyakori tárgya volt méltóságot sugárzó virága. Virágzásakor minden tavasszal napokig tartó, pazar ünnepségeket rendeztek a fővárosban. Szaporítási, oltási módjairól már 900 évvel ezelőtt kitűnő szakmunkák íródtak. Egy-egy új fajtáért mesés összegeket fizettek, és különösen a zöld virágúakat tartották értékesnek. Az új színeket titokként kezelt növényi kivonatokkal állították elő. Már Li Csan császár híres csangani kertjében (kb. 820 körül) 10 000 fő különféle színű mu-tan nyílt.

A hagyományos kínai gondolkozásban a mu-tan a jólét, bőség, megbecsülés, méltóság jelképe. Az 5. holdhónapot is jelölik vele. Régente az észak-kínai Lojang volt termesztési központja, ma inkább az ország keleti tartományai. Több mint száz egyszerű és telt virágú fajtáját ismerik hazájában. A zengzetes nevű fajták közül kedvelt a 'Rózsaszín Selyembe Öltözött Nefrit', a 'Mennyei Fény' vagy a 'Legfelsőbb Méltóság Skarlát Köpenye'. A 8. században Japánba is átkerült e virág, és ma ott is rendkívül népszerű.

Tápdús, mélyrétegű talajban, bőséges csapadék mellett, napfényes vagy félárnyékos helyen érzi magát a legjobban. Formás, embermagasságot is elérő bokrai májusban pompás, hatalmas, illatos virágokkal hálálják meg a gondos ápolást.

Vadon csak Senhszi, Kanszu és Szecsuan kínai tartományok hegyvidékein él, erdő- és bambuszbozótsszéleken, patakpartokon. Tőalakja egyszerű, fehér virágú, nagy bíbor folttal a szirmok tövén.

I. tábla

A **kései bazsarózsa**, a sao-jao (*Paeonia albiflora*) ősidők óta kerti virág; már az i. e. 5. században említi az Ódák könyve. Kínai nevének jelentése: elragadó és gyönyörű. Régebben a szerelem jelképeként ajándékozták egymásnak a fiatalok. Nevezték csiang-linek, *búcsúvirágnak* is, mert elváláskor adták a távozó barátnak. Ősi, népszerű gyógynövény, gyökerének kérge mind a mai napig nagy mennyiségben termesztett drog. Miután évezredek óta kerti növény, nagyon sok fajtája keletkezett. A nagy virágkedvelő korszakban, a Sung-dinasztia idején divatos mu-tan mellett is megtartotta jelentőségét. Tiszteletének központja Kuangling (ma Jangcsou), a leggazdagabb kínai kereskedő város volt. Itt a 12. század végén a Csu család híres kertjében 60 000 fő virított, és a látogatók szakadatlanul csodájára jártak. Az e korból fennmaradt írások 35-40 változatot említenek. A fajták színe: bíbor, vörös és fehér, de a ritkaságnak számító sárga virágú volt a legértékesebb. A Ming-kor kezdetén, amikor Jangcsou időlegesen háttérbe szorult, a sao-jao csillaga is lehanyatlott, ezután már csak egyszerű változatát termesztették a gyökeréért a város környékén.

Ma a legdélibb tartományok kivételével Kína-szerte kedvelt és gyakori dísnövény. A mu-tannal együtt a középkorban Japánba is átkerült, ahol szintén nagy népszerűségnek örvend. Európában csak a múlt században kezdett terjedni, és ma itt is a tavaszi kert egyik ékessége. Vágóvirágként is sok ezer hektáron termesztik. Mintegy 3000 különféle virágtípusú és színárnyalatú fajtája ismert a világon.

Tápanyagokban gazdag, jó vízgazdálkodású kerti talajban, bő öntözéssel díszlik legszebben, napon vagy félárnyékban. Erős illatú nagy virágai május végén, júniusban, 60–100 cm magas szárazon nyílnak. Az egyszerű, félig telt, telt virágok pompáját különösen kiemeli a szeldelt levelek fénylő sötétzöldje. Hófehér, egyszerű virágú őse Délkelet-Szibéria, Észak-Kína erdeiben, tisztásokon, cserjésekben él.

II. tábla

A **kerti krizantém**, a csü (*Chrysanthemum hortorum*) kínai eredetű, jöllehet sokan vitatták e kérdést. A Közép-Kínában őshonos, apró, sárga virágzatú *Chrysanthemum indicum* és a nála erőteljesebb növekedésű, nagyobb, fehér, piros vagy bíbor virágzatú fajok utódainak kereszteződéseiből keletkezett évezredes termesztés eredményeként. Ma már alig hasonlít őseire. 2500 évvel ezelőtt már emlegetik az írások, a Szung-korban pedig már sok különleges színű és alakú csü díszlik. Kiválogatásuk hozzáértő, kitűnő ítélőképességű kertészekre vall. A fajták festői neveket kaptak, például: 'Aranycsengő', 'Jádemedence', 'Bíbor Rákolló', 'Ezüsttál'. Kínában főleg a szokatlan színű és megjelenésű fajták kedveltek.

A hosszú és meghitt kapcsolatot a csü és a kínai nép közt számtalan legenda tükrözi. Az ős és a 9. holdhónap jelképe, az erényesség, előkelőség és hosszú élet megjelenítője. A művészetek kedvenc tárgya volt: költeményeket írtak hozzá, és mindenütt ott látjuk a festményeken, faragványokon, hímzéseken. Ősidők óta gyógynövényként is tisztelték, amely megőrzi az erőt, és hosszú életet hoz. Már a Han-korban szokás volt krizantémbort inni a hosszú életért a 9. holdhónap 9. napján. E nap a Teng Kao, a hegymászás ünnepe, ilyenkor a tiszta, őszi időben a csúcsokra kirándulnak, és ott töltik a napot. Tao Jüang-Ming (365–427), a híres és népszerű kínai költő különleges figyelmet szentelt a csünek. A magányosság jelképeként nevezte, mert a hivalkodó tavaszi virágoktól félrehúzódva, elkülönülve az őszyugalmát élvezzi. Az ügyes kínaiak sokféle módon használják fel. Hűsítő italokat, teakeverékeket, illatszereket készítenek belőle.

A 8. század táján került át Japánba, ahol hihetetlen jelentőségre tett szert. Az uralkodók jelképükké és hivatalos címerre tették. Ma is ünnepeket szentelnek neki, és magas nívón termesztik.

III. tábla

A **kínai kajszi**, a mej-hua (*Prunus mume*) a mindennapi életben, költészetben, művészetben valamennyi virág közül a legmeghittebb kapcsolatban van a kínai emberrel. Helytelenül japán baracknak, japán szilvának hívják, pedig kínai bennszülött; ma is él vadon, főként Senhszi tartomány hegyvidékein. Cserje vagy kis fa, gömbölyded koronával. Erős illatú, halványrózsás vagy zöldesfehér virágai kora tavasszal nyílnak. Hosszú életű; több száz éves példányai találhatók Kína-szerte a templomkertekben. Gyönyörű virágaik mellett az öreg fák göcsörtös ágaikkal, festői, viharvert alakjukkal is díszítenek. Egy-egy ilyen fa nagy tiszteletnek örvend.

Tavaszi elején, amikor a hó és a jég még nem takarodott el, a mej már teljes virágpompába borul. Kibomló virágai a kínaiakat a fennköltség, a tisztaság, a bátorság erényére emlékeztetik. A nemes jellem és az állhatatosságon kívül a télnek és az első holdhónapnak is a jelképe. Gyakran erdeifenyő és bambusz társaságában ábrázolják, ők hárman *A Tél Három Barátja* megismerésítői.

Már a legkorábbi kínai forrásmunkák emlegetik, kezdetben inkább gyümölcsként. A Tang-kor óta a legtöbbször értékelt virágok egyike Kínában, ahol az ötös a szerencseszám. Ezért az ötszirmú mej a leggyakoribb motívum az egyszerű használati tárgyakon, női kelméken, ékszereken, művészeti alkotásokon, a házak díszsein. A kínai embernek e bájos virág a jó szerencsét és a békét jelenti. A költők, tudósok gyakran versekben dicsőítették, a festők kedvenc témája volt, sőt ábrázolása különleges festészeti ágga fejlődött az idők folyamán.

Bár a mejt gyümölcséért is termesztik, és sokféle módon elkészítve fogyasztják, főként díszfa. Sok régi, egyszerű és telt virágú fajtája van, például: a 'Csao Suj', a 'Vízben Tükröződő' – csüngő ágakkal, a ritka 'Mo Mej', a 'Tusszín Mej' feketéspiros szirmokkal stb. Kedvelt cserepes növény is, mind lakásban, mind szabadban szívesen foglalkoznak törpésítésével is. Japánba is átkerült, és ott is igen népszerű.

IV. tábla

Az **1. őszibarack**, a tao (*Prunus persica*) minden növénynél titokzatosabb kapcsolatban van a kínai néppel. Emberemlékezet óta termesztik, és Perzsián keresztül igen korán eljutott Európába is; erre utal tudományos neve. Ellentétben a mejjel, a taót már kezdetben is éppúgy kedvelték virágjáért, mint ízletes gyümölcséért. Virágait, amelyek tavasszal szinte rózsás felhőként borítják be a fát, sok irodalmi alkotás dicséri.

A tao Nyugat-Kína hegyvidékein őshonos. A kínai hagyomány az istenek és tündérek lakta belső-ázsiai Kunlun hegységből származtatja, és gazdag hiedelemvilággal szövi körül. Gyümölcse a régi írásokban a halhatatlanság, a hosszú élet jelképe volt, és ma sem hiányozhat a születésnap díszítések és ajándékok közül. A régiek hittek a gyümölcs titokzatos erejében, abban, hogy legyőzi a gonoszt. Mézgájának gyógyító-erősítő hatást tulajdonítottak. Tao Jüan-ming, a híres költő *Barackvirágforrás* című története a tao mesés, boldog földjéről máig népszerű olvasmány.

Ragyogó rózsaszín virágait gyakran hasonlítják gyönyörű hölgyek hamvas orcájához. A szélnek, esőnek ellenállni nem tudó szirmok a tovasuhanó ifjúság mulandóságára emlékeztetnek. A virágnaptárban a 3. holdhónapot is vele jelképezik.

Az őszibarack számtalan fajtája ma világszerte termesztett gyümölcs. A virágjukért telepített karmazsin, hófehér, rózsaszín fajták többnyire teltek, a tavaszi kert igazi ékességei. Edénybe ültetve törpefákat is nevelnek belőlük. Vesszeit hajtatni is szokás holdújévre.

A **2. kínai szilva**, a li (*Prunus salicina*) szintén régóta termesztett növény. Hármásával álló fehéres virágai április elején nyílnak. Kerekded gyümölcsei sárgák, vörösek vagy zöldek. Őszi lombszíne élénk vörös. A lit és a taót az irodalomban gyakran emlegetik páratlan szépségű virágzásukért. Ketten együtt a testvériség jelképei és *A Tiszteletreméltó Mester Reményteljes Tanítványainak megszemélyesítői*. A kajsziaval, gesztenyével és jujubával ők az *Öt Ünnepe*t Gyümölcs.

V. tábla

A **lótusz**, a *lien* (*Nelumbo nucifera*), Ázsia, Ausztrália meleg és trópusi területeinek vízinövénye Kínában is őshonos, és nem tévesztendő össze a lótušként is emlegetett egyiptomi tündérrózsával (*Nymphaea lotus*). Nincs tó, medence, árok, amelyben ne tenyészne.

Nagy, hamvas, pajzs alakú levelei embermagasságnyira is emelkedhetnek a vízfelszín fölé. E szellőben ringatózó, sejtelmes árnyat vető zöld levéltenger fölött hosszú kocsányon nagy, fénylő, rózsaszín, illatos virágok bontják szirmaikat. Ez a látvány a kínai nyár felejthetetlen jellemzője. A növény nagyszerű harmóniája, törekény szépsége a kínai művészek, költők számos nemzedékét ihlette alkotásra.

A hagyományos kínai erkölcsstanban a lótušk a tökéletes személy jelképe, de a tisztaság és a becsületesség megjelenítőjének is tartják. A kínai virágnaptárban a 7. holdhónap és egyben a nyár jele is. Csou Tun-ji (1017–1073) híres tudós írja: „E nemes virág jellemzi a tökéletes ember lelkét, mivel a mocskos iszapból emelkedik a magasba, és ott a napfényben tárja ki szeplőtlen tisztaságát a legyőzött sötétségtől megszabadulva.” 1600 évvel ezelőtt, a buddhizmus meghonosodása után a lótušk új jelentést is kapott: mint e vallás szent növénye, egyházi jelvénné vált.

A *lien* minden jól tervezett kínai kertben jelen van. Ültetik különleges, óriás cserépedényekbe is. Termesztése nagy figyelmet és gondosságot igényel. Sok szép fajtája ismert: telt virágú, élénk vagy halvány rózsaszínű, fehér.

Jelentős mezőgazdasági növény is. Főként a Jangce völgyében termesztik nagy tömegben holtmedrekben és elárasztott rizsföldeken. Vastag, üreges gyöktörzsét – amely porhanyós, lédús és édes – nyersen fogyasztják, vagy tápláló keményítőt készítenek belőle. Leveleibe élelmiszert csomagolnak. Magját csemegeként fogyasztják. A magvak csírázóképesége állítólag több száz évig megmarad.

VI. tábla

Az **orchideák**, a lanok előkelő helyet foglalnak el a kínai virágok között. Ellentétben a feltűnő virágú, főként fán lakó trópusi társaikkal, a Kínában kedvelt fajok kisebb virágúak, talajlakók, és a mérsékelt égöv melegebb részein élnek. A virágok általában sárgászöldek, nem túl látványosak, viszont kellemes, édes illatuk megszerezte számukra a megtisztelő *illatok királya* címet. Ezek a *Cymbidium* nemzetségbe tartozó kínai orchideák a Jangce völgyében élnek vadon, de már ősidők óta a Sárga-folyó mentére is áttérjedt természetük. A legkorábbi írások gyakran emlegetik az *igaz barát* vagy a *tökéletes személy* ábrázolásakor. A tavasz jelképei, a kifinomultság, gyöngédség, műveltség megszemélyesítői. Kecses megjelenésükkel a festők kedvenc témái voltak.

Egy-egy ritka színösszetételű virágért Kínában mindig óriási összegeket fizettek a gyűjtők. A különleges változatokat hivatásos orchideavadászok kutatták fel termőhelyükön. A selyemgyártás központjában, Szucsou-ban egykor elképesztő divathóborttá vált a tiszteletük.

A Kínában népszerű alábbi három faj sohasem jutott el az európai kertészetekbe. A **1. csun-lan**, a tavaszi lan (*Cymbidium virens*) zöldessárga, piros foltos mézajakú, rendkívül illatos, magános virágait kora tavasszal hozza. A **2. csien-lan**, a fucsieni lan (*Cymbidium ensifolium*) nyolcnál több, bíborral erezett és pettyezett virágot nyit egy virágzati tengelyen, amíg a **3. cao-lan**, fű-lan (*Cymbidium pumilum*) 5-6 vörösbarna, fehér mézajakú virágot visel. Az utóbbi két faj kevésbé illatos, és nyáron virágzik. A virágok tartóssága bámulatra méltó, akár két hónapig sem hervadnak el. Sekély, zöld mázas cserépedényben is nevelik, amelyet versidézetekkel ékesítenek.

A mérsékelt éghajlatú Kínában gyakran termesztenek még egy talajlakó orchideát, a **4. ce-lant** (*Bletilla striata*). Virága bíborszínű, gyökere, a paj-csi orvosság, de a porcelánkészítésnél használt pasztának is alapanyaga.

VII. tábla

A **kaméliák** valószínűleg a szintén ezen nemzetségbe tartozó teával együtt kerültek a kínai kertekbe. Nevük, a csa-hua, san-csa (*teavirág, hegyi tea*) ugyancsak az előbb említett rokonságra utal. 500 évvel ezelőtt már fajták százait ismerték, köztük a tömött, telt, mélyvörös virágú 'Pao-Csu' (Drága Gyöngy) nevűt, amelyet ma is nagyon kedvelnek. Mindazonáltal jelentőségük meg sem közelíti a mej-huát vagy a krizantémét.

Réges-régi idők óta a következő három fajt és fajtáit ültetik leggyakrabban a kínaiak.

A 1. közönséges kamélia (*Camellia japonica*) Kínában, Koreában és Japánban honos, 15 m magasságot is elérő, fényes levelű, örökzöld fa. Vadon nyíló virágai ugyan egyszerűek és vörösek, de a termesztésben telt, hófehér, tarka, a halványrózsaszíntől a mélyliláig terjedő árnyalatú hibridjeinek és fajtáinak százaival találkozhatunk. E virágok februártól május közepéig nyílnak, átmérőjük 5–12 cm is lehet. Kína délebbi felén és Japánban szép, magas sövényeket nyírnak belőle. Nagy, szegletes magjaiból finom olajat sajtolnak. Vágott virágnak és asztali dísznek is alkalmas és tartós.

A 2. szaszanka kamélia (*Camellia sasanqua*) az előzőnél kecsesebb megjelenésű, 3–5 m magas cserje vagy kis fa. Kínában és Japánban századok óta termesztik fajtáit. Virágai 3–6 cm átmérőjűek, és novembertől februárig bontják fehér vagy a rózsaszín árnyalataiban pompázó szirmaikat. Vékony, bőrnemű leveleit teapótlónak is használják, forrázata és a magvaiból sajtolt finom olaj hajápoló szer.

Talán legszebb hármuk közül a **3. recéslevelű kamélia** (*Camellia reticulata*), amely Jünнан tartomány hegyvidékein őshonos. Laza koronájú bokor vagy fácska. Széles, fényes, sötétzöld levelei feltűnően ereztettek, februártól áprilisig virító, élénkrozsaszín virágainak átmérője a 15 cm-t is elérheti. Sok színváltozatát nemesítették ki.

VIII. tábla

A **1. sokvirágú rózsza**, a csiang-vej (*Rosa multiflora*) igen régóta kedvelt növény a kínai kertekben. Észak-Kínában, Koreában és Japánban honos. Támaszkodó, kapaszkodó ágú, erőteljes cserje. Apró, hófehér virágai tömött, kúpos, végálló virágzatban nyílnak, tavasztól kora nyárig. Kerti változatai között rózsaszínek, kárminpirosak is vannak. Régi kínai fajtái közül nevezetesek a rózsaszín 'Fen-Tuan-Csiang-Vej' (Púderes Labda) és a sötét rózsaszín 'Csi-Ce-Mej' (Hét Nővér). Sok futórózsa nemesítésénél és az úgynevezett polyantha rózsák előállításánál is felhasználták.

A kínai kert másik kedvence a **2. ráncoslevelű rózsza**, a mej-kuj (*Rosa rugosa*). A Távol-Keleten őshonos, gyakran tömegesen nő a tengerparti dűnéken. Sűrűn tüskés ágait fényes zöld, ráncos, ősszel narancsszínűre változó levelek borítják. Egész nyáron nyílnak nagy, magános, a rózsaszín különböző árnyalatában pompázó (ritkán fehér) virágai. Nagy, vörös termései is díszítenek. Szívóssága, télállósága és bő virágzása miatt sokfelé ültetik, így nálunk is a városi parkokban, autótutak mentén. A rózsanemesítésben is alkalmazzák. Szárított, kellemes illatú szirmait tea illatosítására használják. Friss szirmaiból különleges ételízesítő és illatosító paszta, valamint kellemes ital készül. Rózsaharmatnak hívják ezt a nyári hűsítő nedűt.

A bájos, finoman osztott levelű **3. sárga virágú, szúrós rózsza**, a huangce-mej (*Rosa xanthina*) gyakorta tűnik szembe ragyogó sárga, 4 cm átmérőjű virágaival a kínai kertekben. Korai és nagy tömegű virágzása miatt különösen értékes. Telt virágú változata is ismert. Észak-Kína, Korea hegyvidékein él vadon.

Tornácok, kapubejárók, oszlopok befuttatására, takarására szívesen ültetik a mu-hsziangot, az illatos **4. Banks-rózsát** (*Rosa banksiae*). Lenyűgöző látvány, amikor a fehér vagy sárga, erős ibolyaillatú, bókoló, bőséges virágzatokban nyíló virágok elborítják kúszó ágait. Délnyugat-Kínából származik, így a kemény teleket nem viseli el. Kerti változatai is vannak.

IX. tábla

A **sásliliomokat** hszüan néven a kínai kertekben emberemlékezet óta ültetik. Nemcsak dísznövények voltak, hanem mind a mai napig fontos fájdalomcsillapító szerként is használják őket, például szüléseknél. Másik nevük *ji-nan-cao*, *fiút hozó fű*, mert régi hiedelem, hogy amelyik asszony az övébe tűzve sásliliomot visel, fiút fog szülni. A virág kivonatát vértisztító szerként ajánlották. Manapság azonban inkább dísz- és zöldségnövények.

A **1. sárga sásliliom** (*Hemerocallis lilio-asphodelus*) az Alpok keleti lábától Japánig, lápréteken él vadon. Tavasz végén nyíló, édes illatú virágai csak egy napig maradnak frissek. Szárított bimbóit *huang-hua-caj*, *sárga virágzöldség* vagy *csin-csen-caj*, *aranytűzöldség* néven bármely élelmiszerüzletben megvásárolhatjuk Kínában. Édeskés ízű, kellemes illatú, főzve ételízesítőként kiváló csemegének tartják.

Másik közismert faj a **2. rezes sásliliom** (*Hemerocallis fulva*). Vörösesbarna, narancsszín virágai az előzőnél később, nyáron nyílnak. Kínában sokféle él vadon, hozzánk kínai kertekből került. Ma már szakosodott kertészek a sásliliomok sok száz hibridjét és fajtáját állították elő a hófehértől a bíborfeketéig.

Rokon nemzetség a vadon csak a Távol-Keleten élő árnyékliliom. Kínában a **3. hamvas árnyékliliom** (*Hosta sieboldiana*) a legelterjedtebb. Illatos gyöngyfehér, finoman bíborral futtatott virágaira utalva *jü-can*, *jáde hajtű* a neve. Széles, szépen erezett, hamvaskék levelei is díszítenek. Árnyékos helyekre vagy ágyások szegélyeként ültetik.

A holdújév ünnepének elmaradhatatlan virága Kínában a **4. kínai nárcisz** (*Narcissus tazetta* var. *chinensis*). Kínai neve *suj-hsien-hua*, *vízitündérvirág*. Hajtadják is válogatott kavicsok és kövek közé téve, gyönyörű porcelánedényekben, és holdújévkor az asztalt díszíti vele. Nyugat-Ázsiából Kínába valószínűleg arab kereskedők révén került már igen régi időkben. Leghíresebb termesztési központja Csangcsou.

X. tábla

Mint a szépség és tisztaság jelképei, a **liliomok** előkelő helyet vívtak ki maguknak a világ kertjeiben. Kínában számtalan pompás vadliliom díszlik országszerte, és a kerti liliomok többségének őse kínai, mégsem voltak különösen megbecsült alkotóelemei a kínai kerteknek, inkább csak étkezési célokra termesztették őket. Általános nevük a paj-ho, *százan együtt*, számos, húsos hagymapikkelyükre utal. Ezeket meghámozzák, cukros vízben megfőzik, és csemegeként fogyasztják. Különféle üdítőszerket is készítenek belőlük. Ősidők óta három fajt emlegetnek leggyakrabban a kínai források.

A több mint 2000 éve ültetett **1. tigrisliliom** (*Lilium tigrinum*) kínai neve csüan-tan, *csavart vörös*. Feltűnő szépsége és könnyű termesztősége miatt mindenütt elterjedt a mérsékelt égövön. Kínában, ahol őshonos, még csen-csu-paj-ho, *gyöngyös liliom*, néven is ismerik a levélhónaljakban növő, bíborszín, gömbölyded hagymácskákról, melyekről jól szaporítható.

Az ország délebbi felén gyakran látható a kertekben a **2. csillagliliom** (*Lilium concolor*), kínaiul san-tan, *hegyi vörös*. Kecses, illatos, skarlátvörös virágai az égbolt felé tekintenek. Térdig érő száron nyár közepén virít.

A **3. pézsmaliliom**, a sö-hsziang-paj-ho (*Lilium brownii*) nagy, trombita alakú, viaszszerű virágai belül krémfehérek, kívül bíborszínűek, zölden futtatottak. Ez a csodálatos virág közönséges növényként él Közép-Kína dombvidékein, gyakorta ültetik nemcsak hazájában, hanem az európai kertekben is. Virításakor messzire terjed erős illata, amely a pézsmára emlékeztet.

Újabban került a kertekbe a **4. tajvani liliom** (*Lilium formosanum*). Tajvan hegyvidékein tenyészik közönségesen. Általában embermagasságúra nő, csúcsán 3–5 keskeny, trombita alakú virág nyílik őszi időben. A szirmok belül sárgásfehérek, kívül csokoládébarnák, vörös színeződéssel, kitűnő illatúak. Magról könnyen szaporítható, a kétéves magoncok már virágzanak.

XI. tábla

A **díszalmák** vonzerejüket elragadó színű és formájú virágjuknak, kellemes illatuknak köszönhetik. Ősidők óta nagy szerepet játszanak a kínai kertekben, a kínaiak összefoglaló néven haj-tangnak hívják őket.

Az **1. aranyalma** (*Malus spectabilis*) kis termetű, szép formájú fa. Virágbimbói sötét korallpirosak, és kibomlás közben egyre halványul a szirmuk. A sokféle színárnyalat egyazon fán különösen bájosra varázsolja virításkor. Szívesen ültették palotaudvarokba, Pekingben ma is láthatjuk öreg, terebélyes példányait. Fehér és telt virágú fajtája is van. Népszerűsége a Szung-korban tetőzött Kínában. Aranyárga, kicsiny gyümölcseiből ízletes befőtt készíthető.

Leggyakrabban a rendkívül bőven virágzó hszi-fu-haj-tangot, a **2. nyugati palota díszalmáját** (*Malus floribunda*) ültetik az országban. Virágai a rózsaszín, fehér, piros árnyalataiban pompáznak. E kis fa származása nem tisztázott. Korai virágzása miatt kedvelt Európában, ahová japán kertekből került. Gyümölcsei aprók, piros-sárga színűek.

Valamennyi díszalma legszebbike a csuj-sze-haj-tang, a **3. csüngő selyem díszalma** (*Malus halliana*). Neve bíborszínű kocsányon csüngő, fehér vagy halvány rózsaszín virágaira utal. Laza koronájú kis fa, levelei rügyfakadáskor bronzos színűek. Biztosan nem tudjuk, de valószínű, hogy Kínából származik. Különösen Szecsuanban kedvelték, ahol híres, hosszú költeményeket is írtak róla. Kína- és Japán-szerzte telepítik szép fajtáit.

Az almák rokona a **4. pompás díszbirs** (*Chaenomeles speciosa*), Kínában honos, bár Japánban is gyakran ültetik. (Japánbirsnek is hívják nálunk.) Erős, többé-kevésbé tövises ágú cserje. Mielőtt fényes levelei kihajtanak, az ágakat sűrűn borítják a kocsánytalan virágok. A szirmok általában skarlátszínűek, de akadnak rózsaszín, fehér, félig telt vagy telt változatok is. Illatos, sárga gyümölcseit kandírozva fogyasztják Kínában. Nagyon sok fajtája és más fajokkal alkotott hibridje került az európai kertekbe.

XII. tábla

A történelem folyamán Kína nemcsak adott, hanem kapott is növényeket más országokból. A Han-korszaktól kezdve megélénkült a kereskedelem a perzsákkal, arabokkal. Alighanem ezekben az időkben kerültek a jázminok is Kínába.

Az **1. indiai jázmin** vagy mo-li (*Jasminum sambac*) gyakorta látható, illatos virágú, kúszócserje Közép-Kína kertjeiben. Egész nyáron virít, és mindennap roppant tömegben szedik a bimbóit. Egyedül Fucsien tartományban évente közel másfél millió kg jázminvirágot használnak a híres zöld „jázmintea” illatosítására.

A **2. közönséges jázmin** (*Jasminum officinale*) erőteljes kúszócserje, valószínűleg Perzsiából származik, bár vadon is él Kasmírtól Szecsuanig. Nagy, fehér, illatos virágai nyáron nyílnak; gyakori dísznövény a délebbi tartományokban. Mindkét faj virágjából értékes jázminolajat is nyernek.

A jázminok népszerűségük csúcsára a Míng-korban érkeztek el, különösen Kuangtung tartomány székhelyén, Kantonban. Környékén a jázminültetvények hosszan követték a Gyöngy-folyót. A virágok gyűjtése ezreknek adott munkát. Haj- és ruhadíszeket vagy alkalmi ékítményeket fűztek belőlük. A szirmokból ma is parfümök, bőr- és hajápoló olajakat készítenek. A virágokat ételek, italok illatosítására használják. Régente hőségben a vendég ágya köré jázminvirágot hintettek, és a lakomák idején jázminból készült labdacsokat használtak a fáradtság és a csömör elűzésére.

Jól ismert dísznövény Európában is a **3. téli jázmin** (*Jasminum nudiflorum*). Ívesen hajló, kecses, zöld ágain igen korán tavasszal nyílnak élénkcsárga virágai. Kínában őshonos neve: jing-csun vagyis a *tavasz üdvözlése*. Nyugat-Kína hegyvidékein még számos vad jázminfaj él.

Közeli rokon, régi kerti növény a **4. zöldkérgű aranyfa** (*Forsythia viridissima*) felálló vesszejű, erőteljes cserje. Kínai neve csin-csung, *aranycsengő*. Társai közül legkésőbb virágzik: áprilisban. Az aranyfák lombfakadás előtti nyílásuk, télállóságuk és könnyű szaporításuk miatt Európában is gyakori dísznövények.

XIII. tábla

A **bangiták** régóta kedvencei a kínai kerteknek. Legelterjedtebb neveik a hsziu-csiu, *hímzett labda* vagy hszüe-csiu, *hólabda*. A velük gyakran összekevert, de nem rokon hortenziákat viszont főként pa-hszién-hua, a *nyolc halhatatlan virága* néven ismerik.

Az északi féltekén honos bangiták 120 faja közül több mint 70 él Kínában, ahol elterjedési központjuk van. Legkedveltebb közülük az **1. óriásvirágú bangita** (*Viburnum macrocephalum*), amelynek nagy, formás, félörökzöld bokrait az egész országban gyakran ültetik. A legpazarabb virágzatú tagja a nemzetségnek. Bókoló virágfejei látványos fehér gömbre emlékeztetnek, meddő fajtájánál a 15 cm átmérőt is elérhetik. A fénylő zöld bimbók nyíláskor fokozatosan változnak hófehérré, és a zöld sok árnyalata csak fokozza a hatást. Ez a fajta *kínai labdarózsaként* ismert.

A hasonlóan kedvelt **2. molyhos bangita** (*Viburnum plicatum* var. *tomentosum*) Kína nagy részén és Japánban honos. Formás, nagy termetű bokor, levelei ősszel vörösre, bordóra színeződnek. Az előzőnél valamivel kisebb virágzatai hófehérek. Steril változata, felálló hófehér virággömbökkel *japán labdarózsa* néven ismert.

Kínában nagy tiszteletnek örvend a **3. téli bangita** (*Viburnum farreri*). Felálló ágú, lombhullató cserje. Novemberben kezd virágozni, és egész télen át nyílnak végálló vagy oldalsó csomókban, bimbósan rózsaszín, kibomolva halványabb vagy hófehér, édes illatú virágai. Sűrűn erezett levelei rügyfakadáskor bronzsínűek. Szokatlan virágzási ideje és elragadó illata miatt kedvelik a téli kertekben. Délnyugat-Kínában és a Kelet-Himalájában őshonos.

Dél-Kínában közönségesen ültetett pazar díszcserje a **4. korallbangita**, a san-hu-su (*Viburnum odoratissimum*). Kis fává is megnőhet, de szívesen alkalmazzák örökzöld, nyírott sövényként is. Nagy bőrnemű levelei vannak, amelyek télen gyakran gazdagon színeződnek. Apró virágai fehérek, 8–10 cm hosszú virágfürtbe tömörülnek, igen erős, kellemes illatúak. Késő nyáron nyílik, fagyérzékeny.

XIV. tábla

A **hortenzia** nemzetség tagjai az Újvilág és Kelet-Ázsia lakói. Többnyire cserjék, néhányuk kúszónövény. Kúpos, lapos vagy gömbölyű virágzatukban – akár a bangitáknál – a széleken nyílnak a meddő, jóval nagyobb, rovarcsalogató virágok. A hortenziák régi kedvelt lakói a kínai és japán kerteknek.

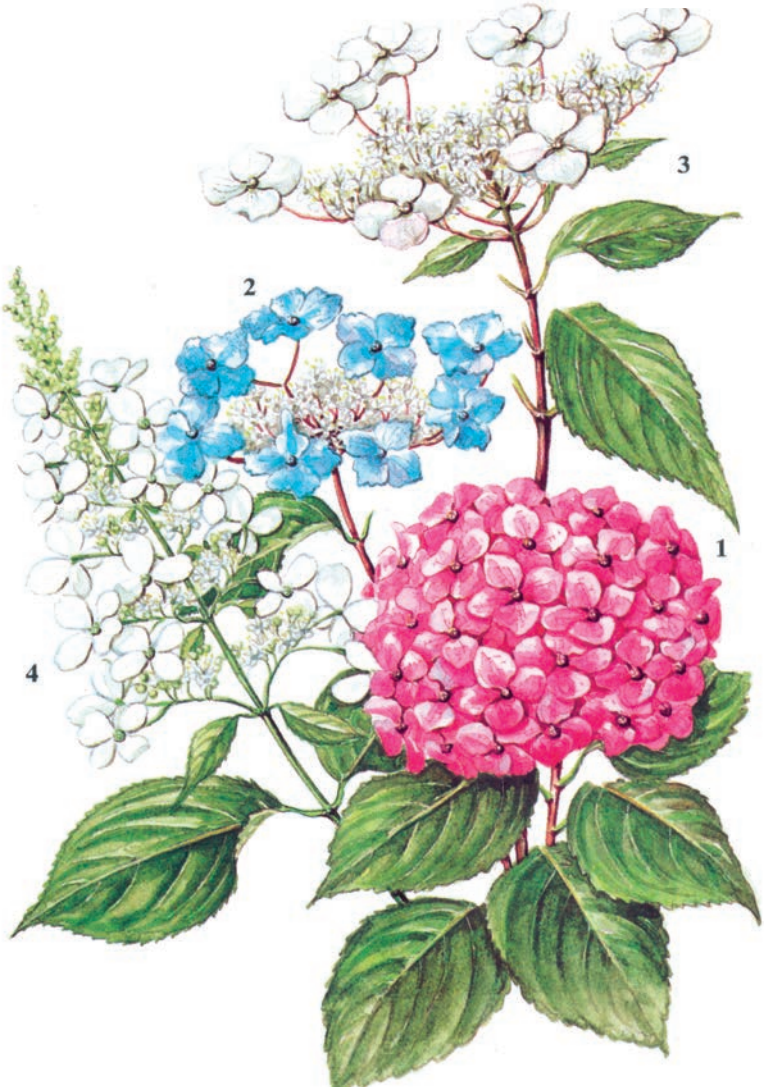
A legismertebb közülük a **1. kerti hortenzia** (*Hydrangea macrophylla*), erős, felálló ágú, lombhullató cserje, fényeszöld, vastag, tojásdad levelekkel. Virágai lapos virágzatban nyílnak a nyár folyamán, színük rózsaszín, piros, kék, ritkán fehér, meddő változatai nagy, gömbölyded virágzatúak. A Kelet-Himalájától Japánig fordul elő vadon. Nemesítésének hosszú ideje alatt sok szép kerti változatát állították elő. Nálunk inkább hajtattott cserepes növény, de a kertbe félárnyékos helyre, táperőben gazdag, mészmentes talajba ültetve hálásan virít kora nyártól késő őszig.

Alacsonyabb növésű, kecsesebb ágú cserje a **2. fűrészeslevelű hortenzia** (*Hydrangea serrata*). Szintén ősidők óta ültetik a kínai kertekben, bár valószínűleg Japánból származik. A nyár második felében nyíló lapos virágzata fehér vagy kékes, a szélső, meddő virágok néha rózsásak. E fajnak is, mint az előzőnek, jellegzetes tulajdonsága a virágok színváltása. Az igen tartós virítás kezdetén zöldek a szirmok, majd rózsaszínre változnak, később kékre, végén kékeszöldre is színeződnek. A virágok és a levelek színe és a növekedése nagymértékben függ a talaj kémhatásától. Savanyú talajon a virágok megkékekülnek; ezt mesterségesen is elérhetjük timsó adagolásával.

Újabban került a kertekbe a **3. pekingi hortenzia** (*Hydrangea bretschneideri*). Ez az erőteljes bokor nyáron arasznyi átmérőjű fehér virágzatokat visel, amelyekben a meddő virágok kezdeti fehér színüket rózsaszínnel cserélik fel. Kitűnő télálló növény, hiszen Észak-Kínában, a Sárga-folyó környéki hegyvidékeken él vadon.

Kína, Japán kertjeiből nem hiányozhat a **4. bugás hortenzia** (*Hydrangea paniculata*) sem. Termetes bokor, de fává is nőhet. Nagy, tömött bugavirágzata késő nyáron, kora ősszel nyílik.

XV. tábla

A **mályvacserjék** népszerűségük csúcsán, a Szung- és Ming-uralkodóházak idején a festők kedvenc témái voltak, és költők hada dicsőítette szépségüket.

A legelterjedtebb közülük a **1. gyapotrózsa** (*Hibiscus mutabilis*), 2–5 m magasságú cserje. Fehér vagy rózsaszín, 10 cm átmérőjű virágai kora reggel bomlanak ki, és estére bíborpirosra változva elhervadnak. Telt virágú változatai is vannak. A kínaiak mu-fu-zsungnak nevezik, különösen Csengtuban, Szecsuan tartomány székhelyén ültették tömegesen. Őszi nyílása idején a város távolról pompás rózsaszín selyemdarabnak látszott, amiért is a Rózsaszín Selyem Városa néven emlegették.

Régi kerti virág a **2. kínai mályvacserje** (*Hibiscus rosa-sinensis*) is. Ez az elragadó díszcserje eredetileg kárminpiros virágú, de ma már fehér, rózsaszín és sárga színben, telt változatban is virítanak 12 cm átmérőjű virágtölcserei a nyár végén és kora ősszel. Kínában fuszagnak hívják. E két faj nálunk fagyérzékenysége miatt csak cserépes dísznövényként termesztethető.

A3. közönséges mályvacserje (*Hibiscus syriacus*) Hátsó-Indiától Koreáig őshonos. Kínai neve: csin. A nyár második felétől folyamatosan nyílnak lilás rózsaszín virágai. Az állhatatlanság jelképe gyorsan hervadó virágai miatt. A fehértől a bíborpirosig számtalan színű, egyszerű és telt virágú fajtáját hozták létre. Kína némely vidékén leveleiből teát főznek, a fehér változat virágját pedig pikáns ízű csemegeként fogyasztják. A környező országokban is nagy népszerűségnek örvend, különösen Koreában, amelyet régente kínaiul csin-jü, japánul kin-iki névvel illettek, mindkettő jelentése *mályvacserjeország*. Ott most is nemzeti virágnak számít.

Lágyszárú, élő tagja e nemzetségnek a 2 m magasságot is elérő hu-ang-su-kuj, a **4. sárga mályvacserje** (*Hibiscus manihot*), amely valójában nem cserje. Kína-szerte nagy tömegben ültetik őszi virágzása és mélyen szeldelt, mutatós levelei miatt. 10–15 cm átmérőjű, hatalmas virágai sárgák, ritkán fehérek, belsejükben piros „szemmel”. A kínai festők különösen kedvelik.

XVI. tábla

A **liliomfák** nemzetségének több mint 30 tagja Kelet-Ázsia és Észak-Amerika melegebb vidékeinek lakója. Az amerikai fajok többnyire örökzöldek, míg a kínaiak zöme lombfakadás előtt nyit, és a levelek nem takarják el virágaikat. Ez utóbbiak közül kettő az egész világon elterjedt, jó télálló díszfa.

A **1. jü-lan liliomfa** (*Magnolia denudata*) mindegyikük közül a legmutatósabb. Kínai nevének jelentése *jádeorchidea*. Már a Tang-korban kezdték ültetni, és ma is mindenfelé gyakori Kína kertjeiben, templom- és palotaudvaraiban. Nagy számban látni tisztelettel övezett, matuzsálemi korú, viharvert jü-lan fákat. E növényt a tisztaság jelképeként is tartják; festményeken, kerámiákon, hímzésekben a művészek számos nemzedéke ábrázolta. A jü-lan Közép-Kína erdeiben 15 méterre is megnövő közönséges fa. Hatalmas, porcelánszerű, fehér virágai lenyűgözően szépek. Húsos szirmait lisztbe forgatva, forró olajban kisütik, és frissen fogyasztják: ropogós, édeskés csemege.

Bokorra vagy kis fává nő a **2. bíbor liliomfa** (*Magnolia liliiflora*). Kína mellett Japánban is igen elterjedt. A kínaiak mu-pi-nek, vagyis *ecsetfának* is nevezik, mert virágrügyei a kínai íróecset hegyére emlékeztetnek. Előző társánál valamivel kisebb virágai serleg alakúak, kívül bíborszínűek, belül fehéresek. A jü-lannal alkotott hibridje a nálunk leggyakoribb **nagyvirágú liliomfa** (*Magnolia x soulangeana*).

A hatalmas levelű és virágú, nagy fává is megnövő, lombfakadás után nyíló **3. hasznos liliomfát**, hou-pót (*Magnolia officinalis*) Nyugat-Kínában, főleg Szecsuanban ültetik szívesen, nemcsak fehér, illatos virágaiért, hanem vastag kérgéért is, amelyet igen drágán árúsítanak, frissítő- és erősítőszerek alapanyagaként.

Újabban került Kelet-Himalájából, Jünnan tartomány hegyeiből a kertekbe a **4. Campbell-liliomfa** (*Magnolia campbellii*). Rendkívüli szépségű, serleg alakú, gyöngyrózsaszín virágai arasznyi átmérőjűek. Lassan bomlanak ki szirmai, és akár egy héten át is frissek maradnak. Csak enyhe télű országokban él meg. Virágozni húszéves kora után kezd igazán.

XVII. tábla

A liliomfák rokona a **1. sárga orchideafa**, a huang-lan (*Michelia champaca*), valószínűleg a Himalájából származó, gyors növekedésű örökzöld fa. Ma nemcsak Kína melegebb vidékein ültetik, hanem Afrika és Dél-Amerika nagyvárosaiban is utcai sorfaként. Csillag formájú, egész évben nyíló, halvány- vagy narancssárga virágai rendkívüli illatúak. Bimbóiból készült ruha- és hajdíszek a kínai lányok kedvelt ékességei.

Közeli rokona a han-hsziao-hua, a **2. mosolyvirág** (*Michelia figo*) dél-kínai örökzöld cserje, de ültetik a világ meleg országai-ban másutt is. Hosszú időn át virítanak apró, kármínpirossal futtatott szélű, erős banánillatú virágai.

A szivarfák Kínában a legrégebben ültetett fák közé tartoznak. Nevük: ce. Kitűnő minőségű, fehér fájukból finom faragványok készülnek. Régen a császárfával együtt a hangszerek fő alapanyaga volt. A régi költők a becsületesség és az iparművészet jelképének tartották. A legősibb időkben a selyemhernyó tenyésztéséhez szükséges fehér eperfával, a szanggal együtt a leggyakoribb fa volt a kínai otthonok környékén, mint nagyra becsült koporsófa. Ahogy mondták: e két fa „felügyel az élőkre, gondját viseli a holtaknak”. Innen ered a közismert hasonlat az otthonra, hazára: Szang Ce, azaz *Eperfa és Szivarfa Földje*. A **3. sárga szivarfa** (*Catalpa ovata*) erőteljes, festői koronájú fa. Fehéres, a torkukban sárgán és vörösen tarkázott virágai nyáron virítanak. A kínaiak a szivarfa lombhullásának kezdetétől számítják az ős beköszöntét; a Tang-korban a levele az őszi nap-éj egyenlőség ünnepek jelképe volt.

A császárfák nemes megjelenésű díszfák. Kínában nagyon tisztelik, és több mint 3000 éve ültetik őket. Puha, világos fájukat hangszerkészítésre, dobozok bélelésére és szigetelőanyagként használják. Gyakran ültetett, gyors növésű, hatalmas fa Kínában a **4. hosszú-levelű császárfá** (*Paulownia fortunei*), kínai nevén tung. Lombfakadás előtt nyílnak illatos, gyűszű alakú virágai.

XVIII. tábla

Az **1. illatosfa**, a kuj-hua (*Osmanthus fragrans*) örökzöld, finoman fűrészelt levelű nagy cserje vagy közepes termetű fa. Apró virágai fehéresek, jelentéktelenek, de pazar tömegben borítják az ágakat, fűszeres illatuk pedig nagy távolságban betölti a környéket. Meleg vidékeken egész évben folyamatosan nyílik, másutt inkább az őszi közepére, holdnappal idejére esik a virágzás, ezért e fához ősidők óta kapcsolódnak holdlegendák. A kínai hiedelem szerint a felhőtlen távol-keleti őszi éjszakáin ragyogó teliholdon egy kuj-hua fát látni. A halhatatlan Vu-Kang – mondja a legenda – száműzetett hűtlensége miatt a Holdra, hogy metszegesse a fát. Minthogy a holdbéli fa képes sebeit azonnal begyógyítani, ez a munka örökkévaló. Egy másik történet szerint az illatosfa magvai holdfényes éjszakákon a Holdból hullanak a Földre. Több változatát is termesztik a kínai kertekben, köztük sárga és rendkívül ritka, piros virágút is.

Tajvanon és Japánban honos egy másik nagyon kedvelt és elterjedt díszcserje, a **2. magyallevelű illatosfa** (*Osmanthus heterophyllus*). Különböző levélformájú és színű fajtái is vannak. Lassú növekedésű, sűrű ágú, örökzöld bokor, kiváló sövény nyírható belőle.

A főként Ázsia trópusain élő nemzetségének leginkább télálló tagja a **3. kreppmirtusz** (*Lagerstroemia indica*), Kínában őshonos. Főleg a Tang-korban volt kedvelt növény, nagy számban telepítették paloták, középületek köré. Lombhullató cserje, esetleg kis fa, igen sima, fényes kérgű törzse mutatós szürke, rózsaszín, rozsdavörös mintázatú. Nyáridőben káprázatos bőségben nyílnak virágai a fehértől a bíbor különböző árnyalataig. Szirmai finoman rojtosak. Hosszú virágzási ideje miatt általánosan használt neve, ce-vej, *bíborvirág* mellett paj-zsi-hungnak, *száz nap pirosnak* is nevezik. Néhol majomfának hívják, mert síkos törzsén a majmok képtelenek felmászni. Ismeretes még csiklandósfa néven is, ugyanis a kisebb ágak kérgük megkarcolásakor megrázkódnak, elmozdulnak.

XIX. tábla

A **1. kínai selyemakác**, a ho-huan (*Albizia julibrissin*) Dél-kelet-Ázsia trópusi vidékeitől Észak-Kínáig honos. Rokonságának legteljállobb képviselője. Kínában századok óta ültetett növény. Másik neve, a je-ho, *éjszaka csukódó*, arra utal, hogy levélkéi éjszakanként összezárodnak, becsukódnak. 10 m magasságot is elérő, sima, szürkésbarna törzsű fa. Nagy, összetett leveleivel, szép lombozatával trópusi hangulatot hoz az északibb kertekbe is. Nyáron pazar bőségben borítják tömött virágzatai, amelyek hatásukat hosszú, selyemrózsaszínű porzószálaiknak köszönhetik. A Távol-Kelet városaiban kedvelt utcai sorfa, Dél-Európában is ültetik.

A szappanfafélék családjába tartozik a **2. sárgaszarvfa** (*Xanthoceras sorbifolia*). Nemzetségének egyetlen tagja Észak-Kínában őshonos, de mindenütt ültetett díszfa az országban. Egyenes, erős ágú, lombhullató fácska vagy bokor, levelei páratlanul szárnyaltak. Tavasszal az ágak végén hüvelyknyi átmérőjű, fehér, pirosba-sárgába áttűnő virágai látványos bugában nyílnak. Kínai neve venkuan-kuo, *fővegtermés*, vastag falú termése ugyanis éretten három részre hasadva a régi hivatalnokok fővegére emlékeztet.

Közele rokonát, a **3. csörgőfát** (*Koelreuteria paniculata*) hazájában, Kínában és szerte a világon gyakorta ültetik. Viszonylag apró, sárga virágai a nyár folyamán nagy bugában nyílnak, felfújtt termései ősszel díszítenek. Leveiből fekete, virágaiból sárga festéket készítettek korábban. A régi időkben a hivatalos sírfa volt. A Csou-Szer-tartások Könyve a halott rangja szerint így osztályozta a fákat: a szung (fenyő) az uralkodónak, a po (ciprus) a hercegeknek, a luan (csörgőfa) a helytartóknak, a huaj (pagodafa) a tudósoknak és a jang (nyárfá) a köznépnek.

Közönséges díszfa Kínában a **4. kínai csillagsom** (*Cornus kousa* var. *chinensis*). A Jangce menti hegyekben él vadon ez a formás kis fa. Jelentéktelen apró virágai júniusban nyílnak tömött fejecskében, amelyet négy, sárgásfehér, feltűnő, nagy murvalevél ölel körül. Kínai neve: sze-csao-hua, *néggyel világított virág*.

XX. tábla

A **rododendron** nemzetség mintegy 600 fajának több mint fele Kínában él. Érdekes, hogy közülük kevés fajt ültetnek a kínai kertekben. Ezek valamennyien az Azalea csoporthoz tartoznak, általában tu-csüannak, *kakukkvirágnak* nevezik őket, mert a legenda szerint az örökké síró kakukk vércseppjeiből sarjadtak. Másik nevük, a jang-cse-csu, *juhkergítő*, arra utal, hogy ha a juhok elfogyasztják, tántorognak, majd elhullanak tőle.

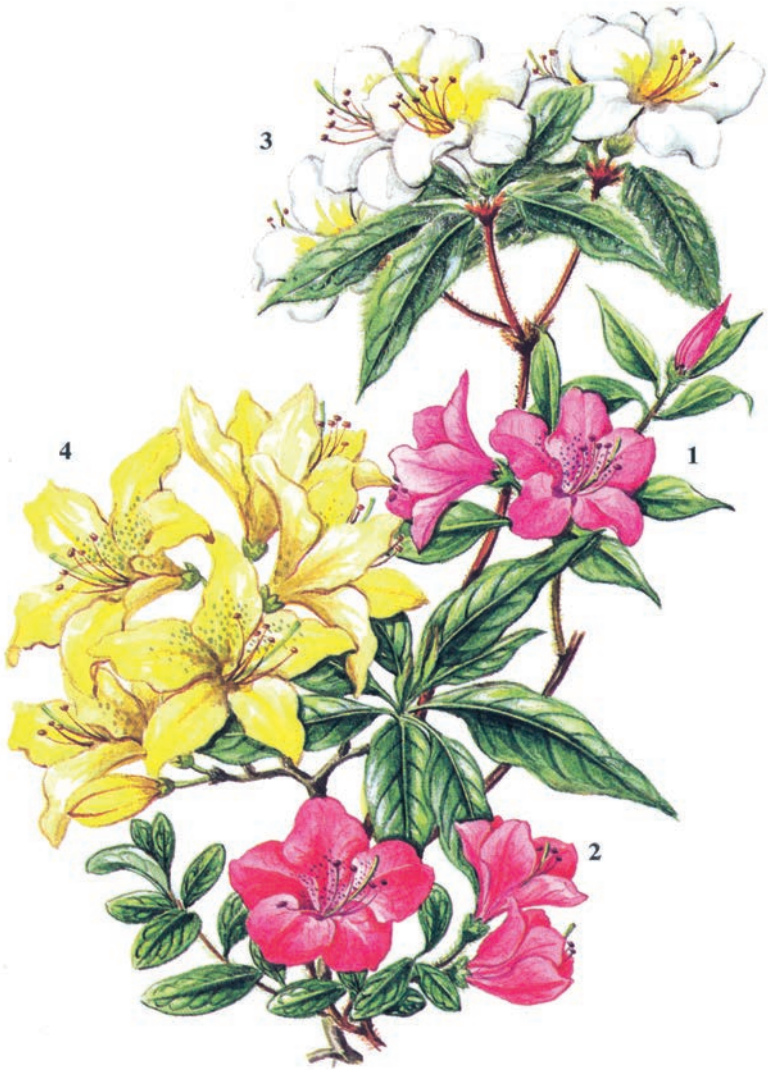
A **1. csinos azáleát** (*Rhododendron pulchrum*) Kínában és Japánban sokfelé ültetik, de származása ismeretlen. Embermagasságig növény, laza ágú, örökzöld cserje. Hajtásai sűrűn molyhosak. Májusban virítanak 5–6 cm átmérőjű, rózsásbíbor színű, sötétkékkel pettyezett virágai. A termesztésben különböző színváltozatai és telt virágú fajtái is vannak.

A **2. tüzes azálea** (*Rhododendron simsii*) embermagasságúra növény, félörökzöld vagy örökzöld bokrai a Jangce menti dombvidékeken nőnek. Tavasszal ezek a dombok szinte lángolnak a rengeteg piros virágtól. Ezért érdemelte ki kínai nevét: jing-san-hung, *hegyekről tükröződő piros*. A termesztésben hófehér, narancssárga, barackszín, bíbor- és kárminpiros, sőt más színekkel csíkozott vagy tarkázott fajtáival is találkozhatunk. A hazánkban cserepes növényként ismert azáleák egyik őse.

A **3. szálkás azálea** (*Rhododendron mucronatum*) bájos, 1–2 m magas, sűrű ágú, félörökzöld vagy örökzöld cserje. Szőrös, bőrnemű levelei hegyes csúcsban végződnek. Alaptípusa illatos, hófehér virágú, de a kertekben sok színárnyalatban láthatjuk, egészen a bíborpirosig. Származása nem ismert, de valószínűleg japán eredetű, és a szigetországban is ősidők óta termesztik. Szintén felhasználták a cserepes azáleák nemesítésénél.

A **4. molyhos azálea** (*Rhododendron molle*) Közép- és Dél-Kínában őshonos gyakori növény. Arasznnyitól mellig érő, lombhullató bokrain a fiatal ágak és a levelek molyhosak, pillásak. Tavasz végén pazar tömegben ontja zölden pettyezett torkú, arany-sárga, ragyogó virágait. Sok kerti hibrid összülője.

XXI. tábla

A **1. gallérosjázmin** vagy **gardénia** (*Gardenia jasminoides*) régi kerti növény Kínában. A buzérfélék családjába tartozik, és nem rokona a valódi jázminoknak. Ez az őshonos kínai cserje vagy kis fa az ország déli felében gyakori. Magános, 6–8 cm átmérőjű, hófehér vagy krémsárga virágai az ágak csúcsán örökzöld, fénylő levelekkel övezve nyílnak nyáron és ősszel. Ezeket a rendkívül illatos virágokat a kínai lányok szeretik ébenfekete hajukba tűzni. Terméséből régebben sárga festéket készítettek. Félig nyílt állapotban, hosszú szárral levágva tartós vázavirág. Telt virágú változata is gyakori. Kínai neve: cse-ce.

Nálunk többnyire mindenki csak a balkáni eredetű *közönséges orgonát* (*Syringa vulgaris*) ismeri, pedig Kínában a nemzetség elterjedési központjában több mint 20 faja él vadon e szépséges virágú cserjéknek. Az orgonákat réges-rég ültetik a kínai kertekben, mint dísznövényt, édes, erős, illatú virágaik miatt. Összefoglaló néven ting-hsziangnak, *illatos virágnak* nevezik őket. A legnépszerűbb közülük az észak-kínai származású **2. bozontos orgona** (*Syringa villosa*), sűrű, erőteljes cserje. A tavasz végén arasznyi, tömött bugában virítanak fehéres vagy lila színű, bódító illatú virágai. Viszonylag kései virágzása egyik értékes tulajdonsága.

A szélteben-hosszában ültetett **3. pekingi orgona** (*Syringa pekinensis*) szintén Észak-Kínából származik. Mutató, nagy bokor vagy kis fa, sötétzöld, hegyes levelekkel. Nyár elején bőségesen borítják végálló, nagy bugában nyíló sárgásfehér virágai. Bár nem illatosak, mégis a kert értékes díszai.

A **4. kislevelű orgona** (*Syringa microphylla*) a harmadik leggyakoribb ültetett orgona Kínában. E kecses, vékony ágú cserje legfeljebb embermagasságúra nő. Nevét apró leveleiről kapta. Jó tulajdonsága, hogy illatos virágai két szakaszban nyílnak. Előbb rövidebb ideig a nyár elején virít, majd hosszabban ősszel. Kiválóan alkalmas nagy méretű sziklakertekbe. Észak-Kínában él vadon.

XXII. tábla

Örökzöld cserje a Kínában és Japánban honos **1. illatos boroszlán** (*Daphne odora*). Virágai végálló, tömött csokorban nyílnak, pompás illatúak, rózsásak vagy halványlilák, és már januárban kibontják szirmaikat. Észak-Kínában cserepes növényként nevelik. Fehér, bíbor-, piros színű, sőt pettyes változatát is kinemesítették. Hajdan finom minőségű papírt is készítettek belőle. A Szung-uralkodóház idején került először a kertekbe, és zsuj-hsziang, *szerencsés illat*, volt a neve. A legenda szerint egy lusani szerzetes elszunyókált egy sziklán, és álmában erős illatot érzett, felserkenvén megtalálta az édes illatú növényt, és elnevezte a fenti néven.

A **2. genkva boroszlán** (*Daphne genkwa*) gyengébb növekedésű, lombhullató cserje. Kusza, karcsú ágai, lándzsás levelei selymes tapintásúak. Lombfakadás előtt nyílnak csokrosan álló levendulakék, enyhén illatos virágai. Kevés bájosabb cserje van nála. Bár Kínában őshonos, japán kertek is régen befogadták. Egyik kínai neve, tu-jü, *halméreg*, arra utal, hogy gyökerét és levelét vízbe vetve, a közelben lévő halak megbénulnak. A genkva név a kínai elnevezés japán olvasatából származik, mert először japán kertekben bukkantak rá a botanikusok.

A **3. pompás rózsalonc** (*Weigela florida*) hazájából, Kínából került Japán és a világ kertjeibe; ma már mindenfelé jól ismert. Erőteli növekedésű, könnyen nevelhető, jó télálló bokor. Tölcsér alakú halovány vagy sötét rózsaszín, sárgás torkú virágai május–júniusban pazar bőségben borítják hosszú ágait. Igénytelen, és jól tűri a városi szennyeződést is. Számtalan fajtája van, és sok hibridjét is ismerjük. Kínában csin-taj-hua, *selyempántlika-virág* a neve.

Az orbáncfüvek feltűnő tulajdonsága az élénksárga szín és a selymes porzótömeg a virágok közepén. Kínai nevüket is erről kapták: csin-sze-tao, *aranyselem barackvirág*. Gyakran ültetik a **4. kínai orbáncfüvet** (*Hypericum chinense*), amely derékig érő, félörökzöld cserje. Nyáron virít, fénylő, virágaiból messze kiállnak porzói.

XXIII. tábla

A júdásfák lombfakadás előtt virító, rózsaszín, vörös pillangós virágai különösen látványosak, mert közvetlenül az idősebb ágakon és a törzsön jelennek meg: a sötét színű kéreg nagyszerű háttérrel ad nekik. A legbősegebb és legélénkebb virágú **1. kínai júdásfa** (*Cercis chinensis*) formás, nagy bokor, de 15 méteres fává is megnőhet. Levelei fényes zöldek, szabályos szív alakúak. Kína kertjeiben ce-csing néven mindenütt ismert.

A **2. boglárkacserje** (*Kerria japonica*) a rózsafélék családjába tartozó nemzetség egyetlen tagja. Az embermagasságot nem sokkal meghaladó, terjedő tövű cserje, fűrészes szélű levelekkel. Tavasz végén nyílnak ragyogó sárga virágai. Kína-szerte régóta ültetik ti-tang néven. Közép-Kínában honos vad alakja egyszerű virágú (**2/a**), de fajtái közt teltek (**2/b**) és tarka levelűek is vannak. A japánok is kedvelik; az ő kertjeikből került Európába. Élénkzöld színű vesszei a havas télben is szépen díszítenek.

A gyöngyvessző nemzetség bővelkedik pompás virágú közkedvelt cserjékben. Az északi féltekén élő mintegy 80 faja közül 50 Kínában is megtalálható. Virágaik aprók ugyan, de mindig csoportosan virítanak. Kínában néhányukat régóta ültetik, általánosan hsziu-hszi-en-csü, *hímzett krizantém* a nevük. Kecses cserje a **3. szilvalevelű gyöngyvessző** (*Spiraea prunifolia*). Bájos fehér virágai tavasz végén borítják, levelei ősszel narancsvörösre színeződnek. Főképp telt virágú változatát ültetik sokfelé, Japánban is, ahonnan földrészünkre került. Nevezik hsziao-jen-huának, *nevetőarcú virágnak* is.

A gyöngyvirágacserjék két mexikói fajuk kivételével Kelet-Ázsiából származnak. Az **4. érdeslevelű gyöngyvirágacserje** (*Deutzia scabra*) Közép-Kínában és Japánban gyakori, magas, felálló ágú cserje, sötétzöld, érdes tapintású levelekkel. Kínában szon-su néven régóta ültetik, bár eleinte csak gyógynövényként szolgált. A termesztésben telt, rózsaszín, tarka virágú és foltos levelű fajták is ismertek.

XXIV. tábla

A kínaiak kedves téli virága, különösen a Hszin Nien, a holdújév idején (január 20. és február 19. közé esik) a **1. télszépe** (*Chimonanthus praecox*). A neve la-mej, *viasz-mej*, mert erős, fűszeres illatú virágainak alakja emlékeztet a mej-huára. Lombfakadás előtt, december végétől február végéig nyílik, hüvelyknyi átmérőjű, viaszos, sárga virága. 2–3 m magas, felálló ágú, lombhullató cserje, hegyes levelei illatosak. Bár őshonos Kínában, viszonylag későn, a Szung-korban került csak a kertekbe, és hamar elterjedt a korabeli fővárosban, Kajfengben. Hazájában különféle fajtáit is ültetik. Fagyérzékenysége miatt nálunk nem gyakori.

A jezsámen nemzetség sok tagja szerzett előkelő helyet magának szerte a világ kertjeiben mutatós virágával, kellemes illatával. Nálunk helytelenül *jázminnak* hívják őket, pedig távolról sem rokonai a valódi jázminoknak. Nevezetes, ősi kerti díszcserje Kínában a **2. pekingi jezsámen** (*Philadelphus pekinensis*), amelyet taj-ping-huának, *békevirágnak* neveznek. Erőtéljes növekedésű, elegáns bokor. Hüvelyknyi átmérőjű, krémfehér, enyhén illatos virágai tömött bugában nyílnak a nyár elején. A Peking környéki tartományokban honos, bár a hagyomány azt tartja, hogy Zsen-cung császár (1022–1063) hozta Szecsuanból, és terjesztette el északon, a *béke és a császári szerencse virága* nevet adományozva neki.

A **3. kínai hófa** (*Chionanthus retusus*) Kínában gyakran látható, rendkívül mutatós növény. Lassú növekedésű bokor, de 20 m magas fává is megnőhet. Hosszú, keskeny szirmú, fehér virágai széles bugában nyílnak a nyár közepén. Kínai neve liu-szu-su, *rojtosfa* is erre utal. Ősszel élénksárgára színeződő lombjával díszít. Illatos, fiatal leveleit teapótlóként használják Kína némely vidékén. Nemzetségéhez csupán még egy, Észak-Amerikában őshonos faj tartozik, amellyel inkább találkozhatunk az európai kertekben. A hófát másként **hópehelyfának** is nevezik a magyarok.

XXV. tábla

A lepkecserjéket vagy *nyáriorgonákat* az orgonákhoz nem fűzi rokonság. A Föld meleg és forró éghajlatú területein élnek, kevés köztük a fagyűrő faj. A termesztésbe főként az Ázsiában honosak kerültek be. Közülük legközönségesebb a kínai kertben a **1. Lindley-lepkecserje** (*Buddleia lindleyana*), amely az ország délkeleti részén él vadon. Felálló, szögletes ágú bokor. Bíborlila, illatos virágai végálló, tömött fűrtben nyílnak a nyár második felében. A kínaiak cuj-jü-caónak, *halbódítónak* nevezik, mert szétmorzszolt virágai a patakba vetve megbénítják a halakat.

A lepkecserjék nevüket édes illatú, a lepkék által szívesen látogatott virágjaikról kapták. Többnyire hosszú fűrtben nyílnak, nem úgy a **2. korai lepkecserje** (*Buddleia alternifolia*). Nagy bokor vagy kis fa, levelei társaitól eltérően szórt állásúak. Ívelt, lecsüngő ágain csomókba rendeződve virítanak nyár elején bódító illatú, bíborlila virágai. Télálló, a legkorábban nyíló lepkecserje. Észak-Kína és Belső-Mongólia lakója.

A zászlóvirágfélék családja egyetlen nemzetségének tagjai csak Kelet-Ázsiában élnek. A közép-kínai eredetű csing-csie-hua, a **3. kínai zászlóvirág** (*Stachyurus chinensis*) gyakran ültetett kerti növény hazájában. 3 m magasra is megnövő, ágas-bogas, fűrészes levelű cserje. Lombfakadás előtt nyíló, zöldessárga apró virágai hosszú, csüngő fűrtökbe rendeződnek. A legkorábbi, már tél végén virágzó díszcserjék közé tartozik, de fagyérzékeny.

Összetéveszthetetlen növény a borbolyafélék családjából a Kínában és Japánban honos **4. nandina** (*Nandina domestica*). Igen régen termesztik. Embermagasságú cserje, összetett sötétzöld levelekkel. Apró, fehér virágai végálló bugában nyáron nyílnak. Télidőben számtalan, ragyogó piros termés díszíti. Kínai neve nan-tien-csu, *déli mennyei bambusz*, bambuszra emlékeztető külsejére utal. Kínában különösen kedvelik és ültetik a sziklakertekbe. Hidegebb vidékeken nem télálló.

XXVI. tábla

Az **1. őszi begónia** (*Begonia evansiana*) kitűnő tulajdonsága, hogy a fagyos teleket egyedül ő viseli el valamennyi fajtársa közül. Jó talajtakaró és kiváló cserepes növény. Ősszel bőségesen nyitja fénylő rózsaszín virágait, ezért kínai neve csiu-haj-tang: *őszi almavirág*. Egy régi történet szerint egyszer egy szép hölgyet elhagyott a szerelmese. Hosszú éveken át várta őt vissza, vágyakozva. Egy nap palotája északi ablaka alatt, ahonnan az utat szokta kémlelni, gyönyörű virág sarjadt sűrű könnyeitől öntözve. E kedves virág az első begónia volt, és a hölgynek egyetlen vigasza lett bánatában.

Kínában számos szegfűt természetnek régtől fogva. Közülük is a legközönségesebb a **2. kínai szegfű** (*Dianthus chinensis*). Sokféle néven emlegetik, például *sziklabambusz*, si-csu, mert sötétzöld hajtásai a bambuszra emlékeztetnek, és szívesen ültetik sziklakertekbe. Vad alakját, amely Kínában és Koreában él, ritkán telepítik, inkább a kerti fajtákat ültetik. A hófehértől a piros árnyalatokon át a bordóig terjedő színváltozatokkal, tarkázott, egyszerű vagy telt fajtáival találkozhatunk. Bár évelő növény, virágait júliustól a fagyokig ontja, nálunk egynyári virágként ismerik.

A kankalinok közel 500 fajt számláló nemzetsége főleg az északi féltekén él, és mintegy felük Kínában honos. Régóta termesztik; korai virágzása miatt pao-csunnak, *tavaszhírnök*nek nevezik a **3. tündérkankalint** (*Primula malacoides*) és a **4. bugás kankalint** (*Primula obconica*). Az előző Jünnan tartomány hegyeiben élő egyéves virág, örvösen álló, lisztes, rózsaszín, finom illatú virágokkal. Az utóbbi az ország déli feléből származó évelő; mirigyszőrös, jellegzetes szagú levelei bőrgyulladást okozhatnak. 5 cm átmérőt is elérő virágai szintén örvökbe rendeződnek. Mindkét fajnak fehér, piros, bordó, bíbor, kékeslila stb. színű fajtáit nemesítették ki. Nálunk karácsonytól húsvétig árulják tartós cserepes növényként.

XXVII. tábla

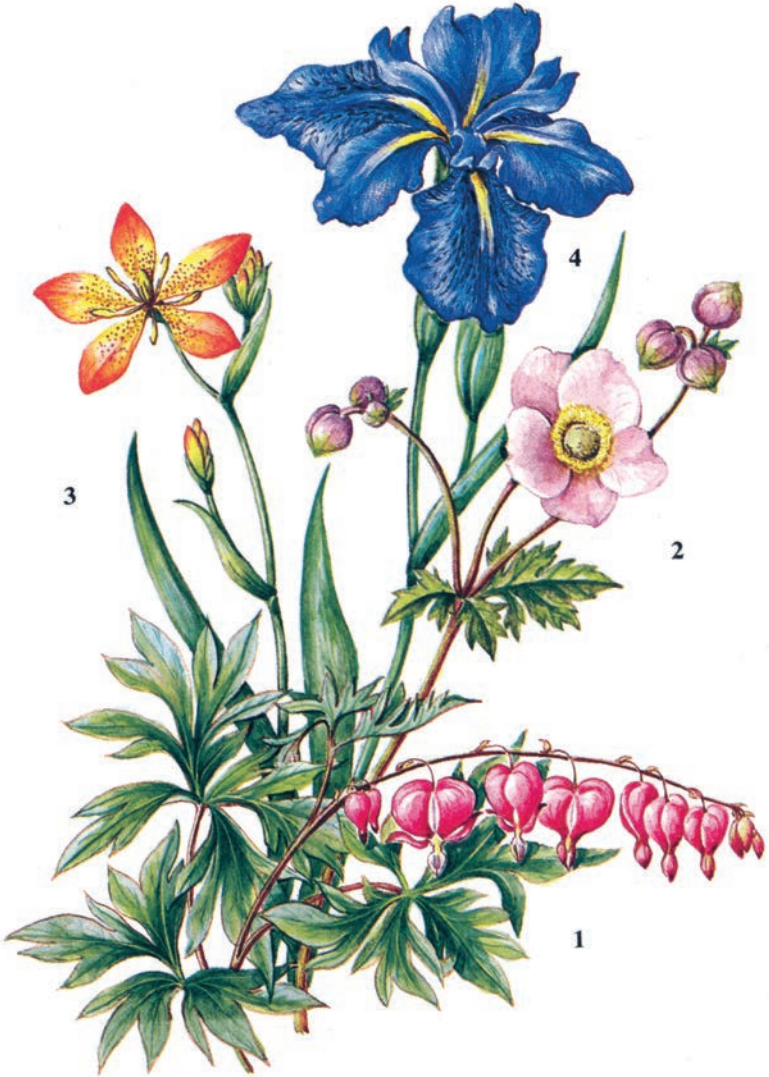
Az egyik legszebb kínai évelő a **1. szívvirág** (*Dicentra spectabilis*). Hamvas levelei fölött hosszú fürtökben nyílnak csüngő, szív alakú virágai tavasz végén. Kínában nagyon régen termesztik; ho-pao-mu-tan, *erszényes mu-tan* a neve, mert levelei a bazsarózsa cserjéire emlékeztetnek. Szívesen ültetik árnyas zugokba, kicsiny, zárt udvarokba, szép formájú terméskövek közé. Föld feletti részei virágzás után hamarosan elpusztulnak, a tő csak a következő tavaszon hajt ki újra.

Az őszi kert egyik virágzó ékessége a **2. hupehi szellőrózsa** (*Aнемone hupehensis*). Régi idők óta pompázik országszerte, kezdetben gyógyítottak is vele sokféle betegséget, a csúztól a vérhasig. Fajtái fehér vagy pirosas árnyalatúak, teltek. A krizantémok mellett az őszi kert fontos, fagyokig virító eleme. Nálunk a japán, egyszerű virágú változatát ültetik, amely némi takarást igényel. Kínai neve paj-tou-veng, *ősz öregapo* és csiu-mu-tan, *ősz mu-tan*.

A fekete bogyós **3. párduevirág** (*Belamcanda chinensis*) a nőszirmfélék családjába tartozik. Nemzetségének egyetlen tagja Hátsó-Indiától Japánig él, és így Kínában is őshonos. Nyáron virágzik, szirmai sárgák vagy narancsszínűek, borvörös pettyekkel. Bár nem tartozik a kínai kert első számú kedvencei közé, mégis szívesen ültetik szegély-növényként. Élénk színfolt a nyári kertben, ha tömegesen virágzik. Kínai neve je-kan, ezen a néven már 2000 éve írtak róla, mint fontos gyógynövényről. Európában csak enyhe telű helyeken él meg.

A 300 tagot számláló nőszirmnemzetség az északi féltekét lakja, és közülük sok kedvelt dísznövény. Néhányukat Kínában is régóta nagyra becsülik, de népszerűségük nem olyan nagy, mint Japánban, ahol valósággal áhítatos rajongás veszi őket körül. Kínaiul jüan-vej-nek, *sasfaroknak* nevezik. A távol-keleti kertekben gyakori **4. fedeles nőszirm** (*Iris tectorum*) Kelet-Ázsiában őshonos.

XXVIII. tábla

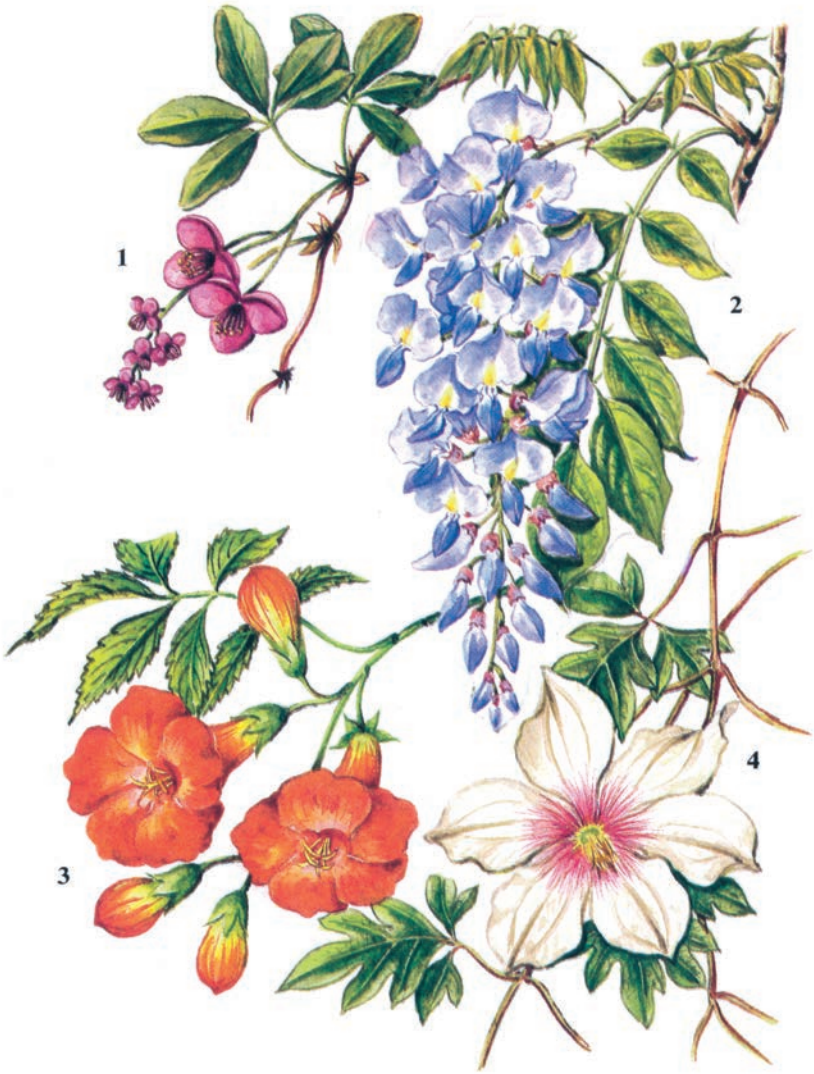
Az **1. ötlevelű akebi** (*Akebia quinata*) erőteljes, magasra kúszó, távol-keleti cserje. Hosszú kocsányú, pirosaslila virágai tavasszal virítanak. A virágok váltivarúak, viszonylag aprók, de igen kellemes illatúak. Kína-szerte ültetik húsos, bíborszín, ehető gyümölcseiért is. Az akebi ősidőktől fogva gyógynövény is. Kínai neve mu-tung, *erdei átjáró*, ugyanis kapaszkodó ágai szinte alagutat képeznek az erdő fái között.

A legszebb virágzó kúszócserjék egyike a **2. kínai lilaakác** (*Wisteria sinensis*). Századok óta becsben tartják a kínai kertekben, a neve ce-teng, *lila lián*. Többnyire pergolákra, oszlopokra futtatják, máskor magas fákra kapaszkodik. 20–30 cm hosszú, csüngő, enyhén illatozó virágfürtjei lombfakadás előtt, tavasszal nyílnak. A virágok mályvaszínűek, lilák vagy fehérek. Vastag, csavarodott törzset növesztve igen magas kort, akár 500 évet is elérhet. Nálunk a kevésbé fagyérzékeny **japán lilaakácot** (*Wisteria floribunda*) ültetik inkább.

A trombitafolyondárok szintúgy, mint a lilaakácok, a Távol-Keleten és Észak-Amerikában élnek. A **3. kínai trombitafolyondár** (*Campsis grandiflora*) régi kerti növény, amelyet kezdetben szintén gyógynövényként termesztettek. Neve ling-hsziao-hua, *éghez közeli virág*, magasra kúszó ágaira utal. Általában kerítések mellé telepítik, de szívesen futtatják nyurga, megkövesedett fatörzsekre, az úgynevezett „sziklabambusz-hajtásokra”, amelyek jellegzetesen hozzátartoznak a hagyományos kínai kerthez.

Az iszalagok nemzetségéhez több mint 250 faj tartozik, igen elterjedtek a mérsékelt égövön. A Kínában honos sok faj közül keveset ültetnek kertekbe, de ezek mind ősei a közkedvelt kerti hibrideknek. A **4. tündériszalag** (*Clematis florida*), a kínaiak tie-hszen-lien-je, *vasszálú lóbusz*, lombhullató vagy örökzöld kúszócserje. 5–7 cm átmérőjű virágai tavasz végén virítanak, a szirmok krémfehérek, fonákukon zöld csíkkal, a porzók bíborszínűek.

XXIX. tábla

NÉVMUTATÓ ÉS MELLÉKLET*

(A római számok a színes táblákat, az arab számok a képeket ismertető szövegoldalakat jelölik.)

akebi, ötlevelű XXIX., 120	gyapotrózsa XVI., 94
aranyalma XII., 86	gyöngy vessző, szilvalevelű XXIV., 110
aranyfa, zöldkérű XIII., 88	gyöngyvirágcsereje, érdeslevelű XXIV., 110
árnyékliliom, hamvas X., 82	
azálea, csinos XXI., 104	
– molyhos XXI., 104	
– szálkás XXI., 104	hófa (hópehelyfa), kínai XXV., 112
– tüzes XXI., 104	hortenzia, bugás XV., 92
	– fűrészeslevelű XV., 92
bangita, korall- XIV., 90	– kerti XV., 92
– molyhos XIV., 90	– pekingi XV., 92
– óriásvirágú XIV., 90	
– téli XIV., 90	illatosfa XIX., 100
bazsarózsa, kései II., 66	– magyallevelű XIX., 100
bazsarózsacserje I., 64	iszalag, tündér- XXIX., 120
begónia, őszi XXVII., 116	
boglárkacserje XXIV., 110	jázmin, közönséges XIII., 88
boroszlán, genkva XXIII., 108	– indiai XIII., 88
– illatos XXIII., 108	– téli XIII., 88
	jezsámen, pekingi XXV., 112
császárfa, hosszúlevelű XVIII., 98	júdasfa, kínai XXIV., 110
csillagsom, kínai XX., 102	
csörgőfa XX., 102	kajszai, kínai IV., 70
	kamélia, közönséges VIII., 78
díszalma, csüngő selyem XII., 86	– recéslevelű VIII., 78
– nyugati palota XII., 86	– szaszanka VIII., 78
díszbirs, pompás XII., 86	kankalin, bugás XXVII., 116
	– tündér XXVII., 116
gallérosjázmin (gardénia) XXII., 106	kreppmirtusz XIX., 100
	krizantém, kerti III., 68

* A melléklet a 1986-ban kiadott kötet elő- és hátlapja.

labdarózsa, kínai XIV., 90
 – japán XIV., 90
 lepkecsereje korai XXVI., 114
 – Lindley- XXVI., 114
 lilaakác, kínai XXIX., 120
 lilium, csillag XI., 84
 – pézsma XI., 84
 – tajvani XI., 84
 – tigris XI., 84
 liliumfa, bíbor XVII., 96
 – Campbell- XVII., 96
 – hasznos XVII., 96
 – jü-lan XVII., 96
 lótusz VI., 74

 mályvacserje, kínai XVI., 94
 – közönséges XVI., 94
 – sárga XVI., 94
 mosolyvirág XVIII., 98

 nandina XXVI., 114
 nárcisz, kínai X., 82
 nőszirm, fedeles XXVIII., 118

 orchidea, ce-lan VII., 76
 – fucsieni lan VII., 76
 – fű-lan VII., 76
 – tavaszi lan VII., 76
 orchideafa, sárga XVIII., 98
 orbáncfű, kínai XXIII., 108
 orgona, bozontos XXII., 106
 – kislevelű XXII., 106
 – pekingi XXII., 106

őszibarack V., 72

 párdücsvirág XXVIII., 118

 rododendron, XXI., 104
 rózsa, Banks- IX., 80
 – ráncoslevelű IX., 80
 – sárgavirágú, szúrós IX., 80
 – sokvirágú IX., 80
 rózsalonc, pompás XXIII., 108

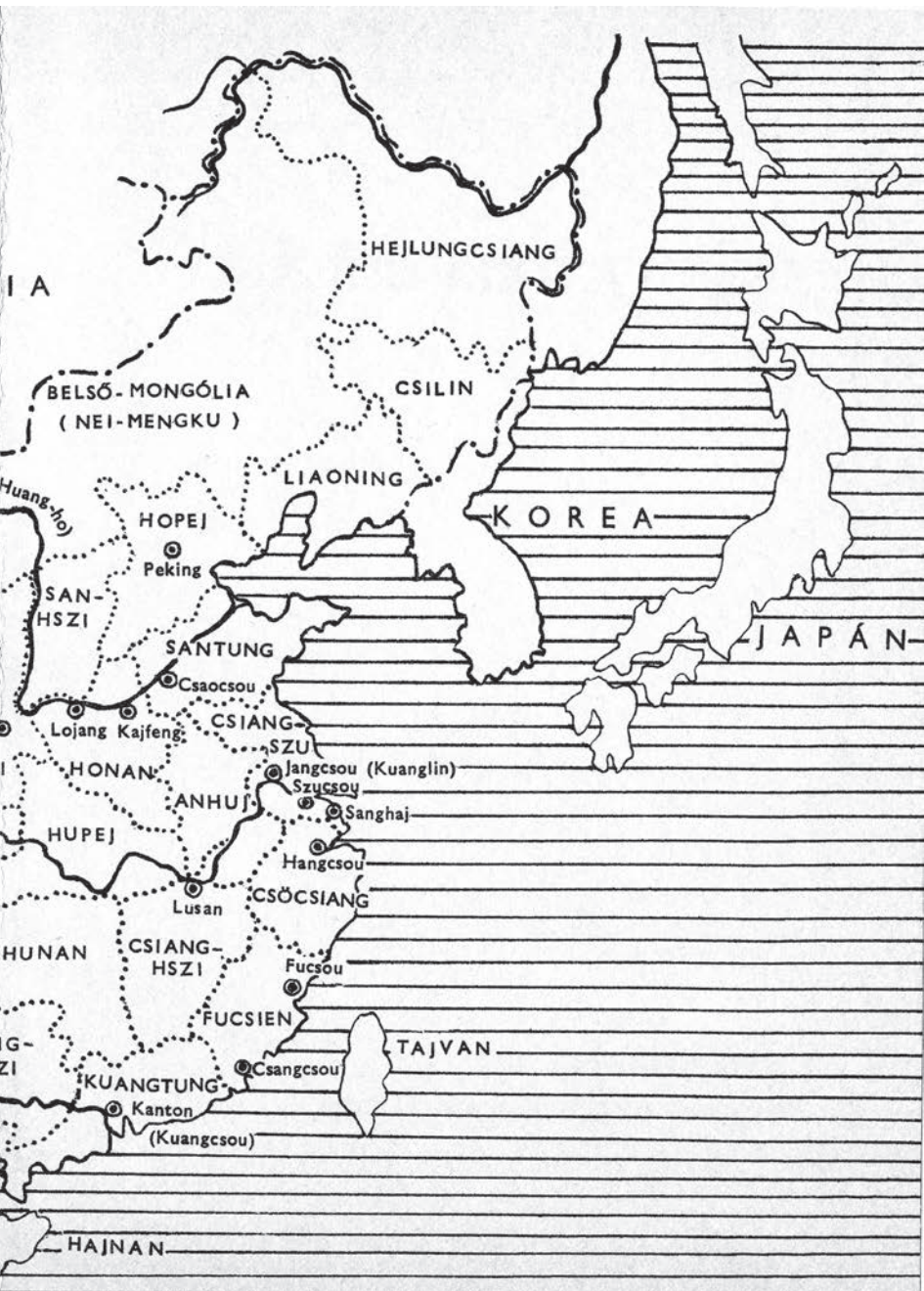
 sárgaszarvfa XX., 102
 sásliliom, rezes X., 82
 – sárga X., 82
 selyemakác, kínai XX., 102
 som, kínai csillag- XX., 102

 szegfű, kínai XXVII., 116
 szellőrózsa, hupehi XXVIII., 118
 szilva, kínai V., 72
 szivarfa, sárga XVIII., 98
 szívvirág XXVIII., 118

 télszépe XXV., 112
 trombitafolyondár, kínai XXIX., 120

 zászlóvirág, kínai XXVI., 114

A holdhónapokhoz kötődő kínai virágnaptár a tartományok éghajlata és a történelmi korszakok szerint változott. Az alábbi példa a Csing-kor Kang-hszi szakaszából (1662–1722) származik:

A holdújév január 20. és február 19. közé esik évenként, változva a Hold járása szerint.

A holdhónapokhoz kötődő kínai virágnaptár a tartományok éghajlata és a történelmi korszakok szerint változott. Az alábbi példa a Csing-kor Kang-hszi szakaszából (1662–1722) származik:

A holdújév január 20. és február 19. közé esik évenként, változva a Hold járása szerint.

holdhónap

1. kínai kajszi

2. nárcisz

3. őszibarack

4. vadalma

5. bazsarózsacserje

6. gránátalma

7. lótusz

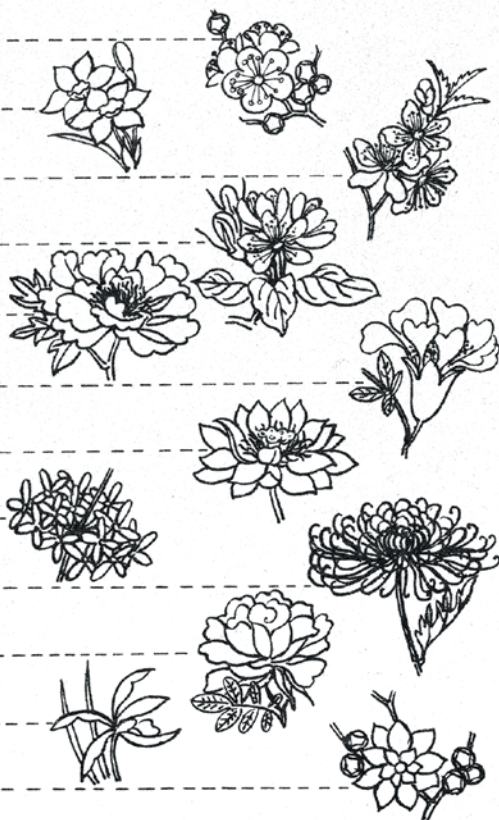
8. illatosfa

9. krizantém

10. rózsza

11. orchidea

12. télszépe

A kínai uralkodóházak időrendi táblázata

Hszia-dinasztia	i. e. XXI–XVI. század
Sang-Jin-dinasztia	i. e. XVI–XI. század
Nyugati Csou-dinasztia	i. e. XI. század–i. e. 771
Keleti Csou-dinasztia	i. e. 770–256
Tavaszi- és Ősz-korszak	i. e. 722–481
A hadakozó fejedelemségek kora	i. e. 403–221
Csin-dinasztia	i. e. 221–206
Nyugati Han-dinasztia	i. e. 206–i. sz. 24
Keleti Han-dinasztia	25–220
A Három Királyság kora	220–280
Nyugati Cin-dinasztia	265–316
Keleti Cin-dinasztia	317–420
Déli és Északi dinasztiai kora	420–589
Szui-dinasztia	581–618
Tang-dinasztia	618–907
Az Öt Dinasztia kora	907–960
Szung-dinasztia	960–1279
Északi Szung-dinasztia	960–1127
Déli Szung-dinasztia	1127–1279
Liao- (kitái) dinasztia	907–1125
Hszi-Hszia- (tangut) dinasztia	1032–1227
Kin- (dzsüdzsi) dinasztia	1115–1234
Jüan- (mongol) dinasztia	1279–1368
Ming-dinasztia	1368–1644
Csing- (mandzsui) dinasztia	1644–1911

KÓSA GÉZA

PEKING KERTJEI I.*

Császári kertek

Az olimpia évében valószínűleg jóval többen jutnak el Pekingbe, mint máskor, és talán arra is lesz idejük, hogy fölfedezzék a gigászi méretű város kertjeit is. Mindenkinek ajánlhatom az ilyen típusú kikapcsolódást, az elmúlt 20 évben jómagam többször is felkereshettem ezeket a különleges hangulatú történeti és botanikus kerteket.

Kína fővárosa

A Kínai Birodalom történetében gyakran játszottak sorsfordító szerepet az északról újra és újra győzedelmesen betörő, majd dinasztiát alapító nomád népek. Bár ezek a népek hamar asszimilálódtak, és az uralkodó rétegeik is gyorsan „kínaizálódtak”, központjaikat mindig északon, a füves pusztáktól csak egy lovasfutamnyira, a hullámzó Taihang-hegység déli lábánál rendezték be. Így lett a nomád dzsürcsik alapította Jin-dinasztia fővárosa 1153-ban Yanjing, a mai Peking. A következő évszázadban őket a már az egész birodalmat leigázó mongolok követték, és székhelyükül ők sem az akkori fővá-

* Az eredeti cikk 2008-ban jelent meg a *Kertbarát Magazin* hasábjain (*Kertbarát Magazin*, XXXI(5–6): 24–27).

rost, a délen a Jangce völgyében, gyönyörű, kellemes vidéken fekvő Hangcsou-t választották, hanem a Dadura átkeresztelt Yanjinget (1264-ben). A Yuan-dinasztiát alapító Dzsingisz-leszármazottak, majd a Ming- és a szintén északi nomád mandzsú Qing-dinasztia uralkodói fejlesztették nagyvárossá, és tették végleg a birodalom középpontjává Pekinget, az „Északi Fővárost”.

Tiltott Város – Császári Kert

A Ming- és Qing-dinasztiák által 1406-tól épített és lakott csodálatos palotaegyüttes (a legnagyobb a világon), közismert néven a Tiltott Város, a világ kulturális és történelmi „forró pontjainak” vitathatatlanul az egyik legfontosabbika, a főváros mértani közepén fekszik. Szébbnél szebb, jellegzetes stílusú, „császári sárga” cserепekkel fedett pavilonok, szertartáscsarnokok, paloták (mintegy 9000 szoba!), tágas udvarok és meghitt kertek felejthetetlen, nagyszerű, harmonikus egysége 72 hektáron. Szimmetrikus felépítésének köszönhetően kertjei is ehhez az alapvető kínai rendhez alkalmazkodnak. Most csak az uralkodó személyes lakóhelyét körülvevő, a Tiltott Város északi végén fekvő Császári Kertet mutatjuk be.

Ebben a nagyjából egy hektár területű csendes, nyugodt, elegáns kertben elsősorban nagyszerű, hatalmas, évszázados táblásfenyők (*Pinus tabulaeformis*), kínai borókák (*Juniperus chinensis*), keleti tuják (*Biota orientalis*), csipkekérgű fenyők (*Pinus bungeana*) hívják föl magukra a figyelmet. Bambuszok, kreppmirtuszok (*Lagerstroemia indica*), gránátalmák (*Punica granatum*), pompás lágy-szárú és fás bazsarózsa (*Paeonia lactiflora* és *suffruticosa*) ágyások egészítik ki mindezt számos más érdekes növényvel együtt.

A kertet csörgedező patak szeli át, és itt található a híres Ezer Ősz pavilon és a Hosszú Élet pavilonja is, ahol az Ég Fiai kipihenhették az uralkodás fáradalmait. Igen hatásosak és figyelemre méltók a birodalom különböző vidékeiről ideszállított, díszes márványtalapzatra állított, elképesztő szépségű, válogatott sziklák és kövek. A Tiltott Városba természetesen egyedülálló múzeumai miatt is el kell látogatni. (1. kép)

1. kép A Császári Kertet átszelő patak medencéket is táplál

2. kép Az öreg keleti tujákat évszázadokkal ezelőtt katonás rendbe, sorokba ültették (Ég Temploma)

A Tiltott Város közvetlen szomszédságában még két régi császári kertet látogathatunk meg. Az egyik az Északi-tó (Beihai) partján fekvő Beihai park (86 ha), amelyet egy mitológiai történetben szereplő, híres táj alapján terveztek meg. Jellegzetessége a hajdani császári palota helyén emelt hatalmas Fehér Dagoba a Jáde-szigeten. A másik a 43 méter magas Széndombot is magába foglaló Jingshan park, benne a Tízezer Tavasz pavilonja.

A kertek anyja

Kína hatalmas ország, csodálatos növényzettel, változatos éghajlattal. Az ezer évekre visszatekintő kínai kultúra szinte felfoghatatlanul gazdag és már az ókorban is elképesztően magas szintű volt. A kertkultúra is ehhez mérten igen régi gyökerű és nagyszerű. Európa nagy részén még primitív irtásgazdálkodás folyt, amikor a „Menynyei Birodalomban” már monografikus kertészeti szakkönyveket adtak ki. Nem véletlenül mondta Ernest H. Wilson (1876–1930) a kínai növényvilág kimagasló feltárója, hogy „Kína a kertek anyja”.

Igen sok és részletes forrás maradt fenn a pompás császári, főúri, templom- és kolostorkertekről vagy éppen a híres és tisztelt tudósok, költők kertjeiről. A nevezetes kertek azonban a sokkal kellesebb és kedvezőbb éghajlatú délibb területeken helyezkedtek el, a Jangce völgyében, Szecsuanban, a Vörös-medencében vagy a Gyöngy-folyó folyásvidékén.

Az Ég Temploma kertje

Az istenként tisztelt kínai uralkodóknak fontos szerep jutott birodalmuk vallási életében is. Ők tartották a kapcsolatot az Éggel, a Földdel, a Vízzel és a Tűzzel, nekik kellett a legfontosabb áldozatokat bemutatniuk.

Szerencsére épen megmaradt a Tiltott Várostól nem messze délre az 1420-ban épült Ég Temploma (Tian Tan). Elképesztően lenyűgöző épületegyüttese hatalmas, 6 km hosszú kőfallal körülvett kert (273 ha) közepén fekszik. Óriási kör alakú, lépcsőzetes, fehér már-

ványoltáron mutatták be az áldozatot a császárok minden tavasszal a bő termésért.

Bevallom, szépséges ragyogó kék cserepes épületeivel ez a különleges hangulatú kert a kedvenc helyem az épített Kínában. Belépőjeggyel mehetünk csak be, a helybeliek jóval olcsóbbal, ezért mindig találkozhatunk szabadidejükben jellegzetes kínai elfoglaltságokat űző pekingiekkel. Tajcsiznak, madzsongot játszanak, közösen táncot tanulnak, meditálnak, vagy éppen a madaraikat „sétáltatják” és énekeltetik a fákra akasztott díszes bambuszkalitkákban. Mindig nagyon vonzó és élő a kert.

A geometrikus beültetések jellegzetes fái a 300–500 éves kínai borókák és keleti tuják. A fiatalabb állományok leginkább háromerű és santungi juharból (*Acer buergerianum* és *A. truncatum*), kínai kajsziból (*Prunus mume*), csipkekérgű fenyőből (*Pinus bungeana*), platánból (*Platanus hybrida*), datolyaszilvából (*Diospyros kaki*) állnak. (2–3. kép)

3. kép Az Ég Temploma kertjében is kőfalak kerítik le a különálló kertrészeket

A Nyári Palota kertjei

Peking nemcsak manapság forró, fülled és poros nyáridőben, hanem régen is az volt. Ezért aztán az uralkodók családotól, ágyasok, eunuchok, szolgák és katonák hadától kísérvé kiköltöztek a város-tól északnyugatra tíz-egynéhány kilométerre fekvő, a Hosszú Élet dombjánál elterülő Hatalmas Fényesség tava partján épített Nyári Palotába, amelyet a Tiszta Hullámok kertje vesz körül. A számos templomot, hangzatos nevű pavilont és palotát magában foglaló, a tóval együtt 290 hektáros kertet 1750-ben építették. Híresen szépek festett mennyezetű fedett lépcsői és kerti útjai. A változatos kőke-rítések számtalan kisebb kertet választanak el a nagy kerten belül (például: a Harmonikus Erény kertje, a Harmonikus Érdekességek kertje stb.). Ezért emlegetik gyakran a Nyári Palotát „Kertek a kertben” néven is.

A császári kertek elmaradhatatlan elemei a gyönyörű, válogatott sziklák, a bronzüstök és mitológiai állatok szobrai itt is mindenféle láthatók. A kert növényei közül meghatározóak a bizarr termetű táblás fenyők, császár és mongol tölgyek (*Quercus dentata* és *Q. mongolica*), a lótuszokkal (*Nelumbo nucifera*) borított tavakban kínai szomorúfüzek (*Salix babylonica*) nézegetik magukat. Emitt egy nandina (*Nandina domestica*) ötlik a szemünkbe, amott óriási sárkányos edényekben fűszeres, édesen illatos virágú illatosfák (*Osmanthus fragrans*) állnak. Fő látványosság tavasszal a telt virágú őszibarackfák (*Prunus persica*) és a különféle virágú kínai kajszik (*Prunus mume*) pompája a háttérben zöldellő bambuszligetekkel. Selyemakácok (*Albizia julibrissin*), csörgőfák (*Koelreuteria paniculata*), bazsarózsacserjék, kreppmirtuszok, juharok az észak-kínai kertek sok-sok más cserjéjével együtt teljesítik ki a jellegzetes látványt és hangulatot. A Nyári Palota városi tömegközlekedéssel könnyen elérhető. (4–6. kép)

4. kép A lótosz és kínai szomorúfüz elmaradhatatlan elemei a pekingi kerteknek

5. kép A hosszú falakat vidám alakú ablakok törik át

6. kép A kertet elválasztó kőfalakon sokszor szokatlan alakú átjárók nyílnak

Kellemetlen klíma

A szívós és tágtűrő városalapító nomádok nem gondolhatták, mennyi kellemetlenséget hoznak a későbbi fővárosi lakosokra. Télen ugyanis gyakorta fúj az erős, kellemetlen hideg szél a kontinens belseje felől, időnként borzalmas, sárga homokviharak hordalékával borítva be a várost. A szibériai hideg is meg-megüli a hóban szegény téli Pekinget. A tavasz hűvös és esős, a nyár igen forró és sokszor elviselhetetlenül fülledt. (Így lesz ez majd az olimpia idején is, amelyet a kínai számmisztika miatt 2008. 8. hó 8-án este 8 óra 8 perckor nyitnak meg.) Tehát nem igazán kedvezőek a viszonyok szép kertek létesítésére. A kínai azonban igen tehetséges nép, és semmiben nem ismer lehetlent, így aztán nemcsak hatalmas területet elfoglaló zöldségeskertek jellemzik a főváros környékét, hanem érdekes, gyönyörű díszkerteket is találhatunk Peking-szerte.

KÓSA GÉZA

PEKING KERTJEI II.*

Újabb kori kertek

Előző írásunkban a kínai fővárosnak a császári dinasztiákhoz kapcsolódó kertjeiből látogattunk meg néhányat. Most nézzünk körül, hogyan folytatódott az ezredéves kínai kertkultúra a Kínai Népköztársaság időszakában, a 20. század második felétől. Mivel Peking évi középhőmérséklete és az itt mért csapadékmennyiség nem sokkal tér el a magyarországi átlagtól, a kertekben látható növények túlnyomó része sikerrel nevelhető idehaza is.

Féktelen étvágyú

A Mennyei Birodalom népessége elképesztő sebességgel nőtt a múlt században. Peking lakosainak száma 1912-ben mindössze 692 500 volt, 2008-ban hét és fél millió, „Nagy-Pekingé” pedig meghaladta a tízmilliót [jelenleg több mint 21 millió; *a szerk.*]. Még nem is olyan régen zöldségeskertek, gyümölcsösök gyűrűje vette körül a várost, ma gyorsforgalmi utak, óriási lakótelepek foglalják el a helyüket. Peking féktelen étvággal nyeli le a környező területeket. A modern városrendezés ugyan nagy gondot fordít a zöldfelületekre, főleg

* Az eredeti cikk 2008-ban jelent meg a *Kertbarát Magazin* hasábjain (*Kertbarát Magazin*, XXXI(7–8): 24–27).

1. kép 1600 évesnek mondott páfrányfenyő (*Ginkgo biloba*) az Északi Kert pendzsingkertjében

utcafásításra, terelő-, körforgalomszigetek zöldítésére, és számunkra elképzelhetetlen mennyiségben és sajátos stílusban használnak föl növényeket, a főváros méreteihez azonban talán területileg kicsit kevés az új közpark, főleg, ha a város közepén lévő hatalmas császári kertekre gondolunk. A külső kerületekben és a város peremén találunk belőlük jó néhányat.

Bíbor Bambusz park

A városközponttól északnyugati irányban háromnegyed órás trolibuszozással (persze csúcsforgalmon kívül) érhetjük el a nagy kiterjedésű és sok ritka állatot bemutató Pekingi Állatkertet. Az olimpia előtt már az egyik földalattivonal állomása is megnyit itt. Innen tízpercnyi séta után nyugati irányban, a Bíbor Bambusz parknál (Zi Zhu Yuan, ejtsd: ci csu jüan) találjuk magunkat. Egyszer a közelben lakva, mi is véletlenül leltünk rá. Nevét a közelben álló, a Ming-dinasztia idején épült hasonló nevű templomról kapta. A 47 hektáros parkot 1954-ben építették. Mintegy harmadát tavak foglalják el, amelyeket a Nanchang-folyó és a Shuangzi-csatorna vize táplál.

A kert stílusa és szerkezete teljes egészében a bambuszokra épül. Ami bambuszfaj és -fajta (*Phyllostachys*, *Pleioblastus*, *Sasa*, *Pseudosasa*, *Bashania*, *Indocalamus*, *Shibataea* stb.) Peking éghajlatán télálló, a térdig érotól a 15 méteresig, mind megtalálható itt. A dimbes-dombosra kialakított felszín és a hatalmas mennyiségben összehordott, nagy méretű és érdekes kövek segítségével, a tavak víztükrével a háttérben, elegáns tájképi kertet hoztak létre. No persze, ne európai, hanem kínai tájképi kertre gondoljunk. A sokféle bambusz susog, hullámszik a szélben. Az igen különleges atmoszférájú kertből természetesen nem hiányozhatnak Észak-Kína zöldterületeinek jellegzetes cserjéi és fái sem, például nagyszerű fenyők, gyönyörű juharok, díszcseresznyék, kínai szomorútüzek fokozzák a hatást. Nyár derekén elragadó látványosság a tavak vízszintje fölé emelkedő hatalmas levelek közt nyíló pompás, ragyogó rózsaszín lótuszvirágok (*Nelumbo nucifera*) tömege. A lótuszmező közt vágott vízi labirintusokon felejtethetetlen élmény a kis fedeles kínai csónakon való siklás. A parkban mindenfelé elhelyezett kínai stílusú pagodák és más épületek szintén figyelmeztetnek bennünket, melyik táján járunk a világnak.

A bambuszok a hagyományos és a modern kínai világ egyik legfontosabb, sokhasznú növényei. Vannak egyetemek, ahol bambusztanszék is működik. Ajánlom, hogy akinek erre lehetősége lesz, az állatkert látogatásával összekötve nézze meg ezt a kertet is. (2. kép)

2. kép Messziről ideszállított különleges kövek díszítik a Bíbor Bambusz parkot

3. kép A különleges, 90 méter átmérőjű, tál alakú rózsakert az Északi Kertben

Pekingi Botanikus Kert

(Északi Kert)

Hajdanában távoli vidéknek számított integető kéklő gerincével a Peking központjától északkeletre 30 km-re fekvő Nyugati-hegység (Xi Shan) környéke, amelynek a városhoz legközelebb eső része az 557 méter magas híres Illatos-hegy (Xiang San). A lábánál fekvő két kertet első ottjártamkor még zöldségeskertek és szántók között elhaladva lehetett megközelíteni, ma az Ötödik körgyűrű mentén elérték a szélső házak, villanegyedek.

Az Illatos-hegy és a Jáde Forrás-hegy között az ide vezető út északi oldalán fekszik a 400 ha nagyságú (ebből 72 intenzív művelt) Északi Kert, amelyet 1956-ban hoztak létre. A Peking város tanácsának tulajdonában lévő kert a neve ellenére nem igazán klasszikus botanikus kert (van ugyan benne több mint 3000 növényfaj és -fajta). Nagyszerű hegyekkel és dombokkal a háttérben sokkal inkább nagy stílú, főleg a látványosságra építő park, nagy tavakkal. Bár nyáron a sok ezer egynyári virág és a késői nyílású rózsák még színesítik, de aki tavasszal vagy ősszel látogat ide, az jár igazán jól. A központi nyílegyenes főút mentén kínai szokás szerint tematikus, különböző növényekre épülő kertek sorakoznak. Legkorábban a Meihua kertben borul virágba a pompás kínai kajszi (*Prunus mume*) 137 fajtája, ezt követi a Magnólia kert, a Díszőszibarack kert (*Prunus persica*) 60 fajtával, amely különösen feledhetetlen látvány. A Moutan kertben 630 (!) fajtához tartozó 6000 tő bazsarózsacserje (*Paeonia suffruticosa*) nyílik, másutt 213 fajta kései bazsarózsa (*Paeonia lactiflora*) virágzik. Jókora a rózsakert (700 fajta) is és külön kertrészeket kaptak a kreppmirtuszok (*Lagerstroemia*), az árnyékliliomok (*Hosta*), a bambuszok, a díszalmák és az orgonák. Föltétlenül meg kell tekinteni a csodálatos pendzsinggyűjteményt és a mellette lévő különleges kövek és kőtájképek kiállítását is. (A pendzsing a bonsai eredeti, kínai stílusa, természetesebb növényekkel.) Nemrégén adták át az óriási (9800 m²), érdekes alakú üvegházat is, amelyet rögtön nagy méretű növényekkel ültettek tele. Fontos látnivaló még a híres Fekvő Buddha templom (Wofo si) ősi épületegyüttese, amely a Tang-dinasztia korai szakaszában épült és a híres *Vörös szoba álma* című regény szerzője, Cao Xueqin (1715–1763) emlékháza. A kert mellett természetvédelmi terület húzódik. (1. és 3–5. kép)

4. kép Részletek az Északi Kertből, háttérben az Illatos-hegy

5. kép Az Északi Kert vízínövény-gyűjteménye rendkívül gazdag

Pekingi Botanikus Kert

(Déli Kert)

Az Illatos-hegy a pekingiek kedvelt kirándulóhelye, különösen az őszi időszakban, amikor vörösbe borulnak a hegyoldalak. Városi buszokkal is megközelíthető. Közvetlen közelében, az előző kert szomszédságban, déli irányban, az út túloldalán a Kínai Tudományos Akadémia Botanikai Kutatóintézete és Botanikus Kertje (Déli Kert) évi sok százezer látogatót fogad. A kert 1955-ben költözött erre a területre, és 100 hektárnál nagyobbra tervezték. Jelenlegi mérete 56 hektár. A kutatóintézettel, amely világviszonylatban is igen jelentős szakmai műhely, szorosan együttműködve, szerkezete is jobban emlékeztet az európai botanikus kertekre, természetesen megtartva kínai jellegzetességeit.

6. kép A Déli Kertben nyaranta lótoszfajta-bemutatókat tartanak

Tragikus esemény volt történetében a „kulturális forradalom” (1966–1976), amelynek során szétzavarták a világhírű kutatógárdát, és hozzáláttak a nem kínai származású növények kivágásához, a herbáriumlapok eltüzeléséhez. A mai kiváló szakemberek áldozatos munkájának köszönhetően, a kert ismét virul.

A botanikus kertben 2000 m³ látogatható, és 3000 m³ kísérleti célú üvegház is található. Sorban látogathatjuk a tematikus, jellemzően kínai ketrészeket, van itt bazsarózsakert, rózsakert (fél ha-on, 400 fajtaival), évelő-, futónövény-, vadgyümölcs-kert. Nagyon érdekes a védett és veszélyeztetett növények kertje. A kellemes környezettel megépített nagy medence jelentős (160 faj és fajta) vízinövény-gyűjteménynek ad helyet. Ha szerencsés időszakban járunk ott, akkor kifoghatjuk a szent lótosz (*Nelumbo*) fajtabemutatót (40 fajta!) is. Nem szabad kihagyni a hagyományos a kínai gyógynövények kertjét sem, ahol 1 hektáron 450 fajta mutatnak be a legfontosabbakból. A kert területének legnagyobb részét az arborétum, a fák és cserjék gyűjteménye foglalja el. Kicsit szokatlan módon, a rokonságuk szerinti csoportosításban ültették a növényeket. A 6500 növényfaj, fajta és változat az ország egyik leggazdagabb gyűjteményévé teszi a kertet.

Az elmúlt 20 évben hatalmasat fejlődött a Botanikai Kutatóintézet és a kert, szerteágazó kutatásaival a világ egyik legkomolyabb botanikai műhelyévé vált. Új kutatóépületek, magbank, herbárium épült, megújult az infrastruktúra. Kína ebben a tudományágban is utolérte a világ élvonalát. (6. kép)

Az Illatos-hegy, a Jáde Forrás-hegy és az előző cikkemben leírt Nyári Palota kertjében fekvő Hosszúélet-hegy a „Három Kedvenc hegy” néven ismert a pekingiek körében. Az előző kettőben jól kiépített sétautakon (néhol elég meredek) régi templomok, pagodák egész sorát kereshetjük fel.

KÓSA GÉZA

BEVEZETÉS A *BAMBUSZOK ÉS DÍSZFÜVEK* *KÉPESKÖNYVÉHEZ**

Rohanó életünkben eszünkbe jut-e néha, hogy a növények milyen rendkívüli mértékben befolyásolták és befolyásolják jelenlétünket a Földgolyón. Nélkülük az emberi élet nem lenne lehetséges. Különösen néhány növénycsoport gyakorolt igen nagy hatást az emberiség történetének alakulására. Ezek közül is legfontosabbnak mondhatjuk a pázsitfűfélék (*Gramineae*) családjába tartozó növényeket. A növényvilág harmadik legnépesebb családja (mintegy 8000 fajt számlál) mindenütt elterjedt a Földön, tagjai lehetnek néhány centiméter vagy akár több tíz méter magasak. Ide tartoznak a világ élelmezésében, az állatok takarmányozásában és ipari nyersanyagforrásként oly fontos növények, mint a rizs, a búza, a kukorica, a rozs, az árpa, a zab, a köles, a cirok. Elképzelhető-e a világ és népei foszlós búzakenyér, ropogós kifli, rozscipó, zabpehely, zöldséges sült rizs, tortilla, puliszka, árpakása, kukoricán sárgára hízott pecsenyekacsa vagy éppen whisky és sör nélkül? Tarthatnánk-e jószágot legelő, széná, szilázs vagy szemestakarmány nélkül? Lenne-e kert, park vagy sportpálya pázsit nélkül?

* A közölt szöveg a Kertek 2000 Kiadó gondozásában 1998-ban megjelenő *Bambuszok és díszfüvek képeskönyve* című mű bevezetőjének javított változata (Tihanyi György – Kósa Géza: *Bambuszok és díszfüvek képeskönyve*, Kertek 2000 Kiadó, Budapest, 1998).

1. kép Jellegzetes sziklás dél-kínai táj az előtérben bambusszal
(Cangshan, Jünnan tartomány)

Van a pázsitfűféléknek egy igen különös és különleges csoportja, a bambuszok. (1. kép) Ezek a megfásodó, rugalmas szárú, elbűvölően elegáns és szépséges növények rendkívüli változatosságuknak és örökzöld mivoltuknak is köszönhetik, hogy egyre inkább elfoglalják méltó helyüket a világ kertjeiben hasonlóan a kelet-ázsiai térséghez, ahol már több ezer éve alkalmazzák őket az emberek. Kelet- és Dél-Ázsiában a bambuszok ráadásul nemcsak a díszítést szolgáló növények, hanem az ott élő népek kultúráját évezredek óta át- meg átszövi jelenlétük és használatuk. Ezekben az országokban a bambusz ma is fontos épületanyag, élelmiszer, papíralapanyag, és használati vagy dísz tárgyak végtelen változatosságban készülnek belőle.

A ma élő bambuszok túlnyomóan trópusi, szubtrópusi növények, sok közülük, főként az kelet-ázsiaiak közül kitűnően érzi magát a mérsékelt éghajlaton is, és teljesen télálló. Európában már néhány száz évvel ezelőtt meghonosítottak egy-két ázsiai bambuszfajt, és mostanában is onnan kerül be a legtöbb a termesztésbe. Földrésztünkön ugyanis a második világháború után egyre nagyobb népszerűsége szert ezek a rendkívüli növények, és ma már a kontinens nyugatibb felén közönségesen használják őket a kertekben, és a botanikus kertekből sem hiányozhatnak. Manapság is honosítanak

2. kép Ahogy a történeti kerteknek, úgy a modern kínai közparkoknak is karakteres eleme a bambusz (Bíbor Bambusz park, Peking)

újabb és újabb fajokat. Híres magángyűjteményeket (Franciaország, Belgium, Németország, Anglia) csodálhatunk meg, és a bambuszszaporításra szakosodott faiskolák és kertészetek nemcsak a vad fajokat, hanem számtalan különleges szépségű fajtáikat is kínálják az érdeklődőknek.

Felhasználásuk végtelenül sokféle lehet. A megfelelő faj vagy fajta kiválasztásával ültethetők, mint egyedülálló szoliteretek, alkalmazhatók talajtakarónak, rézsűmegkötőnek, nyírott vagy nyíratlan sövénynek, alkalmasak sziklakertekbe, tetőkertekbe, alkothatunk belőlük bambuszligetet és felhasználhatók bonsai nevelésére is. Magas díszértékűek a ház körül, teraszokon, erkélyeken elhelyezhető konténeres, cserepes bambuszok is. Előnyük az is, hogy jól ültethetők más növényekkel társítva. A méretbeli változatosságuk miatt ott a helyük a legkisebb kertektől a legnagyobb parkokig mindenütt. Örökzöld lombozatuk a téli, havas kertben is díszít. Nem utolsó szempont az sem, hogy a talajokban nem nagyon válogatnak, ha elegendő a növekedésükhöz szükséges tápanyagtartalmuk. Egyedülállóan kecses habitusuk, különleges hatású levélzetük, csodálatos színekben pompázó száraik nélkülözhetetlenné teszik őket a kertekben. (2. kép)

Hazánkban a bambuszok nevelésének valóban nincs nagy múltja, jóllehet többé-kevésbé mindenki tudja, mik ezek a növények, hiszen látott horgászbótot, bambuszfüggönyt vagy egyéb belőlük készült tárgyat, esetleg ismer róluk készült festményeket, rajzokat. (Megjegyzendő, hogy a rotang pálmából készült bútorokról is az a téves közhiedelem, hogy bambuszból készülnek, noha semmi közük hozzájuk.) Még ha a hazai kertek nem is hasonlíthatók a kínai, japán vagy brit kertekhez, hisszük és valljuk, helyük van a magyar kertkultúrában is. Régebben csak néhány főúri kastélyparkban honosították meg őket, a botanikus és magánkertekben is csak kevés helyen volt egy-egy fajuk megtalálható. Akit egyszer megérint a bambuszok hangulata, különlegessége, elbűvölő szépsége, mindig vágyini fog e szélben hajladozó, susogó, kecses növények jelenlétére a kertjében. E könyv létrehozói nem tagadják erős vonzalmukat és elfoglaltságukat a bambuszok iránt. Reméljük, hogy honfitársainknak a jövőben egyre több idejük és pénzük jut majd kertjeikre, a lakóházak udvarából egyre kisebb helyet foglalnak majd el a zöldségeságyások és egyre nagyobbát a díszítő kertek. Ma is van már néhány gazdag bambuszgyűjtemény az országban, és a hazai faiskolák még ugyan nem fedezték sajnos fel az e növényekben rejlő nagy lehetőséget, mégsem nehéz megjósolni, hogy a közeljövőben annyi más növénydivathoz hasonlóan a bambuszok divatja is elérkezik Magyarországra. Fontos azonban megjegyezni, hogy a bambuszok agresszív özöngyomként terjedhetnek, ezért telepítésük felelősségteljes gondolkodást és nagy odafigyelést kíván.

Ez a könyv a jövőben bambuszkedvelőknek szándékszik segíteni, átfogó képet nyújtva az egész növénycsoportról. Reményeink szerint kertészek, botanikusok, virágkedvelők, akár amatőrök akár hivatásosak, haszonnal fogják forgatni, hiszen ez az első ilyen témájú, magyar nyelvű kiadvány. Idehaza a bambuszokról sok téves elképzelés él, és igen hiányos a róluk alkotott általános tudás. Könyvünk szerzője kiemelkedően a legjobb hazai bambuszzsakértő. Elméleti és gyakorlati felkészültségét dicséri a kezelésében lévő igen gazdag télálló bambusz-gyűjtemény. Szoros kapcsolatban áll a legfontosabb európai bambuszközpontokkal, a témából publikációi jelentek meg, és nemzetközi konferenciákon adott elő.

A kötet részletesen tárgyalja a bambuszok rendszerezését, alakzatát, élettani sajátosságait, ökológiai igényeiket, földrajzi elter-

jedésüket, kiter a keleti kultúrákban betöltött szerepükre, kertészeti felhasználásukra. A fajokat tárgyaló fejezet teljes képet igyekszik nyújtani a bambuszok változatosságáról, kiemelve a nálunk is alkalmazható legjelentősebb nemzetségeket és fajokat, különös tekintettel a legfontosabb *Phyllostachys* nemzetségre. A függelék sok használható információval egészíti ki a könyvet.

Szeretettel indítjuk útjára e – reméljük – hézagpótló könyvet, és ajánljuk a magyar növénybarátok figyelmébe kedvenc növényeinket 1998 száraz tavaszán.

Bambuszok és a kelet-ázsiai kultúra

„A bambusz a testvérem” – mondja a vietnámi közmondás, híven kifejezve a legtöbb dél- és kelet-ázsiai nép viszonyát ezekhez a növényekhez. Japántól Kínán át Indiáig a nyirkos síkvidéki őserdőtől a hűvös magashegységi bozótosokig az itt élő emberek sokféle tevékenységében természetes társ a bambusz. A tájat és az életet errefelé nélküle elképzelni szinte lehetetlen.

Kína – vagy ahogyan országukat a kínaiak nevezik *Zhongguo*, a „Középső Birodalom” – rendkívüli hatást gyakorolt nemcsak az azt körülvevő népekre, hanem az egész emberiség fejlődésére és kultúrájára. Könnyen tehetette ezt, hiszen az itt élő, különlegesen tehetséges népek az európai ember számára szinte felfoghatatlannul, már Kr. e. több mint 2000 éve államot alkottak, és a legkorábbi dinasztiák idejében is elképesztő szintre fejlődött az anyagi és tárgyi kultúrájuk. A megmaradt számos írásos és tárgyi anyag őszinte csodálatra készítheti a mai embert. Minden ragyogó találmány, kifinomult termék, maga a kínai írás, művészeti, kertészeti stílusok vagy étkezési szokások meghatározó formában épültek bele a környező népek magas vagy mindennapi kultúrájába. Kína hatása mindmáig jól látható. A kínai, vagyis az egyik legrégebbi keleti kultúra és a bambuszok viszonyát vizsgálva képet alkothatunk az egész térség népeinek megkülönböztetett fontosságú kapcsolatáról ezzel a növénycsoporttal. Ráadásul Kínában van a bambuszok legjelentősebb elterjedési központja (géncentruma). Az őshonos fajok száma meghaladja 300-at. (A Nankingi Erdészeti Egyetemen külön Bambusz Tanszék működik.)

A legfontosabb élelmiszerként termesztett növényeken kívül nincs is más növény, amely olyan szoros kapcsú és sokoldalú, kiemelkedően fontos szerepet töltött volna be ősidők óta a kelet-ázsiai népek életében, mint a bambuszok. Su Dongpo (1036–1101), a legnagyobb régi kínai költők egyike írja: „Egyáltalán nem enni húst lehetséges, de bambusz nélkül élni nem.” Az ősi kínaiak az vallották, hogy a bambusz jelképezi az igazi kínai életformát. A bambusz szívós, rugalmas és erős. A bambusz megremeg és elhajlik a fuvallattól, de nem töri el a szélvihar. A bambusz levelei mozognak a szélben, de sohasem hullanak le. A bambusz mindent túlél és legyőz.

A történelem előtti időkben, amikor még egymással küzdve, vadakra vadászva éltek itt az emberek, már félelmetes fegyver volt a bambuszból készült íj és nyíl. Az *Öt klasszikus* egyike, a *Shu Jing* (*Az írások könyve*) megemlíti, hogy Yu császár idejében (Kr. e. 2000 körül) a Jangce középső folyásánál, a *Yun Meng Ze* („Álmodó Felhő-tó”) közelében fekvő, kis fejedelemségeknek évente nyílveszszőnek alkalmas bambusszal kellett adózniuk. Az ősi Kínában a hivatalos dokumentumokat, feljegyzéseket, történeteket vékony, körülbelül 30 cm hosszú bambuszhasítékokra, az úgynevezett *jianre* írták. (3. kép) Sok ilyen bambuszhasíték összekötve tesz ki egy „könyvet” (ennek kínai elnevezése: *jiance*). A tudósoknak bizony erős embereknek kellett lenniük, ha jegyzeteiket magukkal akarták cipelni a hátukon. Századokkal a selyemre írt könyvek megjelenése után is még forgalomban volt a *jian*. Amikor Qin Shi Huangdi (a Qin-dinasztia első uralkodója Kr. e. 259–210) elégettette a konfucius tanokat tartalmazó irományokat, és üldözte az e tanokat hirdető tudósokat, sok tiltott művet ástak el a földbe. A Han-dinasztia idején (Kr. e. 206 – Kr. u. 220) az ismét kiásott „könyvek” közül a selyemre írottak mind elrothadtak, de a bambuszkönyvek épségben megmaradtak. Ma is kerülnek még elő sírokból olvasható minőségű bambuszlapocskák.

A kínai zene is sokat köszönhet a bambuszoknak. Egy ősi legenda elmeséli, hogy a mitikus Sárga Császár (Huangdi) megparancsolta udvari zenészének, Ling Lunnak, hogy állapítsa meg a hivatalos zenei hangnemeket. A muzsikus 12 bambuszsípból álló, állandó zenei mértéket alkotott, amelyben az egyik hat síp a nőnemű főnixmadár dallamos, míg a másik hat a hímnemű zengő hangját

3. kép Bambuszcsíkok, azaz *jianek* a Sanghaji Múzeum gyűjteményéből
(kép forrása: <https://www.9610.com/xianqin/shanghaichujian.htm>)

utánozta. Ma is sokféle, tájanként változó bambuszból készült húros és fúvós hangszert használnak a kínaiak.

A kelet-ázsiai népek mindennapi életében is kiemelkedő szerep jut a bambuszoknak. Ősidők óta alakul át a bambusz ügyes kezek között mindenféle házi eszközzé, különféle alakú és méretű kosárrá, közönséges vagy ékesen faragott edénnyé, bravúrosan faragott, festett legyezővé, élelmiszer tárolására és felszolgálására szolgáló alkalmasossággá, párolósztivá, evőpálcikává, létrává, állatketreccé, szerszámmá, dobozzá vagy éppen keskeny, vékony hasítékokból szőtt alvószőnyeggé, függönnyé, rolóvá, ezerféle más tárggyá. A mai napig bambuszból készült csingafán cipelik a vállukon a bambuszkötéssel átkötött nehéz súlyokat a folyón átívelő bambusz függőhídon, a vízen szurkozott bambuszcsónakok siklanak, és a túloldalon, bambuszcsöveken odavezetett friss forrásvízzel oltják szomjukat. (4. kép) Még a modern nyugati világ is felhasználta különleges módon a bambuszt, hiszen a kezdetleges izzólámpák szénszáalai is „bambusz faszénből” készültek. Már 2000 éve készültek bambuszfonat falú, hasítottbambusz tetejű házak. A Wang Yucheng (954–1001) írta klasszikus történet *A huanggangi bambuszpavilon* tudósít bennünket arról, hogy egy bambuszból készült épületet akár 20 évig sem kellett javítani. Évszázadok óta a kínai kertek jellegzetes elemei a bambuszból készített pihenők, pavilonok, folyosók. Adatok vannak arról, hogy már 2000 éve közönségesen elterjedt és jól jövedelmező volt a bambuszok termesztése és a velük való kereskedelem.

Különféle célokra, különféle bambuszfajtákat és -fajokat termesztenek ma is. A mesterségesen létrehozott ültetvényeken az „aratás” 3–5 évente történik, természetesen az étkezési célra vágott rügyeket évente szedik. A bambusZRügy kedvelt és nem is olcsó csemege, sokféleképpen elkészítve fogyasztják. A felhasznált fajok rügyeinek más-más íze van, de nem mindegyik bambusz alkalmas étkezési célokra. Japánban például a *madake* (*Phyllostachys bambusoides*) az ipari célú termesztett bambusz, míg a *moso* (*Phyllostachys heterocycla f. pubescens*) rügyei kerülnek leginkább étkezéskor az asztalokra.

A bambuszok jelentőségüknek megfelelően már korán megjelennek a kínai könyvekben. Jia Sixie 533 és 544 között keletkezett műve, a *Qimin Yaoshu* („Alapvető technikák az emberek jólétéhez”), az egyik legkorábbi kínai agronómiai munka, amely a bam-

4. Számos hétköznapi használati tárgy készül bambuszból manapság is

buszok termesztéséhez is tartalmaz tanácsokat. Ez az időmértékes prózában íródott szöveg a kínai szépirodalomnak is jelentős emléke. Még korábbi az 5. században Dai Kaizhi tollából született első bambuszmonográfia, a *Zhu Pu* („Bambuszkézikönyv”), amelyben több faj leírása és elterjedése olvasható. Az itt használt elnevezések (például: „arany és jászor bambusz”, „főnix farok bambusz”, „szegletes bambusz”) mind a mai napig élnek a kínai nyelvben. A következő ismert bambuszkönyvet, a *Sun Put* („Bambuszrügykézikönyv”) a 10. században Zanning (919–1001) buddhista szerzetes írta. A szigorú vegetáriánus életmódot folytató szerzetesek egyik kedvenc csemegéje volt a bambuszrügy, és a szerző az ízek dicsérete mellett 98 (!) akkor ismert bambuszfajt ír le.

A 14. századból ismert újabb két munka – Pu Xiangkao: „Megjegyzések a bambuszkézikönyvhöz” és Liu Meizhi: „Második bambuszkézikönyv” – további 22 fajjal egészíti ki Zanning alapművét. A később egyre gyakrabban kiadott bambuszkönyvek közül kiemelhető a máig is érvényes gyakorlati és tudományos hasznú „Erdészkedés könyve”, amely a 15. században született Yu Zongben tollából, valamint Chen Ding (szül. 1650) új, dél-nyugat kínai fajokat tárgyaló munkája a „Bambuszkézikönyv”.

Kecses megjelenése és hasznossága miatt egyáltalán nem meglepő, hogy a kínaiak különösen tisztelték és becsülték a bambuszokat, gyakran felruházva őket emberi tulajdonságokkal. A Tang-dinasztia egyik legjelentősebb költője Bai Juyi (772–846) a bambuszok jellegzetességeit tette a kifogástalanul viselkedő ember mintájának. Azt írja például: ahogy a bambusz szilárdan tör felfelé erős gyökereiből, úgy kell törekednie mindig egyenes tartással, állhatatosan az úriembernek a jóra, ahogy a bambusz szára üreges és üres, ahhoz hasonlóan nem szabad előítéleteket, sötét gondolatokat vagy titkokat rejtegetni magunkban, az erős szárcsomók, nóduszok figyelmeztetnek bennünket, hogy őrizzük meg jó hírnevünket, és ne engedjünk soha mulandó csábításoknak. Az uralkodói udvarokban és a gazdagok, hatalmasok közt tapasztalt jogtalanság és korrupció okozta keserű tapasztalataik kifejezésére a költők gyakran hívták segítségül a bambuszokat, dicsérve tulajdonságaikat leplezett célzással a tisztességes, szilárd jellemű emberek példájára. Japánban mind a mai napig használják emberekkel kapcsolatban a „bambuszmentalitás” kifejezést: egyezséget kötni, megbékélni és a harcoktól meg nem töretve haladni előre. Kínában a bambusz testesíti meg a Lao-ce által lefektetett taoizmus eszméjét: a rugalmas kitérés, az ügyes megegyezés, a túlélés és az újbóli visszatérés művészetét.

Az összes kelet-ázsiai vallás szoros kapcsolatban áll a természettel. A megszámlálhatatlan istenség ott él mindenütt a sziklában, a vízben, az erdőkben, a bozótokban. Egyes folyókat, fákat, sziklákat szintén szenteknek tartanak, az európai gondolkodás számára talán egy kicsit szokatlanul. A hegyeket, növényeket, állatokat egy kerek, egységes világ részeinek tekintik, amelyhez az ember is tartozik. Az a hit, hogy az emberiség nem maradhat fenn a természet nélkül, ezért be kell tartani annak törvényeit és szabályait, máig meghatározóan jelen van az ázsiai gondolkodásban.

A bambusz mellett más növények is vezető szerepet kapnak az ázsiai vallások hiedelemvilágában, a filozófiában és a művészetekben. Nagyon fontos a lótusz, a fenyő, a fűzfa, a kínai kajsi virága, az őszibarack, a krizantém, a bazsarózsa. Mindezek között a tisztelt és jelképeknek tekintett növények között egyedül a bambusznak van széles körű gyakorlati haszna a mindennapi életben is, mint élelem, építőanyag és ezernyi hasznos tárgy alapanyaga. A bambusznak kiemelkedő jelentősége van az ázsiai, különösen a kínai nyelvi

jelképekben. „A bambusz lecsüngeti a leveleit, mert a bensője [ti. a szíve] üres”, mondják. Az üres szív Kínában az egyszerűséget, szerénységet, alázatosságot, erkölcsösséget jelenti, így a bambusz az erény jelképe is. A bambusz örökzöld, nem cserélgeti külsejét az évszakokkal, ezért a magas életkort jelképezi. A bambusz kínai írásjegye hasonlít a nevetésére, mert azt tartják, hogy e növény meghajlik, ha nevetést hall. A kínaiában a bambusz (*zhu*), a kívánság és az ima szó kiejtése nagyon hasonló. Erre a következő magyarázatot adják: a tűzre dobott bambusznád erős reccsenő hang kíséretében kidurran. Az ilyen bambuszból rakott „zajos” tűz segít távol tartani a démonokat, és biztosítja, hogy az istenek meghallják a békéért és nyugalomért elmondott imákat és kívánságokat. Az ázsiai művészetben a bambuszt gyakran ábrázolják együtt orchideával vagy kajszivirággal. A virág jelképezi a női elemet a *jint*, a bambusz a férfielemet a *jangot*.

A bambusz az ázsiai népek sok babonájában, hiedelmében és legendájában is jelen van. Számtalan szép tündérmese szereplője ez a különleges növény. Álljon itt például egy japán legenda. Egyszer egy parasztember bambuszszáraikat vágott, és lám az egyik belsejében talált egy icipici kisleányt. Hazavitte, és saját gyermekévé fogadta. Nőtt, növekedett a leányka, mígnem az egész ország legszebb, legbájosabb leányává serdült. Meghallotta ezt a japán császár, és rögvest feleségül akarta venni. A leány azonban írt neki egy levelet, mondván, túl nagy ez a megtiszteltetés neki, így inkább elhatározta, hogy visszatér a bambuszba. A császár azon nyomban elküldte összes katonáját, keressék meg a leányt, de azok sikertelenül tértek vissza. Ekkor a császár abbéli nagy szomorúságában és fájdalomban, hogy elvesztette a bambuszlányt, elégette a levelét a Fujiyama tetején. Azóta is ég ott ez a tűz, mind a mai napig.

Sok ázsiai szertartáson, főként Japánban használnak bambuszból készült elmaradhatatlan tárgyakat. Ezek közül legismertebb talán a híres japán teaszertartás, ahol csak bizonyos bambuszfajokból készült eszközök használhatók. Japán némely vidékein a 8. század óta évente rendeznek „bambuszhasító ünnepet”, amelyet egy tisztító szertartással egy pap nyit meg, mielőtt a falu fiatal férfijai elkezdik hasogatni a friss bambusznádakat.

A hagyományos holdújévi ünnepi díszítéskor egy japán vagy kínai házban elmaradhatatlan a három legiszteltebb növény hasz-

nálata, ők a „Tél Három Barátja”, a bambusz, a kajszi virág és az erdei fenyő. Ezek a növények jelképezik a három vallás alapítóit is: Buddha a bambusz, Konfuciusz a kajszi virág és Lao-ce a fenyő. Kínában a „Négy Nemesúr”-ként tisztelik a bambuszt, a kajszi virágot, az orchideát és a krizantémot. Együtt a szerencsét és a jólétet szimbolizálják, és előszeretettel ajándékozzák őket mind világi, mind vallásos ünnepeken. Gyermekek születésekor, ha a köldökzsinórt bambuszból készült késsel vágják el, az hosszú és boldog életet jelent az újszülöttnak.

Ázsiában az isteneket gyakran ábrázolják emberi formában valamilyen mindennapos használati tárggyal. Így a hallhatatlan He Xiangru a régi képeken gyakran bambuszkannállal a kezében rizsfőzés közben látható. (5. kép)

A bambuszok már az igen korai időktől nagy szerepet játszanak a híres kínai kalligráfiában. A „szépírás” mind a mai napig az egyik leg többre értékelt művészet Kínában. A bambusznádból metszett írószerszám ugyanolyan és ugyanúgy használják, mint az ősi időkben. A bambusz leveleiből papír készül, és a növény levélformái igen nagy mértékben befolyásolják a kalligráfusok munkáját. A kalligráfia – különösen Kínában – nem egyszerűen csak szép írást jelent, hanem egy évszázadokon át csiszolódott, igen kifinomult művészeti ágat. „Az írás képfestés és a festés képírás”, szól a mondas. A kalligráfusok nemcsak kimagaslóan művelt emberek voltak, akik egyszerűen le tudták írni a szövegeket, hanem egyúttal különlegesen magas művészi hatást adtak nekik a szép megjelenítéssel. A kínai karakterek egymagukban is esztétikus látványt nyújtanak, és kellemes érzés, ha valaki olvassa őket, és ráérez a forma és a tartalom összefüggéseire. Az első kínai írásos emlékek a Shang-korból (Kr. e. 16–11. sz.) származó jóslócsontok, az ezekre karcolt képszerű ábrák már egyértelműen a mai kínai írásjegyek elődei, amelyek az idők folyamán egyre elvontabbakká és egyszerűbbekké váltak. A szépíró iskolákat mindig híres művész-költők vezették. Sok érdekes történet maradt fenn ezekről a műhelyekről: Huaisu, buddhista szerzetes, aki 725 táján élt, megszállott kalligráfus volt, és mindenre írt, ami mellett csak elhaladt: templomfalakra, cserepekre, kerítésre, edényekre. A kertjében növe banán nagy leveleit is teleírta. Excentrikus stílusát „küzdő kígyók és hirtelen vihar” néven emlegették,

5. kép *A nyolc halhatatlan* című festmény részlete; ismeretlen mester munkája a Walters Művészeti Múzeum gyűjteményéből (tus és színek selymen, 132 x 81,3 cm); balra He Xiangnu látható bambusz merőkanállal a kezében (kép forrása: <https://art.thewalters.org/detail/28408/the-eight-immortals/>)

ellentétben Wang Xizhi (307–365) „köd és leszálló harmat” kifinomult stílusával.

A szépíráshoz különleges ecsetek is kellenek, és ezeket már több ezer éve ismerjük Kínából. Az íróecsetek mindig finom állati szőrből és hajlékony bambusznád darabkából készültek és készülnek. A szőrpamacsot ék alakban kihegyezik, hogy az írásjegyek különböző vastagságát könnyebben megrajzolhassák. Az írás módja is igen különös: az ecsetet függőlegesen tartják ujjai közt, de használat közben sem az ujjak, sem a kéz nem mozoghat, csak vállból szabad a kalligráfusnak írni, így az írás a test közepéből, a szívből ered. „Az ecset táncol, a tus énekel”, mondják mind a szépíráásra, mind a tusfestésre.

Mint fentebb már említettük, a korai időkben bambuszhasítókokra, majd selyemre írtak, de a kínaiak már több mint 2000 éve a papírt is feltalálták. Cai Lun udvari eunuch Kr. e. 105-ben számolt be találmányáról a császárnak. Ez a papírpép öreg halászhálóból, fakéregből, kenderből és fűből készült, és vékonyan elkenve gyékényen szárították. Ezekben az időkben bambuszlevélből is készült

6. kép Részlet Zhao Mengfu *Orchidea, bambusz és sziklák* című képéből (tus papíron, 98,2 x 25,2 cm, Sanghaji Múzeum)
(kép forrása: <https://www.shanghaimuseum.net/mu/frontend/pg/m/article/id/CI00004269>)

papír. A leveleket vízben áztatták, majd péppé verték szét. A gyékényen megszáritott bambuszpapír rostos volt, és a tus könnyen elfutott rajta. A kalligráfia művészete, már igen korán, az írással együtt átkerült Japánba is, ahol igen magas szinten művelték.

Kelet-Ázsiában a kalligráfia együtt fejlődött századokon át a festészettel. A szépírással megjelenített költeményeket gyakran kísérik jelképes festmények a hosszú papírtekercseken, vagy fordítva, a gyönyörű tekercsképekhez társulnak kalligrafált költemények. A világnak ezen a táján nem tartják külön művészetnek a költészetet, a festészetet és a kalligráfiát. A bambuszt mindig előszeretettel ábrázolták a tusrajzokon és a tekercsfestményeken. Ez nem csoda, hiszen a bambusz meghatározó eleme az ázsiai tájnak, a tájképábrázolás pedig mind a mai napig a festők legkedvesebb témája. A realisztikus képeket, bármennyire is kitűnőek, primitívnek tartották, és inkább az elvont kompozícióra figyeltek. A bambusz gyakran a hajlékonyság és legyőzhetetlenség taoista jelképeként jelent meg a képeken. Máskor különféle növényekkel együtt ábrázolva kapott szimbolikus jelentést.

Sok művész egész életében kizárólag bambuszt festett, különlegesen magas szintre fejlesztve képességeit. Először Su Tungpo (1037–1101) jeles költő és festő tette állandó témájává a bambuszt. A művészek kizárólag egyszínű fekete tust használtak, igen ritkán kékeszöldet, csodálatos érzékkel érezve meg a bambuszok karakterét, magával ragadó ragyogást árasztó rajzaikon, festményei-

ken. „Ha bambuszt akarsz festeni, bambusszá kell válnod”, szól a bambuszfestők jelmondata. A leghíresebbek voltak közülük Zhao Mengfu (1254–1322), felesége Guan Daosheng (1262–1319) és Gao Kegong (1248–1310). Valamennyien a 13. század közepén éltek, és képeiket költeményekkel is kísérték. (6. kép) A bambusz-téma önállóvá válása az ún. „irodalmárfestészet” kezdetét jelenti. A híres japán bambuszfestők a zen filozófia hatása alatt fejlesztették hallatlan finomságúra művészetüket.

Végezetül, de nem utolsósorban meg kell említenünk a bambuszos szerepét a keleti kertművészetben. Az ázsiai kertek filozófiáját, amelyről könyvtárnyi könyvet írtak már, a nyugati embernek igen nehéz jól áttekinteni. Jóllehet a kínai és a japán kertstílus közt alapvető különbségek vannak, mégis mindkettő a természet és az ember elválaszthatatlan egységére, az östermészet iránti vonzalomra és egyesülési vágyra épül. A természetet, a tájat utánzó kertek tele vannak szimbolikus, leegyszerűsített jelzésekkel, amelyek a hozzáértő képzeletét elragadják, és továbbgondolásra késztetik. Minden növénynek, virágnak szigorú jelképes jelentése van. A növények felhasználását gyakran erősen befolyásolja az is, hogy a kert, hasonlóan a festményekhez és a rajzokhoz, szigorú kompozíciós elvre épül. Mindennek jelentése van, sokszor a „kemény” férfi (*jang*) és „lágy” női (*jin*) jellegnek megfelelően: szikla és víz, bambusz és kri-zantém, egyenes és görbe vonalak. A klasszikus kelet-ázsiai kertben mindennek az ember meditációját kell segítenie.

A bambusz jelentheti a kertben a hajlékonyságot és erőt, az igazi barátságot, az erőteljes életkort. Az örökzöld lombzatot gyakran alkalmazzák a kajszivirág háttereként, és főleg fenyővel együtt ültetve rendkívül hatásos. Az ázsiai kertekben a bambuszokat gyakran nyírják, sövénynek alakítják. A feltisztított bambuszszárak sűrűn együtt állva kis erdőre emlékeztetnek. Attól függően milyen bambuszfajt vagy -fajtát használnak, ültetik ligetnek, talajtakarónak, szoliternek, sziklák közé, fal tövébe sövénynek stb. A különlegesen szép színű vagy mintázatú szárat nevelő fajtákat nagy becsben tartják. (7. kép) Különösen a templomok kertjeibe ültettek ritka, nagy értékű fajtákat. A kínai és japán kert sok kiegészítő eleme is bambuszból készül. Csodálatosabbnál csodálatosabb fonott kerítések, térelválasztó rácsok, növénytámasztékok, pavilonok, pihenők készülnek bambusznádból. A források friss vize bambuszcsovön

7. kép Előszertetettel ültetik a különleges színű vagy formájú szárat növesztő fajtákat

csordogál, és az odatámasztott hosszúnyelű bambuszcseréből olt-hatjuk szomjunkat.

Bármennyire is közönséges és mindenfelé elterjedt növény Kelet-Ázsiában a bambusz, és borít hatalmas területeket, vadon termő állományai az emberi populáció megállíthatatlan növekedésével párhuzamosan egyre zsugorodnak. E növények ugyanis nagy tápanyagigényük miatt a termékeny, televényes földeket kedvelik leginkább, és a földművelő embernek is erre van szüksége. A susogó bambuszligetek helyén egyre többfelé zöldell a rizs, sorjázik a kukorica. Az eredeti bambuszállományokhoz nagyon sok különleges állat is kötődik. Életformájuk, táplálkozásuk kizárólag ezekre a növényekre épül, speciálisan hozzájuk alkalmazkodott, nélkülük elpusztulnak, kihalnak. Legismertebb közülük az óriás panda, de számos madár, emlős, rovar, gombafaj sorsa és élete kapcsolódott mindörökre össze a bambuszokkal. Az eltűnő bambuszállományokkal együtt sok más élőlény is eltűnik a Földről, szegényítve annak sokféleségét. Remélhetőleg mindezt átérzik és figyelembe veszik a bambuszokkal együtt élő ázsiai népek.

A bambusz észrevétlenül vagy nagyon is feltűnően jelen van a kelet-ázsiai múltban és jelenben, hétköznapiakon és ünnepeken, gazdag vagy szegény környezetben, a durva hétköznapiakon és a legkifinomultabb művészetekben. Ültetik, mint kerti díszet, aratják ipari felhasználásra, termesztik étkezésre. Nő a tengerpartoktól a komor hegyóriásokig, bozótosokban, a ház körül vagy a szüzi őserdőkben. Lehet térdig érő, de toronymagas is. Erős és hajlékony, kecses és gyönyörű, nincs hozzá hasonló elragadó növény. Nélküle a keleti táj, a kultúra, az ember és az élet nem lenne az, ami.

KÓSA GÉZA – FRÁTER ERZSÉBET –
SZÉKELYNÉ BOGNÁR ESZTER – SZAKÁCS ÉVA

KÍNAI TANSÉTA*

Üdvözljük kínai tansétánkon!

A Vácrátóti Nemzeti Botanikus Kert 2007-ben nyitotta meg első tanséta útvonalát, a „Botanikai tansétát”. Ennek köszönhetően – a nemzeti parkokból, természetvédelmi területekről már jól ismert és közkedvelt „tanösvények” mintájára – egy új fogalom került a köz tudatba: a botanikus kerti „tanséta”. Ezek egy bizonyos témát felölelően körútra hívják a látogatókat, és a kert térképén jelölt útvonalon keresztül vezetik őket a megfelelő állomásokhoz. A Botanikus Kert 2011-ben nyitotta meg második tansétaútvonalát, a „Kínai növények tansétát”. Ez olyan növényekből mutat be néhányat, amelyek természetes élőhelye Kína mérsékelt övi területein van. Az útvonalhoz egy vezetőfüzet is tartozik, amely számos izgalmas, a bemutatott növényekhez kapcsolódó botanikai és kultúrtörténeti tudnivalót tartalmaz.

A Vácrátóti Nemzeti Botanikus Kert látogatói számára kevésbé ismert, hogy hazánk leggazdagabb élőnövény-gyűjteményének jelentős része eredetileg Kínában honos növény, sok ritkasággal és különlegességgel, amelyek közül nem egy csak itt látható Magyarországon.

* A közölt szöveg a Vácrátóti Botanikus Kert által 2011-ben megjelentetett *Kínai tanséta* című (Tanséta Füzetek 2.) kiadvány átdolgozott változata

Fényképezte: Fráter Erzsébet, Szakács Éva.

Ez részben annak köszönhető, hogy Kína egyes területeinek éghajlati és környezeti viszonyai hasonlítanak a hazaiakhoz, így az ott őshonos növények nálunk is sikeresen nevelhetők. Másrészt a Botanikus Kertnek igen jó kapcsolatai vannak kínai gyűjteményes kertekkel és botanikusokkal. A Kínai és Magyar Tudományos Akadémiák közötti egyezmények keretein belül szervezett számos tanulmányút és terepexpedíció során a Botanikus Kert munkatársai sok új növénnyel gazdagították a gyűjteményt, míg nagy számú kínai faj a nemzetközi magcserekapcsolatok révén talált otthonra Vácrátóton.

Egy régi mondás szerint: „Kína a kertek anyja”. Bizony sokan meglepődnének, ha tudnák, a környezetükben megszokott növények közül milyen sok a kínai eredetű. A csodálatos és ősi kínai kultúrában mindig központi helyet foglaltak el a növények.

A kertet átszelve és a tanséta utolsó növényéhez eljutva a látogató bizonyára egyetért az ősi kínai mondással: „Aki kertet ültet, boldogságot ültet.” Induljunk egy képzeletbeli utazásra Kínába!

A „Kínai tanséta” egyik hangulatos szakaszán a kínai júdásfa (*Cercis chinensis*) virágzásában gyönyörködhetünk

A Vácrátóti Nemzeti Botanikus Kert térképe
a „Kínai tanséta” húsz állomásának megjelölésével

Állomások:

1. Jülan liliumfa	11. Kínai júdásfa
2. Kínai boróka	12. Császártölgy
3. Meyer-bambusz	13. Háromerű juhar
4. Mályvacserje	14. Kínai csillagsom
5. Hétfűvirág-cserje	15. Közös aranyacserje
6. Kínai pagodafa	16. Dávid-fenyő
7. Keskenylevelű lindéra	17. Kínai barátcsereje
8. Bordáskérgű lonc	18. Közös csörgőfa
9. Pompáslonc	19. Kínai lakkszömörce
10. Fehér eperfa	20. Páfrányfenyő

1. Jülan liliomfa

Magnolia denudata, 玉兰 (yu lan)

A liliomfák nagyszerű virágaiknak köszönhetően rendkívül népszerű dísznövények, gyakran tévesen tulipánfának nevezik őket. A jégkorszak előtt Európában is éltek a magnóliafélék (*Magnoliaceae*) családjának tagjai, jelenleg többségük a Himalájában és Kelet-Ázsiában, néhány faj Észak-Amerikában honos.

Vannak köztük lombhullatók és örökzöldek, nyár elején nyíló, mások tavasszal, még rügyfakadás előtt virágoznak. Kérgüket a népi gyógyászatban használják.

A jülan liliomfa gömbölyded, terebélyes koronájú, 20–25 méterre is megnövő fa. Nagy méretű, hegyes csúcsú, ovális levelei élénkzöldek. Óriási, porcelánfehér, bódító illatú virágainak takarólevelei spirálisan, szabadon állnak, és nem tagolódnak csészére és pártára. Lombfakadás előtt virágzik. Tüszőtermései bizarr alakú, megnyúlt termés csoportban fejlődnek. Közép-Kína üde lombos erdeiben, 1000 m magasságig honos fa.

Már a Tang-dinasztia idején (Kr. u. 618–906) ültették a kertekben. Hazájában nagy tiszteletben tartják, hófehér virágai a kínai virágsszimbolikában a tisztaság, egyenesség jelképei, és számtalan öreg famatuzsálem virít ma is a régi templom- és palotakertekben. Buddhista szerzetesek honosították meg a japán kertekben is. Pompás virága drága selymek, gyönyörű porcelánedények gyakori díszítőeleme, festmények, tusrajzok kedvelt, örök témája. Vastag szirma lisztben forgatva, olajban kisütve ropogós, illatos, édeskes csemege. Manapság Kínában gyakori utcasorfa. Hazájában faanyagát is nagyra becsülik.

Közparkokban nálunk leginkább a nagyvirágú liliomfát (*M. x soulangeana*) ültetik, amely a fehér virágú jülan liliomfa és a szintén közép-kínai származású, lilás rózsaszínű virágú bíbor liliomfa (*M. liliiflora*) kertészeti hibridje.

2. Kínai boróka

Juniperus chinensis, 圆柏 (yuan bai)

Mérete bokortermettől a 25 méteres magasságot elérő fáig változik. Koronája kezdetben szabályos kúpos, később terebélyes és nyitott. Vörösesbarna (időskorában szürke) kérge hosszú csíkokban leváló. Lombja túlnyomórészt pikkelylevelekből áll, de a hajtásokon, főleg a tövük közelében tűlevelek is találhatóak. Kétlaki növény. Kisejtődad, 4–9 mm átmérőjű tobozbogyói zöldeskékek, hamvasak, barnára érnek.

Kína legnagyobb részén (Tibetet és Ujguriát kivéve) honos a hegyekben, 1400–2300 m magasságban. Japánban, Koreában és Burmában is őshonos. Értékes és fontos kertészeti növény. Nagyon sok, különböző színű és alakú (elterülő, oszlopos) fajtáját forgalmazzák a világ faiskolái, és ültetik mindenfelé. Minden részében balzsamos, gyantás szagú növény, fájának sötétlila, kellemes illatú gesztje igen becses a fafaragók körében.

A népi gyógyászatban zsenge hajtásaiból bőrparaziták ellen és reuma kezelésére készítenek gyógyszert, tobozbogyóit májgyulladás és fokozott izzadás ellen, valamint görcsoldóként használják. Gyökérkivonata forrázásos és égési sebek kezelésére alkalmas. Fenyőfajokéval kevert gyantája daganatok visszaszorításánál használatos. Levelének kivonatát a bőrkondicionáló krémek előállításánál alkalmazzák. Rokona, a hazánkban is honos közönséges boróka (*Juniperus communis*), amelynek tobozbogyójából készül a gin és a borovicska.

Kínában a keleti tuja és a kínai táblásfenyő mellett a leggyakrabban ültetett nyitvatermő. 500–800 éves pompás, csodálatos, festői példányai palota- és templomkertekben, császári temetkezőhelyeken mindenfelé láthatók. Különösen híresek Pekingben, az 1420-ban épült Ég Temploma (Tian Tan) hatalmas kertjében lévő matuzsálemkorú kínai borókák.

3. Meyer-bambusz

Phyllostachys meyeri, 毛环竹 (mao huan zhu)

Nádjai 10 méter magasságig nőnek, átmérőjük eléri a 7–8 centimétert. Jellegzetessége a szárcsomók alatti fehér gyűrű. A bambuszok jó határozókulcsa a szárhüvelyük, a Meyer-bambuszé világos vörösesbíbor színű, sűrű barna pontokkal és foltokkal tarkítva. Őshazája Hunan tartomány déli vidékein, laza, nyílt erdőkben, 600 mé-

ter magasság körül van. Közép- és Kelet-Kínában termesztik ipari célra. Japánban és Koreában is megtelepítették. Könnyen hasítható nádjából bútorokat, edényeket, kosarakat, ernyőket, mezőgazdasági támrendszereket, keresztvitorla-tartókat, kerítésleceket készítenek. Rügye ehető, de nem tartozik a legízletesebb bambuszok közé. Egyike a legedzettebb bambuszoknak, -30°C -ig télálló.

A bambuszok tulajdonképpen megfásodó szárú, magas termetű fűvek. Egy év alatt érik el végleges magasságukat, nádjuk általában üreges, további vastagodásra képtelen, csak keményebb, szívósabb lesz.

A bambuszok igen változatos, fajokban gazdag növénycsoport. Kínában van a legjelentősebb elterjedési központjuk (géncentrumuk). A bambuszok nélkülözhetetlen szerepet töltenek be a kínai és más ázsiai népek életében. Felhasználásuk végtelenül sokféle, épületek, szerszámok, eszközök, papír, szövet, edények, hangszerek stb. készülnek belőlük. Fiatal hajtásrügyük mindennapos élelmiszer. Festmények, tusrajzok örök témái. A fenyő és a kajszivirág mellett egyike a három legtiszteltebb növénynek Kínában a holdújévi ünnep idején. A bambusz a kifogástalan, szilárd jellemű, tisztességes ember jelképe.

4. Mályvacserje

Hibiscus syriacus, 木槿 (mu jin)

Tudományos neve ugyan Szíriára utal, eredetileg nem sok köze van ahhoz a tájékhoz. Nagyon régi dísznövény, a történeti időkben került a fontos kereskedelmi útvonalak mentén egyre nyugatabbra, a Közel-Keletre, majd Európába. Mivel a magyarság törökrózsa névvel is illeti, nem kétséges, hogy az oszmán hódoltság „mellék-vizein” kerültünk vele először kapcsolatba.

Őshazája Dél-Kínában és Koreában van, tengerparti sziklákon, köves lejtőkön, patakok mentén fordul elő. Ma 1200 méter tengerszint alatt közönséges, gyakran látható díszcserje egész Kelet-Ázsiában, beleértve Japánt is.

Fagyálló faj, meglehetősen tágtűrő, könnyen kezelhető, jól nyírható. Virágos sövénynek, szoliter bokornak egyaránt kiválóan alkalmazható. Jól tűri az átültetést, és még vágott virágként is viszonylag tartós. Ellenáll a betegségeknek, szinte nincs rovarkártevője. Fajtától és típustól függően 1,5–3 m-es cserje vagy akár 4 m magas kis fa is lehet. Július elejétől október végéig legalább 100 napon keresztül nyílik. Ez a tulajdonsága kertészetileg rendkívül értékessé teszi. Egy-egy idősebb, magában álló, szoliter példány akár 2–3 ezer virágot is nyithat egy szezomban.

A Silla királyság (Kr. e. 57 – Kr. u. 935) idejéből származó adatok szerint a mályvacserjét szent növényként tisztelték Koreában. A régi kínai források is gyakran emlegetik Koreát, mint „az úriemberek földje, ahol a mályvacserje nyílik”. Több mint 200 egyszerű, félig telt, telt virágú, különböző színű fajtáját termesztik világszerte.

A mályvacserje ősidők óta kedvelt és sokszor ábrázolt motívum Kínában porcelánokon, selyemkerméken, festményeken, tusrajzokon, lakkfaragványokon.

5. Hétfiúvirág-cserje

Heptacodium miconioides, 七子花 (qi zi hua)

Eredeti elterjedési területén, Kínában, a Jangce folyó alsó folyása környéki tartományokban a természetben is nagyon ritka, sőt veszélyeztetett növény. Hegyi erdőkben, bozótokban, sziklás lejtőkön él 600 és 1000 m közti magasságban.

A bodzafélék (*Caprifoliaceae*) családjába tartozó, nagyobb termetű lombhullató cserje vagy akár 7 m magasságot is elérő kis fa. Monotipikus faj, vagyis nemzetségének egyetlen tagja. Könnyű felismerni csíkokban, szalagokban

hámoló, ezüstösfehér vagy halvány okkersárga papírnemű kérgéről, kissé bőrnemű levelének jellegzetesen futó, feltűnő három fő éréről. Igazi díszértékét végálló nagy bugákban nyíló csontfehér, fűszeres illatú virágai adják. Hazájában már nyár közepén nyílik, de nálunk szeptembertől kezdi bontogatni szirmait. Kínai neve (qi zi hua shu = 'hét, fiú, virág, cserje') arra utal, hogy virágzatában a viszonylag kicsi virágok hatosával csúcsálló örvöcskébe rendeződnek, amelyet egy hetedik középső virág zár le. A virágzást követően megmaradó csészéinek cimpái tovább növekednek, és zöldből bíborpirosra, végül barnára változnak (felső kép).

Nyílt, napos fekvést igényel, savanyú, jó vízáteresztő talajon díszlik legjobban. Szereti a nyári öntözést, de jól viseli a szárazságot is, a téli fagyoktól egyáltalán nem károsodik. Kései virágzása látványos, és narancssárga-bíborpiros őszi lombszíne a legértékesebb tulajdonsága, de az év minden szakaszában lelhetünk örömet benne.

A hétfiúvirág-cserjét mintegy 100 éve a kínai flóra legnagyobb feltárója, az angol E. H. Wilson botanikus írta le a tudomány számára, de eddig kiváló tulajdonságai ellenére sem terjedt el a kertekben.

6. Kínai pagodafa

Sophora japonica, 槐 (huai)

A magyarban elterjedt, de helytelenül használt neve: japánakác. A pillangósvirágúak (*Fabaceae*) családjába tartozik. 25 m magasra megnövő, terebélyes, kerekded koronájú fa. Sötétzöld fiatal hajtásai nem tövisesek. Páratlanul szárnyalt levele 9–15 hosszúkas, kihegyezett szálkás csúcsú, kissé merev levélkéből áll. Az akáchoz hasonlóan későn, tavasz végén hajt ki, de piszkos-fehér vagy krémszínű pillangós virágai csak a nyár derekán nyílnak, végálló bugában.

Viszonylag kései nyílási

ideje és tömeges virágzása miatt különösen értékes díszfa. Jó méhlegelő. Termése 5–7 cm hosszú, húsos, ragadós, fel nem nyíló hüvely, amely a magok közt jellegzetesen befűződött. Nyálkás terméséből természetes sárga festéket állítanak elő, szárított virágait a népi gyógyászat használja. A benne lévő hatóanyag (rutin) a vérzésesség ellenszeréül szolgált. Őshazája Kelet-Kína középső része és Korea. Japánban nem honos, de ősidők óta ültetik.

Nagyon jól tűri a városi szennyezett levegőt, ezért kedvelt utcásorfa. Meleg barna színű fája jó minőségű bútoralapanyag.

Kína-szerte csodálatos százados fák állnak a templomkertekben. A VIII. holdhónap jelképe volt, amikor a hivatalnokok és tudósok előléptetési vizsgái folytak. Az ősi Kínában meghatározták, hogy a különböző társadalmi osztályok tagjainak sírjára milyen fát ültethettek. Az Kr. e. 1000 körül keletkezett *Zhou Szerartáskönyv*-ből kiderül, hogy a pagodafa a tudósok számára volt kijelölve. A parasztfelkelők elől menekülve Chongzhen, az utolsó Ming császár, a pekingi Széndombon 1644-ben egy pagodafára akasztotta fel magát, amelynek helyén ma is egy ilyen fa látható.

7. Keskenylevelű lindéra

Lindera angustifolia, 狭叶山胡椒 (xia ye shan hu jiao)

A babérfélék (*Lauraceae*) családjába tartozó, természetes lombhullató cserje vagy 8 méter magasra megnövő kis fa. Fiatal, sárgászöld, csupasz ágain feltűnőek vörösbarna rügyei. Lándzsás levelei bőrneműek, fonákjuk viaszos, molyhos bevonatú. Kétlaki növény (külön nő és hím virágú egyedei vannak). Csomókban álló, csillag alakú,

sárga virágait nálunk a lombfakadás előtt vagy azzal egy időben nyitja. Késő ősziig az ágakon maradó gömbölyded termései 8 mm átmérőjűek, feketére érnek. Rendkívüli díszértéke lángoló, narancsvörös őszi lombszíné. Megtörve, megdörzsölve a növény minden része a babérfélék családjára jellemzően illóolajoktól aromás, kámforra emlékeztető illatú.

Kína középső és dél-keleti tartományaiban, bozótosokban, ritkás erdőkben, hegyi lejtőcserjésekben honos, a Koreai-félszigeten is él.

Leveléből aromás olajat állítanak elő, a magjából préselt olajat pipereszappan gyártásánál és minőségi kenőolajak előállításánál használják. Füstölőrudacskák illatosítója is. Fanyar ízű termése szélhajtó és emésztést segítő. Gyökeréből és kérgéből vérzéscsillapító, sebösszehúzó hatású szereket készítettek. Hatóanyagait a modern gyógyászat is felhasználja ödémák és reumás tünetek kezelésére. Egyes vidékeken ágait az ajtó fölé függesztették az ártó szellemek ellen.

A linderák (38 faj él Kínában) felhasználása igen széles körű a kínai népi és modern gyógyászatban. Kivonataik, forrázataik többek közt megfázás, láz, bélférges, tífusz és kólika ellen alkalmazzák. Olajukat mécsesekben is használták.

8. Bordáskérgű lonc

Lonicera maackii, 金银忍冬 (jin yin ren dong)

Akár 6 m magasra megnövő, terebélyes, lombhullató cserje vagy kis bokorfa. Ágrendszere nemegyszer bizzar szerkezetű. Lándzsás levelei 8 cm hosszúak, keresztben átellenesen állnak. Levelei és fiatal hajtásai mirigyszőrösök, molyhosak.

Okkerszínű kérge jellegzetesen és feltűnően mélyen barázdált. Virágai 2 cm hosszúak, többnyire párosan állva nyílnak, hófehérek, virágzáskor sárga színűre hervadnak, enyhén illatosak. Álsontár termése a tövén gyakran összenőtt „ikerbogyó”, amely apró, kerek és élénkpiros, sokáig, akár karácsonyig is az ágakon marad és díszít.

Kínában a legdélebbi tartományok kivételével mindenütt elterjedt, hegyi erdőkben, cserjésekben tengerszint felett 100–3000 m magasságban, Koreában és az orosz Távol-Keleten is honos. Viszonylag kései, nyár eleji tömeges virágzása, tartós termése és különleges kérge miatt értékes dísznövény, bár nálunk alig ismert. Kínában gyakran ültetik közparkokban is, például Peking központjában, a híres Mennyei Béke Kapuja terének (Tian An Men) peremén láthatók nagyszerű példányai.

A bodzafélék (*Caprifoliaceae*) családjába tartozó népes lonc nemzetség tagjai közül sok a legkönnyebben nevelhető és leghálásabb kertészeti növények közé tartozik. Az északi féltekén széles körben elterjedt, lombhullató és örökzöld cserjék vagy kúszónövények.

9. Pompáslonec

Kolkwitzia amabilis, 蜡实 (wei shi)

A bodzafélék (*Caprifoliaceae*) családjába tartozik, nemzetségének egyetlen tagja. Rendkívüli díszértékű, pompás virágú, 2–3 m magas lombhullató cserje. Egyike a legmutatósabb díszcserjéknek.

Nehezen téveszthető össze más növényekkel. Idősebb ágaiban kérge világosbarna foltokban hámlik. Tojásdad levelei

puha szőrösek. Tavasz végén ívesen hajló ágait elborítják a sátorozó virágzatba tömörülő, másfél cm-es virágai. Erős, édes illatuk nagy távolságról is érezhető. A harang alakú virágok pártája fehérrel futtatott pasztell rózsaszínű, sárga torokkal, bíborárnyalatú csészéje szőrös. Termései is látványosak, rozsdavörös, apró, az elszáradt csészelevelek által koszorúzott, serteszőrös tokok a virágzás után még hónapokig díszítenek.

Kína középső tartományaiban, hegyi sziklás bokorerdőkben, utak mentén őshonos 300–1500 méter magasságig. A természetben ma már meglehetősen ritka. Fény- és melegigényes növény, Kínában századok óta ültetik a kertekben.

Nálunk még nem gyakori, de páratlan szépsége, rendkívül bőséges virágzása és nem utolsósorban jó télállósága, a talajjal szembeni viszonylagos igénytelensége és szárazságtűrése miatt egyre népszerűbb díszcserje. Cserjeágásban és szoliter állásban egyaránt szépen mutat. Októberben vagy márciusban, jó vízgazdálkodású talajba, napos fekvésbe ültessük.

Rokonságába, a bodzafélék családjába olyan jól ismert cserjék tartoznak, mint a bodzák, bangiták, loncok, amelyek jó néhány faja hazánkban is őshonos, és gyűjteményünkben is megtalálható.

10. Fehér eperfa

Morus alba, 桑 (sang)

Az egyik legnevezetesebb kínai növény. Terebélyes, szürkésbarna kérgű, lombhullató fa. Hajtásai finoman molyhosak. Vékony lemezű, kopasz felszínű levelei tojásdadok, épek vagy szabálytalanul karéjoszottak. Termése édes, lédús, összetett, úgynevezett epertermés, amelynek színe a fehértől a rózsaszínen át a bíborfeketéig változhat. Eredetileg Közép- és Nyugat-Kína az őshazája, de ma már a világon mindenütt ültetik.

Kultúrtörténeti jelentősége óriási, hiszen levele a selyemhernyók első számú tápláléka. Ősi kínai források szerint már a Kr. e. 3. évezred közepén készítettek selyemkelméket. A selyem, mint az egyik legértékesebb luxuscikk, az ókori birodalmak idején már eljutott Európába is a híres Selyemúton, de készítésének titkát a kínaiak szigorúan őrizték. Állítólag Kr. u. 550 körül Justitianus császár vett rá két nesztoriánus szerzetest, hogy csempésszenek selyemhernyót Konstantinápolyba. A történet szerint a szerzetesek bambusz vándorbotjuk üregébe rejtették el a selyemhernyó gubóját. A hernyókat az eperfa is követte, és virágzó selyemipar alakult ki Dél-Európában is.

Az eperfát 1680 táján kezdték Magyarországon ültetni. Széchenyi is nagy támogatója volt a hazai selyemiparnak. Ma is az alföldi tanyavilág jellegzetes fája. Édes gyümölcséből erős pálinka is főzhető. Szép, sárga, kemény fájából hordók, kocsikerekek, asztallapok készültek.

A kínai gyógyászat kérgének sok alkalmazását ismeri. Kiváló minőségű papír és textília is készül a kéreg rostjaiból. A szivarfával, a nagyra becsült koporsófával együtt ősi idők óta a leggyakrabban ültetett fa volt a kínai otthonok környékén. Mint mondták, e két fa „felügyel az élőkre, gondját viseli a holtaknak”.

11. Kínai júdásfa

Cercis chinensis, 紫荊 (zi jing)

Kína középső tartományaiban sokféle őshonos, sűrűbb, fajgazdag, kevert hegyi erdőkben, erdőszéleken, de sziklás mészkőlejtők bozótosaiban is él 3200 méter magasságig. Kínai neve (zi jing) lilás virágaira utal. Régióta ültetik Kína-szerte, újabban mészkő kopárosok fásításánál is alkalmazzák.

Többnyire 2–5 méter magas lombhullató cserje, legfeljebb 8 méterig növe bokrfa. Lombfakadás előtt és igen dúsan, csomókban nyílnak illatos, rózsaszín, bíborszínű vagy

fehér, pillangós virágai, a közönséges júdásfánál gyakran 2 héttel korábban. A júdásfák jellegzetessége a kauliflória (törzsönvirágzás), vagyis a virágok, majd az érlelődő termések is nem a csúcsajtásokon, hanem az idősebb törzsön és ágakon fejlődnek. A jelenség egészen ritka a mérsékelt övi növények körében, de a trópusokon annál gyakoribb. A virágokból nagy tömegben fejlődnek kissé fásodó, szárazon zizegő, zörgő hangot adó termései. Szabályos szív alakú, sötétzöld, kemény, bőrnemű leveleiről könnyen felismerhető. Lombja ősszel meleg, ragyogó sárgára változik.

A pillangósvirágúak (*Fabaceae*) családjába tartozik. Tudományos neve a vetélő jelentésű *kerkisz* görög szóból ered, és fásodó termésének a szövőszéken használt eszközhöz való hasonlóságára utal. Feketén-zölden csikozott, mutatós, igen kemény fája finom asztalosmunkák nagyra becsült alapanyaga, de sárga és barna festéket is vonnak ki belőle. Kissé csípős ízű bimbóit savanyítva a kaprihoz hasonlóan fogyasztják. Könnyen nevelhető, kevés gondozást igényel. Szereti a mély rétegű, jó vízháztartású, tápdús talajt.

12. Császártölgy

Quercus dentata, 榲桲 (hu shu)

Terebélyes, 25 m magasságot is elérő lombhullató fa. Vaskos hajtásai és ágai bordázottak, sárgásszürke csillagszőrökkel sűrűn borítottak. Hatalmas, akár 35 cm hosszú, 20 cm széles, vaskos, tompa karéjú leveleinek nyele barnán molyhos. Hosszú pikkelyfüggelékektől jellegzetesen kócos kupacsai-ban mélyen ülnek kicsi (1 cm hosszú), kerekded makkjai.

Jókora leveleivel, szép habitusával elsőrangú díszfa. Különlegesen nagy értéke az őszi lombszíne. A narancssárgától a lángvörösön át a rozsdabarna szín árnyalataiba öltözik, lombozata ilyenkor az áteső fényben a legszebb. Levelei a tél végéig is a fán maradnak. Édeskés ízű makkjaiért előszeretettel látogatják a szajkók, a pelék és a mókusok.

Kína északi, középső és nyugati tartományaiban széltében elterjedt, kevert, üde lombos erdőkben, 100–2700 méter magasságban. Japánban és Koreában is meglehetősen gyakori. Pekingtől északra a Ming-dinasztia temetkezési helyén gyönyörű, idős példányok láthatók. Nagy elterjedési területe és kereszteződésre való hajlama miatt számos természetes hibridjét írták le. Viszonylag lassú növekedésű, de talajokban nem válogató, edzett fa.

Hazájában magas tápanyagtartalmú makkját főzve fogyasztják, vagy lisztet őrölnek belőle, amelyet ételek sűrítésére használnak, vagy gabonalisztekhez keverik. A makkok keserű tanninízét különböző eljárásokkal csökkentik. Zöld leveleit és friss hajtásait takarmányszegény vidékeken állatok etetésére használják. Ezeken a területeken, például Észak-Koreában furcsa csonkolt alakúak a koronáik. Száraz kemény levelei mulcsként alkalmazva távol tartják a meztelencsigákat.

13. Háromerű juhar

Acer buergerianum, 三角枫 (san jiao feng)

A nagyon változatos 150 juhar-faj sok száz fajtájával együtt komoly szerepet játszik a kertkultúrában, emellett igen értékes, kemény fájukból többek közt bútor, hangszer, parkett készül.

Gyakran alacsonyan elágazó, 5–10 (a természetben 25) méter magas lombhullató fa. Kína nagy részén az erdőkben közönségesen elterjedt, a tengerszinttől 1500 m magasságig. Japánban is honos. Szürke kérge sima, időskorban lapokban leváló, durva felületű, tarka hatású lesz.

Hosszú nyelű, nagyon jellegzetes alakú, három főerű, fényes, élénkzöld levelei sekélyen vagy mélyen háromkaréjúak, ritkán épek. A középső karéj háromszögletű-tojásdad vagy lándzsás, a szélső karéjok kisebbek, ritkán kicsi, sekély karéjokkal. Gyakran színpompás a kihajtása, zsenge hajtásai és levelei bronzszínűek vagy vöröslők lehetnek. Levélfonáka szürkés-kék árnyalatú, sárgás-fehér virágai kis végálló bogernyőben nyílnak. Lependéktermésének szárnyai párhuzamosak vagy azt közelítők. Egyike a legpompásabb őszi lombszíneződést mutató juharoknak. Ragyogó karmazsinszínű, narancsvörös, arany-sárga vagy tarka lombja az őszi kert egyik legmegragadóbb látványa.

Főként Kelet-Kínában igen kedvelt és gyakran ültetett díszfa, a kerteken, közterületeken kívül nagy edényekben is nevelik. Japánban igen gyakran ültetik utcai sorfának. Az egyik leggyakoribb és legnépszerűbb faj a bonsai- és pendzsing- (a bonsai kínai őse, annál nagyobb méretű, edényes törpésített fa) kultúrában. A nemesítők nagyon sok fajtáját állították elő. Nálunk még nem foglalta el kertészetileg megillető helyét.

14. Kínai csillagsom

Cornus kousa ssp. *chinensis*, 四照花 (si zhao hua)

Csinos formájú, jellegzetesen emeletekbe rendeződő ágrendszerű cserje vagy kis fa 10 méter magasságig. Kérge sima, szürkésbarna. Virág- és hajtásrügyei alakjukban különböznek.

Lombja ősszel a narancssárga és a vörös különféle ragyogó színárnyalataiban pompázik. Apró, 1 mm átmérőjű sárgászöld virágai nem mutatósak, gömbölyded fejcskébe tömörülnek. Annál látványosabb a gombvirágzatot körülvevő, kereszt alakban álló, négy nagy, kezdetben zöld majd krémfehér, gyakran piros szegélyű fellevel. Húsos termései összenőve 1,5–2 cm átmérőjű, hosszú kocsányú, az eperre emlékeztető, skarlátpiros gömböt alkotnak.

A Jangce folyó menti tartományokban honos Közép-, Nyugat-, és Kelet-Kínában. Kevert lombos erdőkben, völgyekben, védett lejtőkön, patakok és utak mentén nő 400–2200 m magasságban. Elég gyakori. Az alapfaj Koreában és Japánban is él.

A meszes talajokat kevésbé szereti, kiváló dísznövény szoliter állásban, szegélyágyakban, cserjecsoportokban. Számtalan, szebbnél szebb fajtáját állították elő, amelyek főleg a fellevelek méretében, nagyságában és színében különböznek.

Édes ízű, ehető terméseiből a kínaiak helyenként bort erjesztenek, az éretlen termésekből kinyert hatóanyag daganatos megbetegedések ellen alkalmazható. Hajtásait az emberek a mellükre tűzik a gonosz szellemek ártó hatása ellen az egyik legjelentősebb kínai ünnepen, a Magaslatokra Mászás Ünnepén (Teng Kao), a IX. holdhónap 9. napján. Szükség is van a védelemre, mert ilyenkor az emberek igen sok krizantémbort isznak.

15. Közönséges aranycserje

Forsythia suspensa, 连翘 (lian qiao)

Terebélyes, szétterülő vagy ostorszerűen csüngő ágú, sarjakkal terjedő, 3–4 m magas cserje. Vesszői szürkés- vagy sárgásbarnák, üregek. Kissé bőrnemű, széles vagy elliptikus-tojásdad levelei épek, ritkán három osztatúak, csupaszok, szélük fűrészes. A levélrügyek hónaljában egyesével vagy párosan, lombfakadás előtt nyílnak sár-

ga, négyszirmú virágai. Tojásdad toktermései paraszemölcsökkel teleszórta. Őszi lombszíne matt aransyárga.

Kelet- és Közép-Kína tartományaiban, cserjésekben, füves lejtőkön, völgyekben, szurdokokban honos 300–2200 m magasságban. Kína-szerte ültetik a kertekben dísznövényként. Terméseiből lázcillapítót és ellenméregként használt szereket állítanak elő.

A hazánkban is közönségesen elterjedt és számos fajtájával együtt rendkívül népszerű kerti aranycserje (*F. x intermedia*, képünkön) egyik szülőnövénye. Mivel az aranycserjék másodéves vesszőkön nyílnak, a bőséges virágzás érdekében nyílás után rögtön erősen vissza kell metszeni a bokrokat. Napos fekvést és tápanyagokban gazdag, jó vízelvezetésű, laza talajt kedvelnek. Kártevőik gyakorlatilag nincsenek, szaporításuk mind zöld-, mind fásdugvánnyal nagyon egyszerű.

Az olajfafélék (*Oleaceae*) családjába tartozó aranycserje-nemzetség 7 lombhullató cserjefajt foglal magába. A többségük Kelet-Ázsiában él, egy fajuk pedig Európa délkeleti részén. Az aranycserjét sokan helytelenül aranyesőnek vagy aranyvesszőnek nevezik. Az előbbi a sárga, fűtös, pillangósvirágú cserje (*Laburnum anagyroides*), az utóbbi a lágy szárú, fészkes virágzatú *Solidago* nemzetség magyar elnevezése.

16. Dávid-fenyő

Pinus armandii, 华山松 (hua shan song)

Formás, szabályos, hengeres vagy kúpos koronájú, 35 méter magasra növvő, sudár, tűnyalábos fenyő. Egyenes, vaskos törzsén a szürke kéreg nagy szögletes lapokban válik. Fiatal hajtásai szürkés- vagy olajzöldek, hamvasak, a rajtuk sorakozó rövidhajtásokon a 15 cm hosszú tűlevelek 5-ösével (ritkán 7-esével) állnak. Tobo-

zai 15–20 cm hosszúak, zöldek, majd két év alatt fényes sárgára, barnássárgára érnek. Nagy, 1–1,5 mm hosszú magjai sötétbarnák, nincs szárnyuk.

Közép- és Nyugat-Kína tartományaiban, Észak-Burmában és Tajvanon őshonos a hegyekben, folyóvölgyekben, 1000–3300 m magasságban. Kínában, főleg északon, a palota- és templomkertekben mindenütt látható táblásfenyő (*P. tabulaeformis*) és a tarkakérgű fenyő (*P. bungeana*) mellett a leggyakoribb ültetett nyalábtűs fenyő. Az ősi *Zhou Szertartáskönyv* szerint a nyalábtűs fenyőket kizárólag az uralkodók sírjához szabadott ültetni.

Erdészetileg is fontos fenyő, fáját az építkezéseknél, bútortiparban, vasúti talpfának, rostlemez készítésére használják.

Bár levelei rövidebbek, és nem csüngenek, mint a közismert himalájai selyemfenyőé, de igen mutatós dísznövény, szoliter állásban látványos kúpos vagy tojásdad koronával, vízszintes ágrendszerrel. Nálunk még nem elterjedt a kertekben.

Nevét Armand David francia misszionáriusról kapta.

17. Kínai barátcserje

Vitex negundo, 黄荆 (huang jing)

A verbénafélék (*Verbenaceae*) családjába tartozó, 7–8 m magasra is megnövő, laza, légies koronájú, lombhullató cserje vagy kis fa. Hajtásai megdörzsölve aromás illatot árasztanak. Levelei keresztben átellenesen állnak, tenyeresen összetettek. A 3–5 ép (vagy a var. *cannabifolia* esetében karéjos, fogazott szélű), kihegyezett, lándzsás le-

vélke szürkészöld, fonáka sűrűn rövid szőrű, fehéres színű. Apró lilás, ibolyakék virágai a nyár második felében, júliustól szeptemberig az az évi hajtások végén, laza, felálló, 20–25 cm-es bugában nyílnak. Őszre feketére érő, húsos, csonthéjas termése fejlődik.

Kína nagy részén elterjedt, száraz, köves termőhelyeken, szikla-hasadékokban, kavicsos folyó- és tengerpartokon él 3200 m magasságig. Kelet-Afrikában, Madagaszkáron, valamint Kelet-Ázsiában, Nepáltól a Fülöp-szigetekig szintén őshonos. A botanikusok egy része az ajakosok családjába sorolja nemzetségét. Illatos illóolajai miatt Kínában a népi orvoslás fontos növénye, gyökerét, levelét, termését a legváltozatosabb módon légúti problémák, asztma, köhögés, valamint vérhas és a malária kezelésére használják. Fekélyeket, ízületi bántalmakat, tüdőgyulladást, bélférgességet gyógyítottak vele.

Késői nyílása, mutatós, laza lombozata miatt kedvelt dízcserje. Laza talajt, napos, védett fekvést igényel. Főleg nedvesebb termőhelyeken, kemény teleken visszafagyhat, de tavasszal töből újra kihajt. Dél-Európában is él egy barátcserje faj. Főleg azért ültetik szívesen, mert virágzása arra az időszakra esik, amikor már a cserjék többsége elvirágzott.

18. Közönséges csörgőfa

Koelreuteria paniculata, 栾树 (luan shu)

Kína északi, valamint délnyugati (Szecsuan, Jünnan) tartományokban és Koreában honos. Eredeti termőhelyén ritkás erdőkben, verőfényes, bokros lejtőkön nő. Japánba már régen átkerült, és közönségesen elterjedt. Értékes díszfa, szép koronaformájának, mutatós kérgének, nagyszerű lombozatának, a nyár második felében nyíló, különleges nagy bugavirágzatainak és az azt követő jellegzetes terméseinek, ragyogó őszi lombszínének köszönhetően. Viszonylag jó város- és szárazságtűrő.

Akár 15 m magasra is megnövő, de nálunk csak 7–9 m magas, terebélyes koronájú fa, a szappanfafélék (*Sapindaceae*) családjához tartozik. Tudományos nevét Joseph Gottlieb Kölreuter (1733–1806), karlsruhei neves botanikaprofesszor után kapta. Magyar neve arra utal, hogy szeles időben az összeverődő termésekben a magok csörögnek.

Igen régi kultúrnövény, luan néven már 3000 évvel ezelőtt ültették, ahogy az a kínai Nyugati Zhou-dinasztia idején, Kr. e.1000 körül keletkezett híres műből, a *Zhou Szertartáskönyvből* (*Zhou Li*) kiderül. A *Szertartáskönyv* közli először a szigorú temetési rendtartásokat is, miszerint a luan (csörgőfa) kizárólag a kormányzók sírja mellé ültethető, míg például a hercegeknek a tuja (po), a köznépeknek csak a nyárf (jang) használata engedélyezett.

Virágából kitűnő sárga, leveléből pedig fekete természetes festékanyagot lehet készíteni. Leveleit, zsenge hajtásait az egyébként sem igazán válogatós kínaiak éhínség idején főzve, magjait pörköltve fogyasztották. Kemény magjaiból olcsó nyakláncokat fűztek. Jellegzetes sárgás fáját a koporsó mellett egyéb asztalosmunkákra is felhasználták. Megbecsültségét mutatja, hogy templom- és közterekben óriási, öreg példányokat láthatunk Kína-szerte.

19. Kínai lakkszömörce

Toxicodendron vernicifluum, 漆树 (qi shu)

A Magyarországon honos és elterjedt cserszömörce (*Cotinus coggygria*) távoli rokona. 15–20 méter magas, lombhullató fa. Jókora, szárnyasan összetett levelei 7–13 levélkéből állnak. Az egyes levélkéik 3–6 cm szélesek, 7–15 cm hosszúak, hosszúkás tojásdadok, ép szélűek, fonákuk a középér mentén szőrözött. Nagy (15–20 cm),

laza, csüngő bugában nyíló apró virágaiból lapos, kicsi csonthéjas termések fejlődnek. Őshazája Himalájától Kínán át Japánig terjed.

A 10 évnél idősebb fák törzsének megcsapolásával gyűjtik össze sűrű, gyantaszerű, szürkésfehér, majd barnára színeződő tejnedvét. Szűrés és tisztítás után a lakk természetes hőmérsékleten, de csak is párás levegőben átalakul, és hosszú száradási idő alatt megkeményedve különleges tulajdonságú, víz-, sav-, sőt részben hőálló, szilárd, de könnyű anyaggá válik. A lakk anyaga az urushiol, amely súlyos allergiás bőrgyulladást okozhat.

Kínában a lakkot ősidők óta használják. Eleinte bambuszlapra írtak vele. A lakk kiválóan alkalmas fa, valamint különféle más alapanyagú tárgyak egyszerű bevonására és művészi kivitelű díszítésére is. Sok – általában 20–50 – egymásra felvitt, lassan megszáritott, vékony lakkréteg adja a díszítendő tárgyak felületének vastagságát, amelybe azután kifaragják a művészi domborművet. Kínában a legjellegzetesebb a cinóber hozzáadásával nyert vöröslakk. Kelet-Ázsiában külön iparművészeti ág (lakkművesség) alakult ki a szebbnél szebb, rendkívül változatos (drágakő, arany-, ezüst-, gyöngyház, elefántcsont berakással kombinált, színezett, domborított, vésett stb.) használati és dísz tárgyak elkészítésére. Az értékes lakktárgyakat nagy becsben tartják, selyembe burkolva védik a kiszáradástól.

20. Páfrányfenyő

Ginkgo biloba, 银杏 (yin xing)

30 méter magasra is megnövő, kúp alakú, majd emeletesen elágazó, laza koronájú lombhullató fa. Kérge barnásszürke, bordázott, mélyen repedezett. Levelei legyező alakúak, párhuzamos, villás érűek. A levéllemez gyakran mélyen bemetszett, bőrnemű, fűzöld, ősszel arany- vagy kénsárgára színeződik, majd lehullik. Kétlaki

növény, hím- és nőivarú egyedei vannak. Húsos, sárga magköpeny fedte csontkemény magja 2 cm nagyságú. Erjedő magköpenye jellegzetesen bűdös, „ázott kutya” szagú. Bele, a magas keményítő-tartalmú tápláló szövet ehető, a kínai konyha elterjedt alapanyaga. Pörköelve, ízesítve kedvelt csemege.

A Földön élő magasabb rendű növények között a legősibb, egy 200 millió éve virágkorát élő nyitvatermő csoport utolsó élő faja, rokonai mintegy 100 millió éve kihaltak. Ősi tulajdonságai miatt elszigetelt helyzetben van a virágos növények rendszerében.

Kelet-Kína Anhuj és Csöcsiang tartományainak határvidékén, 1000 m-es magasságban van egyetlen természetes élőhelye. Kelet-Ázsiában már ősidők óta szent faként tisztelik és ültetik, Kína-szerte a templom és palotakertekben számos nagy tiszteletnek örvendő, ezerévesnél is idősebb példánya látható. A kelet-ázsiai valóságokban és a népi hiedelemvilágban igen fontos szerepet tölt be, sok mitikus tulajdonsággal ruházták fel, különleges hiedelmek kötődnek hozzá. Ősidők óta alapvető gyógynövény, és a modern gyógyászat is megkülönböztetett figyelmet szentel hatóanyagainak. A 11. században került Japánba, majd innen Európába. Rovarkártevőktől mentes, jó várostűrő díszfa, ezért nálunk is sokféle ültetik, utcai sorfának is.

BIBLIOGRÁFIA

KÓSA GÉZA KÍNAI TEMATIKÁJÚ MŰVEIBŐL

Folyóiratokban megjelenő cikkek:

- Kósa G. 2008. Peking kertjei I. Császári kertek. *Kertbarát Magazin* XXXI(5–6): 24–27.
- Kósa G. 2008. Peking kertjei II. Újabb kori kertek. *Kertbarát Magazin* XXXI(7–8): 24–27.
- Kósa G. 2009. A kínai kajszi. *Kertbarát Magazin* XXXII(1–2): 32–33.
- Kósa G. 2009. A kései csörgőfa. *Kertbarát Magazin* XXXII(7–8): 50–51.
- Kósa G. 2010. A papírkérgű juhar. *Kertbarát Magazin* XXXIII(1–2): 46–47.
- Kósa G. 2010. A kínai és az afgán júdásfa. *Kertbarát Magazin* XXXIII(3–4): 47–49.
- Kósa G. 2011. Tarkakérgű fenyő. *Kertbarát Magazin* XXXIV(3–4): 48–49.
- Kósa G. 2011. A kínai árboafa. *Kertbarát Magazin* XXXIV(5–6): 48–49.

Botanikus kerti kiadvány:

- Kósa Géza, Fráter Erzsébet, Székelyné Bognár Eszter, Szakács Éva 2010. *Kínai tanséta*. Tanséta Füzetek 2. MTA ÖBKI, Vácrátót.

Kötetek:

- Kósa Géza – Varga Emma 1986. *Kína kerti virágai*. Búvár Zsebkönyvek, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Tihanyi György – Kósa Géza 1998. *Bambuszok és díszfüvek képeskönyve*. Kertek 2000 Kiadó, Budapest.
- Kósa Géza 2021. *Ígéretes cserjék és fák a hazai kertekben*. Mezőgazda Kiadó, Budapest. (Fotó: Fráter Erzsébet.)

